

Interfederaal Gelijkekansencentrum
Centre interfédéral pour l'égalité des chances
Interföderales Zentrum für Chancengleichheit

CURIA

Per rechtstechniek

Inhoudstafel

A. Begrippenkader discriminatie	4
1. Principe directe discriminatie	4
<i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding tegen Firma Feryn NV (C-54/07, 10 juli 2008)</i>	5
<i>Jürgen Römer tegen Freie und Hansestadt Hamburg (C-147/08, 10 mei 2011)</i>	6
<i>Asociația Accept tegen Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (C-81/12, 25 april 2013)</i>	8
<i>Frédéric Hay tegen Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres (C-267/12, 12 december 2013)</i>	10
<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)</i>	11
<i>VL tegen Szpital Kliniczny im. dra J. Babińskiego Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej w Krakowie (C-16/19, 26 januari 2021)</i>	18
2. Principe indirecte discriminatie	20
<i>Valeri Hariev Belov tegen CHEZ Elektro Balgaria AD e.a. (C-394/11, 31 januari 2013)</i>	21
<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)</i>	23
3. Principe discriminatie bij associatie	31
<i>S. Coleman tegen Attridge Law en Steve Law (C-303/06, 17 juli 2008)</i>	31
<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)</i>	32
4. Principe ogenschijnlijk neutrale handelswijze	40
<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)</i>	40
5. Principe reikwijdte begrip ongunstige behandeling en principe bijzondere benadeling	49
<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)</i>	50
6. Principe redelijke aanpassingen voor personen met een handicap	59
<i>XXXX tegen HR Rail SA (C-485/20, 10 februari 2022)</i>	59
B. Bewijslast	62
1. Principe verdeling van bewijslast	62
<i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding tegen Firma Feryn NV (C-54/07, 10 juli 2008)</i>	63
<i>Galina Meister tegen Speech Design Carrier Systems GmbH (C-415/10, 19 april 2012)</i>	64
<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)</i>	65

2. Principe elementen van vermoeden	73
<i>CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015).....</i>	<i>73</i>
<i>Asociația Accept tegen Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (C-81/12, 25 april 2013).....</i>	<i>81</i>
3. Begrip wezenlijke en bepalende beroepsvereiste - tendensondernemingen	84
<i>Colin Wolf tegen Stadt Frankfurt am Main (C-229/08, 12 januari 2010)</i>	<i>84</i>
<i>Mario Vital Pérez tegen Ayuntamiento de Oviedo (C-416/13, 13 november 2014)</i>	<i>86</i>
<i>Gorka Salaberria Sorondo tegen Academia Vasca de Policía y Emergencias (C-258/15, 15 november 2016) .</i>	<i>88</i>
<i>Asma Bougnaoui en Association de défense des droits de l'Homme (ADDH) tegen Micropole SA (C-188/15, 14 maart 2017).....</i>	<i>90</i>
<i>Vera Egenberger tegen Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung e.V. (C-414/16, 17 april 2018)</i>	<i>92</i>
<i>IR tegen JQ (C-68/17, 11 september 2018)</i>	<i>95</i>
C. Prioriteit van de richtlijn	99
1. Principe ‘de nationale rechter dient het nationale recht in zoverre conform het Unierecht uit te leggen en, mocht dit niet mogelijk zijn, de nationale bepalingen die in strijd zijn met het grondrechtelijk verankerde discriminatieverbod buiten toepassing te laten’	99
<i>Valeri Hariev Belov tegen CHEZ Elektro Bulgaria AD e.a. (C-394/11, 31 januari 2013).....</i>	<i>99</i>
2. Principe ‘nationale bepalingen die voor de erkenning van discriminatie de aantasting van wettelijk vastgestelde rechten of belangen als vereiste stellen, zijn onverenigbaar met richtlijn 2000/43’	102
<i>Valeri Hariev Belov tegen CHEZ Elektro Bulgaria AD e.a. (C-394/11, 31 januari 2013).....</i>	<i>102</i>
3. Principe ‘richtlijn kan toegepast worden ook al is er geen sprake van een individueel slachtoffer’	104
<i>Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding tegen Firma Feryn NV (C-54/07, 10 juli 2008)</i>	<i>104</i>
<i>Asociația Accept tegen Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (C-81/12, 25 april 2013).....</i>	<i>105</i>
<i>NH tegen Associazione Avvocatura per i diretti LGBTI – Rete Lenford (C-507/18, 23 april 2020)</i>	<i>107</i>
4. Principe ‘rechtstreekse toepassing van de richtlijn’	109
<i>Tadao Maruko tegen Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen (C-267/06, 1 april 2008)</i>	<i>110</i>
5. Prejudiciële vraag	112
<i>Malgožata Runevič-Vardyn en Łukasz Paweł Wardyn tegen Vilniaus miesto savivaldybės administracija e.a. (C-391/09, 12 mei 2011)</i>	<i>113</i>
<i>Galina Meister tegen Speech Design Carrier Systems GmbH (C-415/10, 19 april 2012)</i>	<i>114</i>
<i>Valeri Hariev Belov tegen CHEZ Elektro Bulgaria AD e.a. (C-394/11, 31 januari 2013).....</i>	<i>116</i>
<i>Bundesrepublik Deutschland en Jörg-Detlef Müller tegen Karen Dittrich e.a. (C-124/11, C-125/11 en C-143/11; 6 december 2012).....</i>	<i>118</i>

<i>Asociația Accept tegen Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (C-81/12, 25 april 2013)</i>	121
<i>Ingeniørforeningen i Danmark tegen Tekniq (C-515/13, 26 februari 2015)</i>	123
<i>Reinhard Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa AG (C-447/09, 13 september 2011)</i>	127
6. Principe ‘Hof kan niet antwoorden op prejudiciële vragen die niet uitgaan van een gerechtelijke instantie’	129
<i>Valeri Hariev Belov tegen CHEZ Elektro Bulgaria AD e.a. (C-394/11, 31 januari 2013)</i>	129
7. Principe ‘situatie van rechtsmisbruik’	131
8. Indeling per richtlijn	132
D. De Bilka-test	135
1. De Bilka-test algemeen	135
2. De Bilka-test toegepast op richtlijn 2000/78/EG	138
<i>Reinhard Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa AG (C-447/09, 13 september 2011)</i>	143
<i>Ingeniørforeningen i Danmark tegen Tekniq (C-515/13, 26 februari 2015)</i>	154

A. Begrippenkader discriminatie

1. Principe directe discriminatie

Inhoud

Direct onderscheid

Er is sprake van een 'direct onderscheid' wanneer iemand op basis van één van de beschermde criteria ongunstiger wordt behandeld of zou worden behandeld dan een ander persoon in een vergelijkbare situatie.

Directe discriminatie

Er is sprake van 'directe discriminatie' wanneer een direct onderscheid op grond van een beschermd criterium tot gevolg heeft dat een persoon minder gunstig wordt behandeld dan een andere persoon in een vergelijkbare situatie en wanneer hiervoor geen rechtvaardiging kan gegeven worden op grond van de bepalingen van titel II van de Antiracismewet (ARW), titel II van de Antidiscriminatiewet (ADW) of titel II van de Genderwet.

Voorbeelden

- Men weigert een persoon aan te werven omwille van zijn/haar herkomst of huidskleur.
- Men weigert een persoon de toegang tot een dancing omwille van zijn/haar huidskleur.
- Men weigert een persoon met een handicap de toegang tot een restaurant omwille van het feit dat deze persoon een rolstoelgebruiker is.
- Men weigert een homoseksuele persoon aan te werven omwille van zijn/haar seksuele geaardheid.

Uitspraken

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding tegen Firma Feryn NV (C-54/07, 10 juli 2008)

Dit arrest is een belangrijk arrest op het vlak van directe discriminatie (verklaringen volstonden).

Feiten

Op zoek naar werkkrachten plaatst een ondernemer langs de kant van een drukke baan een groot plakkaat om zijn vraag duidelijk te maken. Verbaasd over deze aanpak neemt een journalist contact op met het bedrijf. Wanneer hij zijn verbazing kenbaar maakt deelt de bedrijfsleider hem mede dat hij geen kandidaten van Marokkaanse afkomst aanwerft aangezien zijn klanten niet willen dat dergelijk personeel bij hen garagepoorten plaatst. De bedrijfsleider herhaalt deze uitleg tijdens een interview dat op de televisie wordt uitgezonden.

In rechte

Het Hof besluit tot een directe discriminatie bij aanwerving op grond van etnische of raciale afkomst want deze verklaringen zijn van aard om sommige kandidaten er ernstig van te weerhouden hun kandidatuur neer te leggen en zo worden ze geconfronteerd met een belemmering in hun toegang tot de arbeidsmarkt. Het Hof bevestigt het principe van de verdeling van de bewijslast alsook het feit dat de richtlijn kan toegepast worden ook al is er geen sprake van een individueel slachtoffer. Het arrest is dus belangrijk op het vlak van het begrip directe discriminatie (verklaringen volstonden), de verdeling van de bewijslast (de aanwervingspraktijk verschilde niet van de geuite verklaringen) en dat er geen individueel slachtoffer nodig is.

Aandachtspunt(en)

Het geheime wapen van dit arrest bestaat er in dat de discriminatoire wens van de klanten geen rechtvaardiging kan vormen voor het aanwervingsbeleid van het bedrijf. Dit is belangrijk voor het dagelijks werk: de interimkantoren kunnen zich niet meer verschuilen achter de wensen van hun klanten. Deze wensen kunnen de etnische of raciale afkomst betreffen maar eveneens het geslacht, de leeftijd, de handicap. Daardoor vormt het arrest een concrete

houvast voor het personeel dat geconfronteerd wordt met een discriminatoire vraag en stimuleert het een diversiteitsbeleid.

Jürgen Römer tegen Freie und Hansestadt Hamburg (C-147/08, 10 mei 2011)

Het ging hier om directe discriminatie op grond van seksuele geaardheid.

Feiten

Deze zaak is gelijkaardig aan de vorige maar betreft een bijkomend ouderdomspensioen waarvan de berekening gunstiger is voor een gehuwd koppel dan voor een koppel met een geregistreerd partnerschap.

Het belang van de zaak zit in de vergelijking die de nationale rechter moet maken en de bakens die hem daarbij aangereikt worden.

In rechte

In de zaak Maruko had het Hof zich beperkt tot: "Het is aan de nationale rechter om na te gaan of een nabestaande levenspartner in een situatie verkeert die vergelijkbaar is met die van een echtgenoot..."; verduidelijkt het Hof in deze zaak: "er een directe discriminatie is op grond van de seksuele oriëntatie, doordat bedoelde levenspartner zich naar nationaal recht in een situatie bevindt die, wat bedoeld pensioen betreft, juridisch en feitelijk vergelijkbaar is met die van een gehuwde persoon. De beoordeling van de vergelijkbaarheid behoort tot de bevoegdheid van de verwijzende rechter en moet worden toegespitst op de respectieve rechten en verplichtingen van gehuwden en personen die een levenspartnerschap hebben gesloten, zoals deze zijn geregeld in het kader van de desbetreffende instituten, die, gelet op het voorwerp en de voorwaarden voor de toekenning van de betrokken prestatie, relevant zijn."

Aandachtspunt(en)

Opnieuw reikt het Hof een instrument aan, een strategie en het is de raadsman van de heer Römer die op deze redenering, terug te vinden in de besluiten van de Advocaat-Generaal, heeft aangedrongen.

Römer betoogt dat het Hof in het reeds aangehaalde arrest Maruko weliswaar heeft verklaard dat het aan de verwijzende rechter staat om na te gaan of sprake is van een „vergelijkbare situatie”, maar tevens hiertoe duidelijke materiële criteria heeft geformuleerd. Het Hof heeft overeenkomstig richtlijn 2000/78 geen volledig identieke gelijkheid geëist, maar vergelijkbaarheid voldoende geacht. Volgens Römer moet dit niet worden nagegaan door de beide rechtsinstituten in abstracte zin tegen elkaar af te wegen, maar door concreet de beide categorieën van betrokken personen, vanuit het oogpunt van de in geding zijnde sociale uitkering, met elkaar te vergelijken. Anders dan de rechtspraak van de hoogste Duitse rechters, die, volgens verzoeker in het hoofdgeding, richtlijn 2000/78 en de in het arrest Maruko geformuleerde uitleggingselementen niet goed hebben begrepen, moet derhalve in casu een vergelijking worden gemaakt tussen, in de eerste plaats, een voormalige werknemer van de Freie und Hansestadt Hamburg die met zijn levensgezel een geregistreerd partnerschap heeft gesloten, en, in de tweede plaats, een voormalige werknemer van de Freie und Hansestadt Hamburg die met zijn echtgeno(o)t(e) een huwelijksband is aangegaan. Het betoog van Römer komt er in hoofdzaak op neer dat het Hof uitdrukkelijker zou moeten aangeven welke materiële criteria door de nationale rechter bij deze vergelijking moeten worden gehanteerd, opdat, zoals de richtlijn beoogt te waarborgen, doeltreffend tegen discriminatie kan worden opgetreden.

Inzake het partnerschap in Duitsland werd een nieuw arrest geveld in het kader van de toelage die aan ambtenaren wordt gestort bij ziekte en waarvan geregistreerde partners worden uitgesloten¹. Het beschikkende gedeelte van het arrest beperkt zich, in het kader van de prejudiciële vraag, tot de conclusie dat de steun die in dit concrete geval bij ziekte wordt verleend, binnen de werkingssfeer van artikel 3 van richtlijn 2000/78/EG valt.

¹ Bundesrepublik Deutschland en Jörg-Detlef Müller tegen Karen Dittrich e.a. (C-124/11, C-125/11 en C-143/11; 6 december 2012).

Asociația Accept tegen Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (C-81/12, 25 april 2013)

Feiten

De aandeelhouder van een voetbalclub in Roemenië is gekend als de ‘sterke man’ van de club. Hij verkoopt zijn aandelen maar in de ogen van het publiek is zijn rol niet veranderd. Hij houdt in het openbaar zware homofobe uitspraken: hij zou liever een einde stellen aan de club dan een homoseksuele speler aan te werven, de club is een familie waar homoseksuelen hun plaats niet hebben, enz. Gelet op de in voege zijnde wetgeving, en meer bepaald de bijzonder korte verjaringstermijn, krijgt hij enkel een beperkte boete opgelegd door de instelling die strijd tegen discriminatie.

In rechte

Er worden verschillende prejudiciële vragen gesteld en ze gaan onder meer over het feit dat hij niet echt meer gezag kon uitoefenen in de club op het ogenblik dat hij de uitspraken deed (er wordt verwezen naar het dossier Feryn), ook over het feit dat de straf echt wel licht is en niet van die aard hem te ontmoedigen om in de toekomst dergelijke houding aan te nemen. Maar de interessantste vraag betreft het bewijs. In het dossier ging het om het criterium etnische afkomst of een ‘raciaal’ aspect, dat, door zijn aard, zichtbaar is, ging het hier om een criterium dat behoort tot de privésfeer. Bewijzen dat het verschil in behandeling niet berust op de seksuele oriëntatie van een persoon veronderstelt ook dat je kennis hebt van die seksuele oriëntatie. Maar weinig voetballers zijn geneigd die oriëntatie bekend te maken. Is dergelijk bewijs mogelijk? Het Hof geeft het antwoord in zijn uitspraak van 25 april 2013.

Aandachtspunt(en)

Dit arrest is opvallend vanuit verschillende invalshoeken:

- Het bevestigt, maar deze keer binnen het kader van Richtlijn 2000/78/EU, de rechtspraak volgens dewelke er geen individueel slachtoffer nodig is, zoals in het kader van Richtlijn 2000/43/EU (Feryn): een directe discriminatie veronderstelt geen identificeerbaar slachtoffer van de discriminatie.
- De artikelen 2, lid 2, en 10, lid 1, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in

arbeid en beroep moeten aldus worden uitgelegd dat wat een professionele voetbalclub betreft feiten zoals in het hoofdgeding kunnen worden gekwalificeerd als „feiten die discriminatie kunnen doen vermoeden”, indien de betrokken verklaringen afkomstig zijn van een persoon die zich in de media en de samenleving voordoet als de topmanager van die club en daar ook als dusdanig wordt beschouwd, ook al beschikt hij niet noodzakelijkerwijs over de rechtsbevoegdheid om die club te binden of hem inzake aanwerving te vertegenwoordigen.

- Artikel 10, lid 1, van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat bij kwalificatie van feiten zoals in het hoofdgeding als „feiten die discriminatie” op grond van seksuele gerichtheid „kunnen doen vermoeden” bij de aanwerving van spelers door een professionele voetbalclub, de in artikel 10, lid 1, van richtlijn 2000/78 bedoelde bewijsvoeringsregeling er niet toe leidt dat bewijs wordt verlangd dat niet kan worden geleverd zonder het recht op eerbiediging van het privéleven te schenden.
- Artikel 17 van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat het in de weg staat aan een nationale regeling op grond waarvan bij vaststelling van discriminatie op grond van seksuele gerichtheid in de zin van deze richtlijn, na het verstrijken van een verjaringstermijn van zes maanden te rekenen vanaf de datum waarop de feiten zich hebben voorgedaan, slechts een vermaning zoals die in het hoofdgeding kan worden uitgesproken wanneer een dergelijke discriminatie bij toepassing van deze regeling niet onder dusdanige materiële en formele voorwaarden wordt bestraft dat de sanctie doeltreffend, evenredig en afschrikkend is. Het staat aan de verwijzende rechter om te beoordelen of dit het geval is voor de in het hoofdgeding aan de orde zijnde regelgeving en, in voorkomend geval, om het nationale recht zoveel mogelijk uit te leggen in het licht van de bewoordingen en het doel van voormelde richtlijn teneinde het hiermee beoogde resultaat te bereiken.

Frédéric Hay tegen Crédit agricole mutuel de Charente-Maritime et des Deux-Sèvres (C-267/12, 12 december 2013)

Feiten

Een Frans homoseksueel koppel sluit een solidariteitspartnerschap af (PACS), het homoseksuele huwelijk bestond toen niet in Frankrijk. Naar aanleiding van dit huwelijk maken ze aanspraak op bijzonder verlof en een premie zoals voorzien in de collectieve arbeidsovereenkomst die van toepassing is op de werkgever.

In rechte

Artikel 2, lid 2, sub a, van richtlijn 2000/78 van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moet aldus worden uitgelegd dat het zich verzet tegen een bepaling van een collectieve arbeidsovereenkomst, zoals die aan de orde in het hoofdgeding, krachtens welke een werknemer die een samenlevingsovereenkomst sluit met een persoon van hetzelfde geslacht, wordt uitgesloten van het recht op voordelen, zoals bijzondere verlofdagen en een loontoeslag, die aan werknemers worden toegekend ter gelegenheid van hun huwelijk, wanneer personen van hetzelfde geslacht op basis van de nationale regeling van de betrokken lidstaat niet mogen huwen, voor zover deze werknemer zich, rekening houdend met de doelstelling en de toekenningsvoorwaarden van deze voordelen, in een vergelijkbare situatie bevindt als een werknemer die huwt.

Aandachtspunt(en)

- 38 In dit verband zij opgemerkt dat het feit dat de Conseil constitutionnel in beslissing nr. 2011-155, Laurence L., heeft geoordeeld dat gehuwde koppels en door een samenlevingscontract verbonden koppels zich ten aanzien van hun recht op een overlevingspensioen niet in een vergelijkbare situatie bevinden, overeenkomstig de in punt 33 van het onderhavige arrest aangehaalde rechtspraak niet uitsluit dat de situatie van gehuwde werknemers en van door een samenlevingscontract verbonden homoseksuele werknemers ten aanzien van de toekenning van verlofdagen en toeslagen ter gelegenheid van het huwelijk wel vergelijkbaar is.

- 39 Zo zijn ook de door de cour d'appel te Poitiers in het kader van het hoofdgeding geconstateerde verschillen tussen het huwelijk en het samenlevingscontract, wat betreft de formaliteiten inzake de voltrekking ervan, de mogelijkheid om te worden gesloten door twee personen van hetzelfde of verschillend geslacht, de wijze van verbreking of de wederzijdse verplichtingen inzake vermogensrecht, erfrecht en afstammingsrecht, niet relevant voor de beoordeling van het recht van een werknemer op voordelen inzake beloning of arbeidsvoorwaarden, zoals die aan de orde in het hoofdgeding.
- 44 De ongelijke behandeling op grond van de huwelijkse staat van werknemers, en niet uitdrukkelijk op grond van hun seksuele oriëntatie, blijft immers een directe discriminatie daar homoseksuele werknemers, aangezien het huwelijk aan personen van verschillend geslacht is voorbehouden, onmogelijk kunnen voldoen aan de voorwaarde om het gevorderde voordeel te verkrijgen.

CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)

Feiten

- 21 Nikolova exploiteert in het kader van een eenmanszaak een kruidenierswinkel in de hoofdzakelijk door personen van Roma-afkomst bewoonde wijk „Gizdova mahala” van de stad Dupnitsa (Bulgarije).
- 22 In 1999 en 2000 heeft CHEZ RB de elektriciteitsmeters van al haar afnemers in die wijk geïnstalleerd op een hoogte van zes tot zeven meter op de betonnen palen die deel uitmaken van het bovengrondse elektriciteitsnet, terwijl de door CHEZ RB in de andere wijken geïnstalleerde meters worden aangebracht op een hoogte van 1,70 meter, doorgaans in de woningen van de afnemers dan wel aan de gevel of de omheiningsmuren (hierna: „litigieuze handelwijze”).
- 23 In december 2008 stelde Nikolova bij de KZD beroep in, waarbij zij stelde dat de litigieuze handelwijze te wijten was aan het feit dat de meeste bewoners van de wijk „Gizdova mahala” van Roma-afkomst waren en zichzelf dientengevolge het slachtoffer van directe

discriminatie op grond van nationaliteit („narodnost”) was. Zij klaagde met name erover haar elektriciteitsmeter niet te kunnen aflezen om haar verbruik te controleren en zich te vergewissen van de juistheid van de haar toegezonden rekeningen, die volgens haar te hoog berekend waren.

In rechte

- 1) Het begrip „discriminatie op grond van etnische afstamming”, als bedoeld in richtlijn 2000/43/EG van de Raad van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming en met name de artikelen 1 en 2, lid 1, ervan, moet aldus worden uitgelegd dat dit begrip van toepassing is in omstandigheden als die van het hoofdgeding, waarin alle elektriciteitsmeters in een stadswijk met hoofdzakelijk bewoners van Roma-afkomst op een hoogte van zes tot zeven meter op de palen van het bovengrondse elektriciteitsnet worden geplaatst terwijl dergelijke meters in de andere wijken worden aangebracht op een hoogte van minder dan twee meter, ongeacht of die collectieve maatregel personen van een bepaalde etnische afkomst treft dan wel personen zonder die afkomst die evenals eerstbedoelde personen ten gevolge van die maatregel ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden.
- 2) Richtlijn 2000/43, met name artikel 2, leden 1 en 2, onder a) en b), ervan, moet aldus worden uitgelegd dat zij zich verzet tegen een nationale regeling op grond waarvan enkel kan worden besloten dat op de door artikel 3, lid 1, van die richtlijn bestreken gebieden sprake is van directe of indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer de ongunstigere behandeling of bijzondere benadeling waarnaar respectievelijk in die punten a) en b) wordt verwezen, bestaat in een aantasting van rechten of legitieme belangen.
- 3) Artikel 2, lid 2, onder a), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum directe discriminatie in de zin van die bepaling vormt wanneer blijkt dat die maatregel is ingevoerd en/of wordt gehandhaafd om redenen die verband houden met de etnische afstamming die de meeste bewoners van de betreffende wijk gemeen hebben. Het staat aan de verwijzende rechter te beoordelen of dat het geval is, rekening houdend met alle relevante omstandigheden van

de zaak en met de in artikel 8, lid 1, van die richtlijn bedoelde voorschriften inzake de omkering van de bewijslast.

4) Artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat:

- deze bepaling zich verzet tegen een nationale regeling volgens welke slechts sprake is van indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer overwegingen in verband met ras of etnische afstamming aan de bijzondere benadeling ten grondslag liggen;
- het begrip „ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze” in de zin van die bepaling moet worden opgevat als een bepaling, maatstaf of handelwijze die schijnbaar op neutrale wijze wordt geformuleerd of toegepast, dat wil zeggen rekening houdend met factoren die verschillen van het beschermde kenmerk en daarmee niet kunnen worden gelijkgesteld;
- het begrip „bijzonder[e] [benadeling]” in de zin van diezelfde bepaling niet verwijst naar ernstige, kennelijke en bijzonder zwaarwegende gevallen van ongelijkheid, maar betekent dat het in het bijzonder personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende bepaling, maatstaf of handelwijze worden benadeeld;
- een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum, gesteld dat hij geen directe discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, onder a), van die richtlijn oplevert, dan in beginsel een ogenschijnlijk neutrale handelwijze kan vormen die personen met een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen bijzonder benadeelt in de zin van punt b), van dat artikel 2, lid 2;
- een dergelijke maatregel slechts objectief kan worden gerechtvaardigd door de wens de veiligheid van het elektriciteitsnet en een correcte registratie van de verbruikte elektriciteit te verzekeren mits die maatregel niet verder gaat dan passend en noodzakelijk is voor de verwezenlijking van die legitieme doelstellingen en bovendien de veroorzaakte nadelen niet onevenredig zijn aan de aldus beoogde doelstellingen. Dat is niet het geval indien wordt vastgesteld, wat de verwijzende rechter dient na te gaan, dat er andere passende en minder ingrijpende middelen bestaan waarmee die doelstellingen kunnen worden bereikt, dan wel, wanneer dergelijke andere middelen ontbreken, dat die maatregel onevenredig inbreuk maakt op het legitieme belang van de eindafnemers van

elektriciteit die wonen in de betreffende wijk, met voornamelijk bewoners van Roma-afkomst, om toegang te hebben tot de levering van elektriciteit in omstandigheden die niet beledigend of stigmatiserend zijn en hun de mogelijkheid bieden regelmatig hun elektriciteitsverbruik te controleren.

Aandachtspunt(en)

Werkingssfeer Richtlijn

- 42 Zoals het Hof reeds heeft geoordeeld, kan de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan, de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen en het feit dat die richtlijn op het betrokken gebied slechts uiting geeft aan het in artikel 21 van het Handvest erkende gelijkheidsbeginsel, niet restrictief worden omschreven (arrest Runevič-Vardyn en Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, punt 43).
- 43 Aangezien het, zoals de advocaat-generaal in de punten 38 en 39 van haar conclusie heeft uiteengezet, geen twijfel lijdt dat de levering van elektriciteit onder artikel 3, lid 1, onder h), van richtlijn 2000/43 valt, moet die bepaling daarom aldus worden uitgelegd dat de installatie bij de eindverbruiker van een elektriciteitsmeter, die onlosmakelijk met de levering van elektriciteit verbonden is, binnen de werkingssfeer van die richtlijn valt en dat bij die installatie het in die richtlijn neergelegde gelijkheidsbeginsel dient te worden geëerbiedigd.

Discriminatie bij associatie

- 56 In dat verband dient te worden beklemtoond dat de in punt 42 van het onderhavige arrest reeds in herinnering gebrachte rechtspraak van het Hof, volgens welke de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan en de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen, niet restrictief kan worden omschreven, in casu de uitlegging kan rechtvaardigen dat het beginsel van gelijke behandeling, waarnaar die richtlijn verwijst, niet op een bepaalde categorie personen van toepassing is, maar uit hoofde van een van de in artikel 1 van deze richtlijn genoemde gronden, zodat dit beginsel eveneens ten goede moet komen van personen die weliswaar zelf niet behoren tot het betrokken ras of de betrokken etnische groep, maar op een van die gronden ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden (zie naar analogie arrest Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punten 38 en 50).

Reikwijdte begrip ongunstige behandeling

- 68 Vastgesteld dient te worden dat een nationale bepaling als in het hoofdgeding, die als „ongunstigere” behandeling of „bijzondere benadeling” in de zin van de punten a) en b) van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 uitsluitend gedragingen aanmerkt die afbreuk doen aan iemands „recht” of „legitiem belang”, een voorwaarde stelt die niet uit de genoemde bepalingen van die richtlijn voortvloeit en bijgevolg met zich meebrengt dat de omvang van de door die richtlijn gewaarborgde bescherming wordt beperkt.

Verdeling bewijslast – weigering verschaffen informatie

- 78 Dienaangaande heeft het Hof verduidelijkt dat het in eerste instantie weliswaar aan de persoon die zich door schending van het gelijkheidsbeginsel benadeeld acht, is om feiten aan te tonen die directe of indirecte discriminatie kunnen doen vermoeden, maar dat bij de vaststelling van die feiten moet worden gewaarborgd dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij om informatie te verstrekken (arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punten 36 en 40).
- 85 Voorts zij eraan herinnerd dat, mocht de verwijzende rechter tot de slotsom komen dat sprake is van een vermoeden van discriminatie, een doeltreffende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling vereist dat de bewijslast in dat geval rust op de betrokken verwerende partijen, die dienen aan te tonen dat dit beginsel niet is geschonden (zie met name arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 54, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 55). Alsdan staat het aan CHEZ RB als verweerster het bestaan van een dergelijke schending van het beginsel van gelijke behandeling te weerleggen door aan te tonen dat de invoering van de litigieuze handelwijze en de handhaving ervan tot op heden geenszins zijn gebaseerd op de omstandigheid dat de betreffende wijken hoofdzakelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond, maar uitsluitend op objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van ras of etnische afstamming (zie naar analogie arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 55, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 56).

Elementen van vermoeden

- 80 Bijgevolg staat het in casu aan de verwijzende rechter om rekening te houden met alle omstandigheden waarin de litigieuze handelwijze wordt toegepast, teneinde vast te

stellen of er voldoende aanwijzingen zijn om de feiten die directe discriminatie op grond van etnische afstamming kunnen doen vermoeden, bewezen te achten, en teneinde erop toe te zien dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij, in casu CHEZ RB, om met het oog op de vaststelling van die feiten informatie te verstrekken (zie in die zin arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punt 42).

- 81 Tot de elementen die daartoe in aanmerking kunnen worden genomen, behoort met name de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat vaststaat en door CHEZ RB niet wordt betwist dat de litigieuze handelwijze door CHEZ-RB uitsluitend is ingevoerd in stadswijken die, net als de wijk „Gizdova mahala”, onmiskenbaar voornamelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond.
- 82 Hetzelfde geldt voor de omstandigheid, die de KZD in haar bij het Hof ingediende opmerkingen aanvoert, dat CHEZ RB in verschillende bij de KZD aanhangige zaken heeft verklaard dat volgens haar vooral deze onderdanen van Roma-afkomst verantwoordelijk waren voor de beschadigingen en de illegale stroomaftap. Dergelijke verklaringen zouden immers erop kunnen wijzen dat de litigieuze handelwijze berust op etnische stereotypen en vooroordelen, waarbij raciale beweegredenen dus gepaard gaan met andere beweegredenen.
- 83 Tot de elementen die eveneens in aanmerking kunnen worden genomen, behoort de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat CHEZ RB, ofschoon zij daartoe door de verwijzende rechter in het kader van de verdeling van de bewijslast werd verzocht, heeft nagelaten bewijzen van de gestelde beschadiging en manipulatie van meters en illegale stroomaftap over te leggen, waarbij zij aanvoerde dat die feiten algemeen bekend waren.

Ogenschijnlijk neutrale handelwijze

- 93 Aangaande, in de eerste plaats, het bestaan van een „ogenschijnlijk neutrale handelwijze” in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 en de door de verwijzende rechter in zijn zesde vraag aan de orde gestelde kwestie of dat begrip aldus moet worden opgevat dat daarmee een handelwijze wordt aangeduid waarvan de neutraliteit volstrekt „klaarblijkelijk” is dan wel een handelwijze die „schijnbaar” of „op het eerste gezicht”

neutraal is, lijdt het geen twijfel dat dit begrip, zoals de advocaat-generaal in punt 92 van haar conclusie heeft opgemerkt, in laatstbedoelde betekenis moet worden opgevat.

- 94 Afgezien van het feit dat deze betekenis de meest natuurlijke is van de in die bepaling gebruikte uitdrukking, ligt zij voor de hand in het licht van de vaste rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”. Volgens die rechtspraak kan indirecte discriminatie, anders dan directe discriminatie, voortvloeien uit een maatregel die weliswaar op neutrale wijze is geformuleerd, dat wil zeggen onder verwijzing naar andere criteria die geen verband houden met het beschermde kenmerk, maar niettemin ertoe leidt dat personen met dat kenmerk bijzonder benadeeld worden (zie in die zin met name arrest Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

Bijzondere benadeling

- 98 Aangaande, in de derde plaats, de precisering in artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 inzake het bestaan van een „bijzondere benadeling” van personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen, merkt de verwijzende rechter in zijn achtste vraag op dat artikel 2, lid 2, onder a), van diezelfde richtlijn het begrip „directe discriminatie” relateert aan het bestaan van een „ongunstigere behandeling”. In het licht van dat terminologische onderscheid wenst de verwijzende rechter te vernemen of enkel een „ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval” iemand „bijzonder” kan benadelen in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43.
- 99 In dat verband volgt noch uit de in dit artikel 2, lid 2, onder b), gebruikte uitdrukking „bijzonder[e] [benadeling]”, noch uit de andere preciseringen in die bepaling dat van een dergelijke bijzondere benadeling alleen sprake is wanneer zich een ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval van ongelijkheid voordoet.
- 100 Deze voorwaarde moet daarentegen aldus worden opgevat dat het in het bijzonder personen van een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende maatregel worden benadeeld.
- 101 Deze uitlegging is in overeenstemming met de rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”, waaruit met name blijkt dat dergelijke discriminatie zich kan voordoen wanneer de toepassing van een nationale maatregel, al is deze op neutrale wijze geformuleerd, een veel groter aantal personen met het beschermde persoonlijke

kenmerk benadeelt dan personen zonder dat kenmerk (zie in die zin met name arresten Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en Cachaldora Fernández, C-527/13, EU:C:2015:215, punt 28 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

VL tegen Szpital Kliniczny im. dra J. Babińskiego Samodzielny Publiczny Zakład Opieki Zdrowotnej w Krakowie (C-16/19, 26 januari 2021)

Feiten

- 12 VL was als psycholoog in dienst bij het in het hoofdgeding aan de orde zijnde ziekenhuis, laatstelijk van 3 oktober 2011 tot en met 30 september 2016. Op 8 december 2011 verkreeg zij een attest van erkenning van een handicap, die werd gekwalificeerd als een permanente matige handicap. Zij heeft dit attest op 21 december 2011 aan haar werkgever verstrekt.
- 13 Na een personeelsvergadering in de tweede helft van 2013 heeft de directeur van het in het hoofdgeding aan de orde zijnde ziekenhuis besloten een maandelijkse loontoeslag van 250 Poolse zloty (PLN) (ongeveer 60 EUR) uit te keren aan de werknemers die na die vergadering een attest van erkenning van een handicap zouden overleggen.
- 14 Deze maatregel was bedoeld om het bedrag van de bijdragen van het in het hoofdgeding aan de orde zijnde ziekenhuis aan het PFRON te verlagen.
- 15 Op basis van dit besluit werd de loontoeslag individueel toegekend aan 13 werknemers die hun attest van erkenning van een handicap na deze personeelsvergadering hebben overgelegd. De 16 werknemers die hun attest vóór die vergadering aan hun werkgever hadden verstrekt, onder wie VL, kregen deze toeslag daarentegen niet.

In rechte

Artikel 2 van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moet aldus worden uitgelegd dat:

- de praktijk van een werkgever om een loontoeslag te betalen aan werknemers met een handicap die hun attest van erkenning van een handicap na een door die werkgever gekozen datum hebben afgegeven en niet aan werknemers met een handicap die dat attest vóór die datum hadden verstrekt, directe discriminatie kan vormen wanneer blijkt dat die praktijk is gebaseerd op een criterium dat onlosmakelijk verbonden is met de handicap, omdat zij het een duidelijk omschreven groep werknemers – bestaande uit alle werknemers met een handicap wier handicap ten tijde van de invoering van die praktijk noodzakelijkerwijs bekend was bij de werkgever – definitief onmogelijk kan maken om aan deze tijdsvoorwaarde te voldoen;
- die praktijk, ook al is zij ogenschijnlijk neutraal, indirecte discriminatie op grond van handicap kan vormen wanneer blijkt dat zij tot gevolg heeft dat werknemers met een handicap bijzonder worden benadeeld naargelang van de aard van hun handicap, met name omdat die handicap opvallend is of behoorlijke aanpassingen van de arbeidsvoorwaarden vereist, en dat zij niet objectief wordt gerechtvaardigd door een legitiem doel of dat de middelen voor het bereiken van dat doel niet passend en noodzakelijk zijn.

2. Principe indirecte discriminatie

Inhoud

Indirect onderscheid

Er is sprake van een 'indirect onderscheid' wanneer een ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze, personen gekenmerkt door een bepaald beschermd criterium, in vergelijking met andere personen, bijzonder kan benadelen.

Indirecte discriminatie

Indirecte discriminatie is het indirect onderscheid op grond van een beschermd criterium dat niet gerechtvaardigd kan worden op grond van de bepalingen van titel II van de Antiracismewet, titel II van de Antidiscriminatiewet en titel II van de Genderwet. Er is sprake van 'indirecte discriminatie' wanneer de ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze die aan de grondslag ligt van het indirecte onderscheid niet objectief gerechtvaardigd kan worden door een legitiem doel en de middelen voor het bereiken van dat doel niet passend en noodzakelijk zijn. De obstakels waarmee personen met een handicap in het publieke domein worden geconfronteerd zijn vaak het gevolg van een onaangepaste omgeving. Dankzij een aanpassing, of concrete maatregelen kunnen deze obstakels dikwijls geneutraliseerd worden. Daarom voorziet de Antidiscriminatiewet dat het ontbreken van redelijke aanpassingen voor personen met een handicap een indirecte vorm van discriminatie inhoudt.

Voorbeelden

- Een kankerpatiënt(e) met een 'bandana' de toegang tot een discotheek weigeren omdat hoofddeksels niet toegelaten zijn.
- Een slechtziende persoon met een assistentiehond de toegang tot een winkel weigeren omdat dieren niet toegelaten worden.

Uitspraken

Valeri Hariev Belov tegen CHEZ Elektro Balgaria AD e.a. (C-394/11, 31 januari 2013)

Het gaat hier om een kennelijke indirecte discriminatie op grond van etnische afstamming in de zin van artikel 2, lid 2, sub b, juncto artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43.

Feiten

De prejudiciële vraag betreft een administratieve praktijk die er in bestaat het elektriciteitsbedrijf de mogelijkheid te geven in buurten waar veel Roma wonen de tellers te plaatsen op de elektriciteitspalen aan de straat op een hoogte die niet bereikbaar is voor de gebruikers, zodat de verbruikers in deze wijken hun tellers niet kunnen controleren, terwijl buiten deze wijken de tellers wel toegankelijk zijn voor de gebruikers.

In rechte

Het Hof besluit dat het niet bevoegd is om op de prejudiciële vragen te antwoorden aangezien ze uitgaan van een niet gerechtelijke instantie.

Aandachtspunt(en)

De besluiten van de Advocaat Generaal bevatten een redenering die een antwoord geeft op inhoudelijk vlak:

- “1) Een situatie als die in het hoofdgeding valt binnen de werkingssfeer van richtlijn 2000/43/EG.
- 2) Een directe of indirecte discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 vereist niet dat wettelijk vastgestelde rechten of belangen zijn aangetast. Het volstaat dat een persoon op grond van ras of etnische afstamming ongunstiger wordt behandeld dan een andere of dat personen van een bepaald ras of etnische afstamming op bijzondere wijze kunnen worden benadeeld.
- 3) Nationale bepalingen die voor de erkenning van discriminatie de aantasting van wettelijk vastgestelde rechten of belangen als vereiste stellen, zijn onverenigbaar met richtlijn 2000/43. De nationale rechter dient het nationale recht in zoverre conform het Unierecht uit te leggen

en, mocht dit niet mogelijk zijn, de nationale bepalingen die in strijd zijn met het grondrechtelijk verankerde discriminatieverbod buiten toepassing te laten.

4) Voor een omkering van de bewijslast in de zin van artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43 volstaat dat personen die menen dat hun rechten door niet-toepassing van het beginsel van gelijke behandeling worden geschonden, feiten aanvoeren waaruit volgt dat er sprake is van kennelijke discriminatie.

5) Indien verbruikers normaliter gratis elektriciteitsmeters ter beschikking worden gesteld die zijn aangebracht op een voor visuele controles toegankelijke hoogte in of aan gebouwen, terwijl dergelijke elektriciteitsmeters in gebieden waarin hoofdzakelijk leden van de Romagemeenschap wonen, worden geplaatst op elektriciteitsmasten op een niet toegankelijke hoogte van 7 m, is er sprake van kennelijke indirecte discriminatie op grond van etnische afstamming in de zin van artikel 2, lid 2, sub b, juncto artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43.

6) Een dergelijke maatregel kan gerechtvaardigd zijn voor zover hij tot doel heeft fraude en misbruik te voorkomen en bij te dragen tot het waarborgen van de kwaliteit van de elektriciteitsvoorziening in het belang van alle verbruikers, mits

- tegen economisch redelijke kosten geen andere, even geschikte maatregelen ter verwezenlijking van die doelstellingen kunnen worden genomen die minder nadelige gevolgen voor de bevolking in de betrokken stadsdelen zouden hebben, en
- de getroffen maatregel geen onevenredige nadelen voor de bewoners van de betrokken stadsdelen met zich brengt, waarbij naar behoren aandacht moet worden besteed aan het risico van stigmatisering van een etnische groep en aan het belang van de verbruikers bij het bijhouden van hun individuele elektriciteitsverbruik door middel van regelmatige visuele controles van hun elektriciteitsmeters.”

CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)

In deze zaak wordt de vaste rechtspraak van het Hof inzake ‘indirecte discriminatie’ uiteengezet. Volgens die rechtspraak kan indirecte discriminatie, anders dan directe discriminatie, voortvloeien uit een maatregel die weliswaar op neutrale wijze is geformuleerd, dat wil zeggen onder verwijzing naar andere criteria die geen verband houden met het beschermde kenmerk, maar niettemin ertoe leidt dat personen met dat kenmerk bijzonder benadeeld worden².

Feiten

- 21 Nikolova exploiteert in het kader van een eenmanszaak een kruidenierswinkel in de hoofdzakelijk door personen van Roma-afkomst bewoonde wijk „Gizdova mahala” van de stad Dupnitsa (Bulgarije).
- 22 In 1999 en 2000 heeft CHEZ RB de elektriciteitsmeters van al haar afnemers in die wijk geïnstalleerd op een hoogte van zes tot zeven meter op de betonnen palen die deel uitmaken van het bovengrondse elektriciteitsnet, terwijl de door CHEZ RB in de andere wijken geïnstalleerde meters worden aangebracht op een hoogte van 1,70 meter, doorgaans in de woningen van de afnemers dan wel aan de gevel of de omheiningmuren (hierna: „litigieuze handelwijze”).
- 23 In december 2008 stelde Nikolova bij de KZD beroep in, waarbij zij stelde dat de litigieuze handelwijze te wijten was aan het feit dat de meeste bewoners van de wijk „Gizdova mahala” van Roma-afkomst waren en zijzelf dientengevolge het slachtoffer van directe discriminatie op grond van nationaliteit („narodnost”) was. Zij klaagde met name erover haar elektriciteitsmeter niet te kunnen aflezen om haar verbruik te controleren en zich te vergewissen van de juistheid van de haar toegezonden rekeningen, die volgens haar te hoog berekend waren.

² Z. tegen Government department en The Board of management of a community school (C-363/12, 18 maart 2014).

In rechte

- 1) Het begrip „discriminatie op grond van etnische afstamming”, als bedoeld in richtlijn 2000/43/EG van de Raad van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming en met name de artikelen 1 en 2, lid 1, ervan, moet aldus worden uitgelegd dat dit begrip van toepassing is in omstandigheden als die van het hoofdgeding, waarin alle elektriciteitsmeters in een stadswijk met hoofdzakelijk bewoners van Roma-afkomst op een hoogte van zes tot zeven meter op de palen van het bovengrondse elektriciteitsnet worden geplaatst terwijl dergelijke meters in de andere wijken worden aangebracht op een hoogte van minder dan twee meter, ongeacht of die collectieve maatregel personen van een bepaalde etnische afkomst treft dan wel personen zonder die afkomst die evenals eerstbedoelde personen ten gevolge van die maatregel ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden.
- 2) Richtlijn 2000/43, met name artikel 2, leden 1 en 2, onder a) en b), ervan, moet aldus worden uitgelegd dat zij zich verzet tegen een nationale regeling op grond waarvan enkel kan worden besloten dat op de door artikel 3, lid 1, van die richtlijn bestreken gebieden sprake is van directe of indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer de ongunstigere behandeling of bijzondere benadeling waarnaar respectievelijk in die punten a) en b) wordt verwezen, bestaat in een aantasting van rechten of legitieme belangen.
- 3) Artikel 2, lid 2, onder a), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum directe discriminatie in de zin van die bepaling vormt wanneer blijkt dat die maatregel is ingevoerd en/of wordt gehandhaafd om redenen die verband houden met de etnische afstamming die de meeste bewoners van de betreffende wijk gemeen hebben. Het staat aan de verwijzende rechter te beoordelen of dat het geval is, rekening houdend met alle relevante omstandigheden van de zaak en met de in artikel 8, lid 1, van die richtlijn bedoelde voorschriften inzake de omkering van de bewijslast.
- 4) Artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat:
 - deze bepaling zich verzet tegen een nationale regeling volgens welke slechts sprake is van indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer

overwegingen in verband met ras of etnische afstamming aan de bijzondere benadeling ten grondslag liggen;

- het begrip „ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze” in de zin van die bepaling moet worden opgevat als een bepaling, maatstaf of handelwijze die schijnbaar op neutrale wijze wordt geformuleerd of toegepast, dat wil zeggen rekening houdend met factoren die verschillen van het beschermde kenmerk en daarmee niet kunnen worden gelijkgesteld;
- het begrip „bijzonder[e] [benadeling]” in de zin van diezelfde bepaling niet verwijst naar ernstige, kennelijke en bijzonder zwaarwegende gevallen van ongelijkheid, maar betekent dat het in het bijzonder personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende bepaling, maatstaf of handelwijze worden benadeeld;
- een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum, gesteld dat hij geen directe discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, onder a), van die richtlijn oplevert, dan in beginsel een ogenschijnlijk neutrale handelwijze kan vormen die personen met een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen bijzonder benadeelt in de zin van punt b), van dat artikel 2, lid 2;
- een dergelijke maatregel slechts objectief kan worden gerechtvaardigd door de wens de veiligheid van het elektriciteitsnet en een correcte registratie van de verbruikte elektriciteit te verzekeren mits die maatregel niet verder gaat dan passend en noodzakelijk is voor de verwezenlijking van die legitieme doelstellingen en bovendien de veroorzaakte nadelen niet onevenredig zijn aan de aldus beoogde doelstellingen. Dat is niet het geval indien wordt vastgesteld, wat de verwijzende rechter dient na te gaan, dat er andere passende en minder ingrijpende middelen bestaan waarmee die doelstellingen kunnen worden bereikt, dan wel, wanneer dergelijke andere middelen ontbreken, dat die maatregel onevenredig inbreuk maakt op het legitieme belang van de eindafnemers van elektriciteit die wonen in de betreffende wijk, met voornamelijk bewoners van Roma-afkomst, om toegang te hebben tot de levering van elektriciteit in omstandigheden die niet beledigend of stigmatiserend zijn en hun de mogelijkheid bieden regelmatig hun elektriciteitsverbruik te controleren.

Aandachtspunt(en)

Werkingssfeer Richtlijn

- 42 Zoals het Hof reeds heeft geoordeeld, kan de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan, de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen en het feit dat die richtlijn op het betrokken gebied slechts uiting geeft aan het in artikel 21 van het Handvest erkende gelijkheidsbeginsel, niet restrictief worden omschreven (arrest Runevič-Vardyn en Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, punt 43).
- 43 Aangezien het, zoals de advocaat-generaal in de punten 38 en 39 van haar conclusie heeft uiteengezet, geen twijfel lijdt dat de levering van elektriciteit onder artikel 3, lid 1, onder h), van richtlijn 2000/43 valt, moet die bepaling daarom aldus worden uitgelegd dat de installatie bij de eindverbruiker van een elektriciteitsmeter, die onlosmakelijk met de levering van elektriciteit verbonden is, binnen de werkingssfeer van die richtlijn valt en dat bij die installatie het in die richtlijn neergelegde gelijkheidsbeginsel dient te worden geëerbiedigd.

Discriminatie bij associatie

- 56 In dat verband dient te worden beklemtoond dat de in punt 42 van het onderhavige arrest reeds in herinnering gebrachte rechtspraak van het Hof, volgens welke de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan en de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen, niet restrictief kan worden omschreven, in casu de uitlegging kan rechtvaardigen dat het beginsel van gelijke behandeling, waarnaar die richtlijn verwijst, niet op een bepaalde categorie personen van toepassing is, maar uit hoofde van een van de in artikel 1 van deze richtlijn genoemde gronden, zodat dit beginsel eveneens ten goede moet komen van personen die weliswaar zelf niet behoren tot het betrokken ras of de betrokken etnische groep, maar op een van die gronden ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden (zie naar analogie arrest Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punten 38 en 50).

Reikwijdte begrip ongunstige behandeling

- 68 Vastgesteld dient te worden dat een nationale bepaling als in het hoofdgeding, die als „ongunstigere” behandeling of „bijzondere benadeling” in de zin van de punten a) en b) van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 uitsluitend gedragingen aanmerkt die afbreuk

doen aan iemands „recht” of „legitiem belang”, een voorwaarde stelt die niet uit de genoemde bepalingen van die richtlijn voortvloeit en bijgevolg met zich meebrengt dat de omvang van de door die richtlijn gewaarborgde bescherming wordt beperkt.

Verdeling bewijslast – weigering verschaffen informatie

- 78 Dienaangaande heeft het Hof verduidelijkt dat het in eerste instantie weliswaar aan de persoon die zich door schending van het gelijkheidsbeginsel benadeeld acht, is om feiten aan te tonen die directe of indirecte discriminatie kunnen doen vermoeden, maar dat bij de vaststelling van die feiten moet worden gewaarborgd dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij om informatie te verstrekken (arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punten 36 en 40).
- 85 Voorts zij eraan herinnerd dat, mocht de verwijzende rechter tot de slotsom komen dat sprake is van een vermoeden van discriminatie, een doeltreffende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling vereist dat de bewijslast in dat geval rust op de betrokken verwerende partijen, die dienen aan te tonen dat dit beginsel niet is geschonden (zie met name arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 54, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 55). Alsdan staat het aan CHEZ RB als verweerster het bestaan van een dergelijke schending van het beginsel van gelijke behandeling te weerleggen door aan te tonen dat de invoering van de litigieuze handelwijze en de handhaving ervan tot op heden geenszins zijn gebaseerd op de omstandigheid dat de betreffende wijken hoofdzakelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond, maar uitsluitend op objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van ras of etnische afstamming (zie naar analogie arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 55, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 56).

Elementen van vermoeden

- 80 Bijgevolg staat het in casu aan de verwijzende rechter om rekening te houden met alle omstandigheden waarin de litigieuze handelwijze wordt toegepast, teneinde vast te stellen of er voldoende aanwijzingen zijn om de feiten die directe discriminatie op grond van etnische afstamming kunnen doen vermoeden, bewezen te achten, en teneinde erop toe te zien dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet

in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij, in casu CHEZ RB, om met het oog op de vaststelling van die feiten informatie te verstrekken (zie in die zin arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punt 42).

- 81 Tot de elementen die daartoe in aanmerking kunnen worden genomen, behoort met name de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat vaststaat en door CHEZ RB niet wordt betwist dat de litigieuze handelwijze door CHEZ-RB uitsluitend is ingevoerd in stadswijken die, net als de wijk „Gizdova mahala”, onmiskenbaar voornamelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond.
- 82 Hetzelfde geldt voor de omstandigheid, die de KZD in haar bij het Hof ingediende opmerkingen aanvoert, dat CHEZ RB in verschillende bij de KZD aanhangige zaken heeft verklaard dat volgens haar vooral deze onderdanen van Roma-afkomst verantwoordelijk waren voor de beschadigingen en de illegale stroomaftap. Dergelijke verklaringen zouden immers erop kunnen wijzen dat de litigieuze handelwijze berust op etnische stereotypen en vooroordelen, waarbij raciale beweegredenen dus gepaard gaan met andere beweegredenen.
- 83 Tot de elementen die eveneens in aanmerking kunnen worden genomen, behoort de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat CHEZ RB, ofschoon zij daartoe door de verwijzende rechter in het kader van de verdeling van de bewijslast werd verzocht, heeft nagelaten bewijzen van de gestelde beschadiging en manipulatie van meters en illegale stroomaftap over te leggen, waarbij zij aanvoerde dat die feiten algemeen bekend waren.

Ogenschijnlijk neutrale handelwijze

- 93 Aangaande, in de eerste plaats, het bestaan van een „ogenschijnlijk neutrale handelwijze” in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 en de door de verwijzende rechter in zijn zesde vraag aan de orde gestelde kwestie of dat begrip aldus moet worden opgevat dat daarmee een handelwijze wordt aangeduid waarvan de neutraliteit volstrekt „klaarblijkelijk” is dan wel een handelwijze die „schijnbaar” of „op het eerste gezicht” neutraal is, lijdt het geen twijfel dat dit begrip, zoals de advocaat-generaal in punt 92 van haar conclusie heeft opgemerkt, in laatstbedoelde betekenis moet worden opgevat.

- 94 Afgezien van het feit dat deze betekenis de meest natuurlijke is van de in die bepaling gebruikte uitdrukking, ligt zij voor de hand in het licht van de vaste rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”. Volgens die rechtspraak kan indirecte discriminatie, anders dan directe discriminatie, voortvloeien uit een maatregel die weliswaar op neutrale wijze is geformuleerd, dat wil zeggen onder verwijzing naar andere criteria die geen verband houden met het beschermde kenmerk, maar niettemin ertoe leidt dat personen met dat kenmerk bijzonder benadeeld worden (zie in die zin met name arrest Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

Bijzondere benadeling

- 98 Aangaande, in de derde plaats, de precisering in artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 inzake het bestaan van een „bijzondere benadeling” van personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen, merkt de verwijzende rechter in zijn achtste vraag op dat artikel 2, lid 2, onder a), van diezelfde richtlijn het begrip „directe discriminatie” relateert aan het bestaan van een „ongunstigere behandeling”. In het licht van dat terminologische onderscheid wenst de verwijzende rechter te vernemen of enkel een „ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval” iemand „bijzonder” kan benadelen in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43.
- 99 In dat verband volgt noch uit de in dit artikel 2, lid 2, onder b), gebruikte uitdrukking „bijzonder[e] [benadeling]”, noch uit de andere preciseringen in die bepaling dat van een dergelijke bijzondere benadeling alleen sprake is wanneer zich een ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval van ongelijkheid voordoet.
- 100 Deze voorwaarde moet daarentegen aldus worden opgevat dat het in het bijzonder personen van een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende maatregel worden benadeeld.
- 101 Deze uitlegging is in overeenstemming met de rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”, waaruit met name blijkt dat dergelijke discriminatie zich kan voordoen wanneer de toepassing van een nationale maatregel, al is deze op neutrale wijze geformuleerd, een veel groter aantal personen met het beschermde persoonlijke kenmerk benadeelt dan personen zonder dat kenmerk (zie in die zin met name arresten

Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en Cachaldora Fernández, C-527/13, EU:C:2015:215, punt 28 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

3. Principe discriminatie bij associatie

Inhoud

Discriminatie bij associatie

Er is sprake van 'discriminatie bij associatie' wanneer een persoon niet gediscrimineerd wordt op grond van een onderscheid met betrekking tot zichzelf, maar met betrekking tot een persoon waarmee hij geassocieerd wordt.

Voorbeelden

- Een ouder wordt gediscrimineerd bij zijn zoektocht naar werk omdat hij gebonden is aan een bepaald uurrooster om zijn gehandicapte zoon te kunnen verzorgen.
- De arbeidsrechtbank van Leuven heeft de uitbater van een fitnesszaak veroordeeld die een van zijn managers ontslagen had vanwege de handicap van zijn jongste kind³.

Uitspraken

S. Coleman tegen Attridge Law en Steve Law (C-303/06, 17 juli 2008)

In dit arrest wordt het begrip 'discriminatie bij associatie' ingevoerd. Het Hof besloot dat richtlijn 2000/78 van toepassing was. Het gaat in deze zaak om discriminatie bij associatie omwille van handicap van het zoontje.

Feiten

Mevrouw Coleman werkte voor haar vroegere werkgever sinds januari 2001 als juridische secretaresse. In de loop van 2002 wordt haar zoon geboren. Hij lijdt aan apneucrisissen, aangeboren laryngomalacie en bronchomalacie. De toestand van haar zoontje vereist bijzondere zorgen. Zij staat voornamelijk in voor het toedienen van deze zorgen.

Ingevolge deze situatie krijgt ze opmerkingen, bekommt ze geen vlottend uurrooster terwijl andere collega's, ook zonder kind met een handicap, deze wel verkrijgen, enz.

³ Arbrb. Leuven 10 december 2013, www.unia.be.

In rechte

- 1) Richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, en inzonderheid de artikelen 1 en 2, leden 1 en 2, sub a, ervan, moeten aldus worden uitgelegd dat het daarin neergelegde verbod van directe discriminatie niet alleen geldt ten aanzien van personen die zelf gehandicapt zijn. Wanneer een werkgever een werknemer die niet zelf een handicap heeft, minder gunstig behandelt dan een andere werknemer in een vergelijkbare situatie wordt, is of zou worden behandeld, en wanneer is aangetoond dat de ongunstige behandeling waarvan deze werknemer het slachtoffer is, is gebaseerd op de handicap van zijn kind, van wie hij de hoofdverzorger is, is een dergelijke behandeling in strijd met het in voornoemd artikel 2, lid 2, sub a, neergelegde verbod van directe discriminatie.
- 2) Richtlijn 2000/78 en inzonderheid de artikelen 1 en 2, leden 1 en 3, ervan, moeten aldus worden uitgelegd dat het daarin neergelegde verbod van intimidatie niet alleen geldt ten aanzien van personen die zelf gehandicapt zijn. Wanneer wordt aangetoond dat de uit het ongewenste gedrag voortvloeiende intimidatie van een werknemer die niet zelf gehandicapt is, verband houdt met de handicap van zijn kind, van wie hij de hoofdverzorger is, is dat gedrag in strijd met het in voornoemd artikel 2, lid 3, neergelegde verbod van intimidatie.

CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)

In punt 42 van dit arrest wordt de rechtspraak van het Hof in herinnering gebracht volgens welke de werkingssfeer van richtlijn 2000/43 niet restrictief kan worden omschreven, gelet op het doel ervan en de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen.

De rechtspraak van het Hof kan in casu eveneens de uitlegging rechtvaardigen dat het beginsel van gelijke behandeling, waarnaar de richtlijn verwijst, niet op een bepaalde categorie van personen van toepassing is, maar eveneens ten goede moet komen van personen die niet

behoren tot het betrokken ras of de betrokken etnische groep, maar op een van die gronden⁴ ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden⁵.

Feiten

- 21 Nikolova exploiteert in het kader van een eenmanszaak een kruidenierswinkel in de hoofdzakelijk door personen van Roma-afkomst bewoonde wijk „Gizdova mahala” van de stad Dupnitsa (Bulgarije).
- 22 In 1999 en 2000 heeft CHEZ RB de elektriciteitsmeters van al haar afnemers in die wijk geïnstalleerd op een hoogte van zes tot zeven meter op de betonnen palen die deel uitmaken van het bovengrondse elektriciteitsnet, terwijl de door CHEZ RB in de andere wijken geïnstalleerde meters worden aangebracht op een hoogte van 1,70 meter, doorgaans in de woningen van de afnemers dan wel aan de gevel of de omheiningsmuren (hierna: „litigieuze handelwijze”).
- 23 In december 2008 stelde Nikolova bij de KZD beroep in, waarbij zij stelde dat de litigieuze handelwijze te wijten was aan het feit dat de meeste bewoners van de wijk „Gizdova mahala” van Roma-afkomst waren en zichzelf dientengevolge het slachtoffer van directe discriminatie op grond van nationaliteit („narodnost”) was. Zij klaagde met name erover haar elektriciteitsmeter niet te kunnen aflezen om haar verbruik te controleren en zich te vergewissen van de juistheid van de haar toegezonden rekeningen, die volgens haar te hoog berekend waren.

In rechte

- 1) Het begrip „discriminatie op grond van etnische afstamming”, als bedoeld in richtlijn 2000/43/EG van de Raad van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming en met name de artikelen 1 en 2, lid 1, ervan, moet aldus worden uitgelegd dat dit begrip van toepassing is in omstandigheden als die van het hoofdgeding, waarin alle elektriciteitsmeters in een stadswijk met hoofdzakelijk bewoners van Roma-afkomst op een hoogte van zes tot zeven meter op de palen van het bovengrondse elektriciteitsnet worden geplaatst terwijl dergelijke meters in de andere wijken worden aangebracht op een hoogte van minder

⁴ Uit hoofde van één van de in artikel 1 van deze richtlijn genoemde gronden.

⁵ Zie naar analogie S. Coleman tegen Attridge Law en Steve Law (C-303/06, 17 juli 2008), overweging 38 en 50.

dan twee meter, ongeacht of die collectieve maatregel personen van een bepaalde etnische afkomst treft dan wel personen zonder die afkomst die evenals eerstbedoelde personen ten gevolge van die maatregel ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden.

- 2) Richtlijn 2000/43, met name artikel 2, leden 1 en 2, onder a) en b), ervan, moet aldus worden uitgelegd dat zij zich verzet tegen een nationale regeling op grond waarvan enkel kan worden besloten dat op de door artikel 3, lid 1, van die richtlijn bestreken gebieden sprake is van directe of indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer de ongunstigere behandeling of bijzondere benadeling waarnaar respectievelijk in die punten a) en b) wordt verwezen, bestaat in een aantasting van rechten of legitieme belangen.
- 3) Artikel 2, lid 2, onder a), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum directe discriminatie in de zin van die bepaling vormt wanneer blijkt dat die maatregel is ingevoerd en/of wordt gehandhaafd om redenen die verband houden met de etnische afstamming die de meeste bewoners van de betreffende wijk gemeen hebben. Het staat aan de verwijzende rechter te beoordelen of dat het geval is, rekening houdend met alle relevante omstandigheden van de zaak en met de in artikel 8, lid 1, van die richtlijn bedoelde voorschriften inzake de omkering van de bewijslast.
- 4) Artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat:
 - deze bepaling zich verzet tegen een nationale regeling volgens welke slechts sprake is van indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer overwegingen in verband met ras of etnische afstamming aan de bijzondere benadeling ten grondslag liggen;
 - het begrip „ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze” in de zin van die bepaling moet worden opgevat als een bepaling, maatstaf of handelwijze die schijnbaar op neutrale wijze wordt geformuleerd of toegepast, dat wil zeggen rekening houdend met factoren die verschillen van het beschermde kenmerk en daarmee niet kunnen worden gelijkgesteld;
 - het begrip „bijzonder[e] [benadeling]” in de zin van diezelfde bepaling niet verwijst naar ernstige, kennelijke en bijzonder zwaarwegende gevallen van

ongelijkheid, maar betekent dat het in het bijzonder personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende bepaling, maatstaf of handelwijze worden benadeeld;

– een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum, gesteld dat hij geen directe discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, onder a), van die richtlijn oplevert, dan in beginsel een ogenschijnlijk neutrale handelwijze kan vormen die personen met een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen bijzonder benadeelt in de zin van punt b), van dat artikel 2, lid 2;

– een dergelijke maatregel slechts objectief kan worden gerechtvaardigd door de wens de veiligheid van het elektriciteitsnet en een correcte registratie van de verbruikte elektriciteit te verzekeren mits die maatregel niet verder gaat dan passend en noodzakelijk is voor de verwezenlijking van die legitieme doelstellingen en bovendien de veroorzaakte nadelen niet onevenredig zijn aan de aldus beoogde doelstellingen. Dat is niet het geval indien wordt vastgesteld, wat de verwijzende rechter dient na te gaan, dat er andere passende en minder ingrijpende middelen bestaan waarmee die doelstellingen kunnen worden bereikt, dan wel, wanneer dergelijke andere middelen ontbreken, dat die maatregel onevenredig inbreuk maakt op het legitieme belang van de eindafnemers van elektriciteit die wonen in de betreffende wijk, met voornamelijk bewoners van Roma-afkomst, om toegang te hebben tot de levering van elektriciteit in omstandigheden die niet beledigend of stigmatiserend zijn en hun de mogelijkheid bieden regelmatig hun elektriciteitsverbruik te controleren.

Aandachtspunt(en)

Werkingssfeer Richtlijn

42 Zoals het Hof reeds heeft geoordeeld, kan de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan, de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen en het feit dat die richtlijn op het betrokken gebied slechts uiting geeft aan het in artikel 21 van het Handvest erkende gelijkheidsbeginsel, niet restrictief worden omschreven (arrest Runevič-Vardyn en Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, punt 43).

43 Aangezien het, zoals de advocaat-generaal in de punten 38 en 39 van haar conclusie heeft uiteengezet, geen twijfel lijdt dat de levering van elektriciteit onder artikel 3, lid 1,

onder h), van richtlijn 2000/43 valt, moet die bepaling daarom aldus worden uitgelegd dat de installatie bij de eindverbruiker van een elektriciteitsmeter, die onlosmakelijk met de levering van elektriciteit verbonden is, binnen de werkingssfeer van die richtlijn valt en dat bij die installatie het in die richtlijn neergelegde gelijkheidsbeginsel dient te worden geëerbiedigd.

Discriminatie bij associatie

- 56 In dat verband dient te worden beklemtoond dat de in punt 42 van het onderhavige arrest reeds in herinnering gebrachte rechtspraak van het Hof, volgens welke de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan en de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen, niet restrictief kan worden omschreven, in casu de uitlegging kan rechtvaardigen dat het beginsel van gelijke behandeling, waarnaar die richtlijn verwijst, niet op een bepaalde categorie personen van toepassing is, maar uit hoofde van een van de in artikel 1 van deze richtlijn genoemde gronden, zodat dit beginsel eveneens ten goede moet komen van personen die weliswaar zelf niet behoren tot het betrokken ras of de betrokken etnische groep, maar op een van die gronden ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden (zie naar analogie arrest Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punten 38 en 50).

Reikwijdte begrip ongunstige behandeling

- 68 Vastgesteld dient te worden dat een nationale bepaling als in het hoofdgeding, die als „ongunstigere” behandeling of „bijzondere benadeling” in de zin van de punten a) en b) van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 uitsluitend gedragingen aanmerkt die afbreuk doen aan iemands „recht” of „legitiem belang”, een voorwaarde stelt die niet uit de genoemde bepalingen van die richtlijn voortvloeit en bijgevolg met zich meebrengt dat de omvang van de door die richtlijn gewaarborgde bescherming wordt beperkt.

Verdeling bewijslast – weigering verschaffen informatie

- 78 Dienaangaande heeft het Hof verduidelijkt dat het in eerste instantie weliswaar aan de persoon die zich door schending van het gelijkheidsbeginsel benadeeld acht, is om feiten aan te tonen die directe of indirecte discriminatie kunnen doen vermoeden, maar dat bij de vaststelling van die feiten moet worden gewaarborgd dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering

van de verwerende partij om informatie te verstrekken (arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punten 36 en 40).

- 85 Voorts zij eraan herinnerd dat, mocht de verwijzende rechter tot de slotsom komen dat sprake is van een vermoeden van discriminatie, een doeltreffende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling vereist dat de bewijslast in dat geval rust op de betrokken verwerende partijen, die dienen aan te tonen dat dit beginsel niet is geschonden (zie met name arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 54, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 55). Alsdan staat het aan CHEZ RB als verweerster het bestaan van een dergelijke schending van het beginsel van gelijke behandeling te weerleggen door aan te tonen dat de invoering van de litigieuze handelwijze en de handhaving ervan tot op heden geenszins zijn gebaseerd op de omstandigheid dat de betreffende wijken hoofdzakelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond, maar uitsluitend op objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van ras of etnische afstamming (zie naar analogie arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 55, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 56).

Elementen van vermoeden

- 80 Bijgevolg staat het in casu aan de verwijzende rechter om rekening te houden met alle omstandigheden waarin de litigieuze handelwijze wordt toegepast, teneinde vast te stellen of er voldoende aanwijzingen zijn om de feiten die directe discriminatie op grond van etnische afstamming kunnen doen vermoeden, bewezen te achten, en teneinde erop toe te zien dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij, in casu CHEZ RB, om met het oog op de vaststelling van die feiten informatie te verstrekken (zie in die zin arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punt 42).
- 81 Tot de elementen die daartoe in aanmerking kunnen worden genomen, behoort met name de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat vaststaat en door CHEZ RB niet wordt betwist dat de litigieuze handelwijze door CHEZ-RB uitsluitend is ingevoerd in stadswijken die, net als de wijk „Gizdova mahala”, onmiskenbaar voornamelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond.
- 82 Hetzelfde geldt voor de omstandigheid, die de KZD in haar bij het Hof ingediende opmerkingen aanvoert, dat CHEZ RB in verschillende bij de KZD aanhangige zaken heeft

verklaard dat volgens haar vooral deze onderdanen van Roma-afkomst verantwoordelijk waren voor de beschadigingen en de illegale stroomaftap. Dergelijke verklaringen zouden immers erop kunnen wijzen dat de litigieuze handelwijze berust op etnische stereotypen en vooroordelen, waarbij raciale beweegredenen dus gepaard gaan met andere beweegredenen.

- 83 Tot de elementen die eveneens in aanmerking kunnen worden genomen, behoort de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat CHEZ RB, ofschoon zij daartoe door de verwijzende rechter in het kader van de verdeling van de bewijslast werd verzocht, heeft nagelaten bewijzen van de gestelde beschadiging en manipulatie van meters en illegale stroomaftap over te leggen, waarbij zij aanvoerde dat die feiten algemeen bekend waren.

Ogenschijnlijk neutrale handelwijze

- 93 Aangaande, in de eerste plaats, het bestaan van een „ogenschijnlijk neutrale handelwijze” in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 en de door de verwijzende rechter in zijn zesde vraag aan de orde gestelde kwestie of dat begrip aldus moet worden opgevat dat daarmee een handelwijze wordt aangeduid waarvan de neutraliteit volstrekt „klaarblijkelijk” is dan wel een handelwijze die „schijnbaar” of „op het eerste gezicht” neutraal is, lijdt het geen twijfel dat dit begrip, zoals de advocaat-generaal in punt 92 van haar conclusie heeft opgemerkt, in laatstbedoelde betekenis moet worden opgevat.
- 94 Afgezien van het feit dat deze betekenis de meest natuurlijke is van de in die bepaling gebruikte uitdrukking, ligt zij voor de hand in het licht van de vaste rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”. Volgens die rechtspraak kan indirecte discriminatie, anders dan directe discriminatie, voortvloeien uit een maatregel die weliswaar op neutrale wijze is geformuleerd, dat wil zeggen onder verwijzing naar andere criteria die geen verband houden met het beschermde kenmerk, maar niettemin ertoe leidt dat personen met dat kenmerk bijzonder benadeeld worden (zie in die zin met name arrest Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

Bijzondere benadeling

- 98 Aangaande, in de derde plaats, de precisering in artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 inzake het bestaan van een „bijzondere benadeling” van personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen,

merkt de verwijzende rechter in zijn achtste vraag op dat artikel 2, lid 2, onder a), van diezelfde richtlijn het begrip „directe discriminatie” relateert aan het bestaan van een „ongunstigere behandeling”. In het licht van dat terminologische onderscheid wenst de verwijzende rechter te vernemen of enkel een „ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval” iemand „bijzonder” kan benadelen in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43.

- 99 In dat verband volgt noch uit de in dit artikel 2, lid 2, onder b), gebruikte uitdrukking „bijzonder[e] [benadeling]”, noch uit de andere preciseringen in die bepaling dat van een dergelijke bijzondere benadeling alleen sprake is wanneer zich een ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval van ongelijkheid voordoet.
- 100 Deze voorwaarde moet daarentegen aldus worden opgevat dat het in het bijzonder personen van een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende maatregel worden benadeeld.
- 101 Deze uitlegging is in overeenstemming met de rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”, waaruit met name blijkt dat dergelijke discriminatie zich kan voordoen wanneer de toepassing van een nationale maatregel, al is deze op neutrale wijze geformuleerd, een veel groter aantal personen met het beschermde persoonlijke kenmerk benadeelt dan personen zonder dat kenmerk (zie in die zin met name arresten Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en Cachaldora Fernández, C-527/13, EU:C:2015:215, punt 28 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

4. Principe ogenschijnlijk neutrale handelwijze

Inhoud

Ogenschijnlijk neutrale handelwijze

“Indirect onderscheid” is de situatie die zich voordoet wanneer een **ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze**, personen gekenmerkt door een bepaald beschermd criterium, in vergelijking met andere personen, bijzonder kan benadelen.

Het begrip “ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze”⁶ moet worden opgevat als een bepaling, maatstaf of handelwijze die schijnbaar op neutrale wijze wordt geformuleerd of toegepast, dat wil zeggen rekening houdend met factoren die verschillen van het beschermde kenmerk en daarmee niet kunnen worden gelijkgesteld⁷.

Voorbeelden

- Schijnbaar neutrale maatregelen zoals reglementen of een bepaalde bedrijfscultuur.

Uitspraken

CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)

Aangaande het bestaan van een „ogenschijnlijk neutrale handelwijze”⁸ en de door de verwijzende rechter in zijn zesde vraag aan de orde gestelde kwestie of dat begrip aldus moet worden opgevat dat daarmee een handelwijze wordt aangeduid waarvan de neutraliteit volstrekt „klaarblijkelijk” is dan wel een handelwijze die „schijnbaar” of „op het eerste gezicht” neutraal is, lijdt het geen twijfel dat dit begrip, zoals de advocaat-generaal in punt 92 van haar conclusie heeft opgemerkt, in laatstbedoelde betekenis moet worden opgevat⁹.

⁶ In de zin van de bepaling van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43.

⁷ CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015).

⁸ In de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43.

⁹ De laatstbedoelde betekenis: “op het eerste gezicht”.

Afgezien van het feit dat deze betekenis de meest natuurlijke is van de in die bepaling gebruikte uitdrukking, ligt zij voor de hand in het licht van de vaste rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”.

Volgens die rechtspraak kan indirecte discriminatie, anders dan directe discriminatie, voortvloeien uit een maatregel die weliswaar op neutrale wijze is geformuleerd, dat wil zeggen onder verwijzing naar andere criteria die geen verband houden met het beschermde kenmerk, maar niettemin ertoe leidt dat personen met dat kenmerk bijzonder benadeeld worden¹⁰.

In punt 42 van dit arrest wordt de rechtspraak van het Hof in herinnering gebracht volgens welke de werkingssfeer van richtlijn 2000/43 niet restrictief kan worden omschreven, gelet op het doel ervan en de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen.

De rechtspraak van het Hof kan in casu eveneens de uitlegging rechtvaardigen dat het beginsel van gelijke behandeling, waarnaar de richtlijn verwijst, niet op een bepaalde categorie van personen van toepassing is, maar eveneens ten goede moet komen van personen die niet behoren tot het betrokken ras of de betrokken etnische groep, maar op een van die gronden¹¹ ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden¹².

Feiten

- 21 Nikolova exploiteert in het kader van een eenmanszaak een kruidenierswinkel in de hoofdzakelijk door personen van Roma-afkomst bewoonde wijk „Gizdova mahala” van de stad Dupnitsa (Bulgarije).
- 22 In 1999 en 2000 heeft CHEZ RB de elektriciteitsmeters van al haar afnemers in die wijk geïnstalleerd op een hoogte van zes tot zeven meter op de betonnen palen die deel uitmaken van het bovengrondse elektriciteitsnet, terwijl de door CHEZ RB in de andere wijken geïnstalleerde meters worden aangebracht op een hoogte van 1,70 meter, doorgaans in de woningen van de afnemers dan wel aan de gevel of de omheiningsmuren (hierna: „litigieuze handelwijze”).

¹⁰ Zie in die zin Z. tegen Government department en The Board of management of a community school (C-363/12, 18 maart 2014), overweging 53 en de aldaar aangehaalde rechtspraak.

¹¹ Uit hoofde van een van de in artikel 1 van deze richtlijn genoemde gronden.

¹² Zie naar analogie S. Coleman tegen Attridge Law en Steve Law (C-303/06, 17 juli 2008), overweging 38 en 50.

- 23 In december 2008 stelde Nikolova bij de KZD beroep in, waarbij zij stelde dat de litigieuze handelwijze te wijten was aan het feit dat de meeste bewoners van de wijk „Gizdova mahala” van Roma-afkomst waren en zijzelf dientengevolge het slachtoffer van directe discriminatie op grond van nationaliteit („narodnost”) was. Zij klaagde met name erover haar elektriciteitsmeter niet te kunnen aflezen om haar verbruik te controleren en zich te vergewissen van de juistheid van de haar toegezonden rekeningen, die volgens haar te hoog berekend waren.

In rechte

- 1) Het begrip „discriminatie op grond van etnische afstamming”, als bedoeld in richtlijn 2000/43/EG van de Raad van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming en met name de artikelen 1 en 2, lid 1, ervan, moet aldus worden uitgelegd dat dit begrip van toepassing is in omstandigheden als die van het hoofdgeding, waarin alle elektriciteitsmeters in een stadswijk met hoofdzakelijk bewoners van Roma-afkomst op een hoogte van zes tot zeven meter op de palen van het bovengrondse elektriciteitsnet worden geplaatst terwijl dergelijke meters in de andere wijken worden aangebracht op een hoogte van minder dan twee meter, ongeacht of die collectieve maatregel personen van een bepaalde etnische afkomst treft dan wel personen zonder die afkomst die evenals eerstbedoelde personen ten gevolge van die maatregel ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden.
- 2) Richtlijn 2000/43, met name artikel 2, leden 1 en 2, onder a) en b), ervan, moet aldus worden uitgelegd dat zij zich verzet tegen een nationale regeling op grond waarvan enkel kan worden besloten dat op de door artikel 3, lid 1, van die richtlijn bestreken gebieden sprake is van directe of indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer de ongunstigere behandeling of bijzondere benadeling waarnaar respectievelijk in die punten a) en b) wordt verwezen, bestaat in een aantasting van rechten of legitieme belangen.
- 3) Artikel 2, lid 2, onder a), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum directe discriminatie in de zin van die bepaling vormt wanneer blijkt dat die maatregel is ingevoerd en/of wordt gehandhaafd om redenen die verband houden met de etnische afstamming die de meeste bewoners

van de betreffende wijk gemeen hebben. Het staat aan de verwijzende rechter te beoordelen of dat het geval is, rekening houdend met alle relevante omstandigheden van de zaak en met de in artikel 8, lid 1, van die richtlijn bedoelde voorschriften inzake de omkering van de bewijslast.

4) Artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat:

- deze bepaling zich verzet tegen een nationale regeling volgens welke slechts sprake is van indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer overwegingen in verband met ras of etnische afstamming aan de bijzondere benadeling ten grondslag liggen;
- het begrip „ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze” in de zin van die bepaling moet worden opgevat als een bepaling, maatstaf of handelwijze die schijnbaar op neutrale wijze wordt geformuleerd of toegepast, dat wil zeggen rekening houdend met factoren die verschillen van het beschermde kenmerk en daarmee niet kunnen worden gelijkgesteld;
- het begrip „bijzonder[e] [benadeling]” in de zin van diezelfde bepaling niet verwijst naar ernstige, kennelijke en bijzonder zwaarwegende gevallen van ongelijkheid, maar betekent dat het in het bijzonder personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende bepaling, maatstaf of handelwijze worden benadeeld;
- een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum, gesteld dat hij geen directe discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, onder a), van die richtlijn oplevert, dan in beginsel een ogenschijnlijk neutrale handelwijze kan vormen die personen met een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen bijzonder benadeelt in de zin van punt b), van dat artikel 2, lid 2;
- een dergelijke maatregel slechts objectief kan worden gerechtvaardigd door de wens de veiligheid van het elektriciteitsnet en een correcte registratie van de verbruikte elektriciteit te verzekeren mits die maatregel niet verder gaat dan passend en noodzakelijk is voor de verwezenlijking van die legitieme doelstellingen en bovendien de veroorzaakte nadelen niet onevenredig zijn aan de aldus beoogde doelstellingen. Dat is niet het geval indien wordt vastgesteld, wat de verwijzende rechter dient na te gaan, dat er andere passende en minder ingrijpende middelen

bestaan waarmee die doelstellingen kunnen worden bereikt, dan wel, wanneer dergelijke andere middelen ontbreken, dat die maatregel onevenredig inbreuk maakt op het legitieme belang van de eindafnemers van elektriciteit die wonen in de betreffende wijk, met voornamelijk bewoners van Roma-afkomst, om toegang te hebben tot de levering van elektriciteit in omstandigheden die niet beledigend of stigmatiserend zijn en hun de mogelijkheid bieden regelmatig hun elektriciteitsverbruik te controleren.

Aandachtspunt(en)

Werkingssfeer Richtlijn

- 42 Zoals het Hof reeds heeft geoordeeld, kan de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan, de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen en het feit dat die richtlijn op het betrokken gebied slechts uiting geeft aan het in artikel 21 van het Handvest erkende gelijkheidsbeginsel, niet restrictief worden omschreven (arrest *Runevič-Vardyn en Wardyn*, C-391/09, EU:C:2011:291, punt 43).
- 43 Aangezien het, zoals de advocaat-generaal in de punten 38 en 39 van haar conclusie heeft uiteengezet, geen twijfel lijdt dat de levering van elektriciteit onder artikel 3, lid 1, onder h), van richtlijn 2000/43 valt, moet die bepaling daarom aldus worden uitgelegd dat de installatie bij de eindverbruiker van een elektriciteitsmeter, die onlosmakelijk met de levering van elektriciteit verbonden is, binnen de werkingssfeer van die richtlijn valt en dat bij die installatie het in die richtlijn neergelegde gelijkheidsbeginsel dient te worden geëerbiedigd.

Discriminatie bij associatie

- 56 In dat verband dient te worden beklemtoond dat de in punt 42 van het onderhavige arrest reeds in herinnering gebrachte rechtspraak van het Hof, volgens welke de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan en de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen, niet restrictief kan worden omschreven, in casu de uitlegging kan rechtvaardigen dat het beginsel van gelijke behandeling, waarnaar die richtlijn verwijst, niet op een bepaalde categorie personen van toepassing is, maar uit hoofde van een van de in artikel 1 van deze richtlijn genoemde gronden, zodat dit beginsel eveneens ten goede moet komen van personen die weliswaar zelf niet behoren tot het betrokken ras of de betrokken etnische groep, maar op een van die gronden

ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden (zie naar analogie arrest Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punten 38 en 50).

Reikwijdte begrip ongunstige behandeling

- 68 Vastgesteld dient te worden dat een nationale bepaling als in het hoofdgeding, die als „ongunstigere” behandeling of „bijzondere benadeling” in de zin van de punten a) en b) van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 uitsluitend gedragingen aanmerkt die afbreuk doen aan iemands „recht” of „legitiem belang”, een voorwaarde stelt die niet uit de genoemde bepalingen van die richtlijn voortvloeit en bijgevolg met zich meebrengt dat de omvang van de door die richtlijn gewaarborgde bescherming wordt beperkt.

Verdeling bewijslast – weigering verschaffen informatie

- 78 Dienaangaande heeft het Hof verduidelijkt dat het in eerste instantie weliswaar aan de persoon die zich door schending van het gelijkheidsbeginsel benadeeld acht, is om feiten aan te tonen die directe of indirecte discriminatie kunnen doen vermoeden, maar dat bij de vaststelling van die feiten moet worden gewaarborgd dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij om informatie te verstrekken (arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punten 36 en 40).
- 85 Voorts zij eraan herinnerd dat, mocht de verwijzende rechter tot de slotsom komen dat sprake is van een vermoeden van discriminatie, een doeltreffende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling vereist dat de bewijslast in dat geval rust op de betrokken verwerende partijen, die dienen aan te tonen dat dit beginsel niet is geschonden (zie met name arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 54, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 55). Alsdan staat het aan CHEZ RB als verweerster het bestaan van een dergelijke schending van het beginsel van gelijke behandeling te weerleggen door aan te tonen dat de invoering van de litigieuze handelwijze en de handhaving ervan tot op heden geenszins zijn gebaseerd op de omstandigheid dat de betreffende wijken hoofdzakelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond, maar uitsluitend op objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van ras of etnische afstamming (zie naar analogie arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 55, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 56).

Elementen van vermoeden

- 80 Bijgevolg staat het in casu aan de verwijzende rechter om rekening te houden met alle omstandigheden waarin de litigieuze handelwijze wordt toegepast, teneinde vast te stellen of er voldoende aanwijzingen zijn om de feiten die directe discriminatie op grond van etnische afstamming kunnen doen vermoeden, bewezen te achten, en teneinde erop toe te zien dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij, in casu CHEZ RB, om met het oog op de vaststelling van die feiten informatie te verstrekken (zie in die zin arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punt 42).
- 81 Tot de elementen die daartoe in aanmerking kunnen worden genomen, behoort met name de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat vaststaat en door CHEZ RB niet wordt betwist dat de litigieuze handelwijze door CHEZ-RB uitsluitend is ingevoerd in stadswijken die, net als de wijk „Gizdova mahala”, onmiskenbaar voornamelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond.
- 82 Hetzelfde geldt voor de omstandigheid, die de KZD in haar bij het Hof ingediende opmerkingen aanvoert, dat CHEZ RB in verschillende bij de KZD aanhangige zaken heeft verklaard dat volgens haar vooral deze onderdanen van Roma-afkomst verantwoordelijk waren voor de beschadigingen en de illegale stroomaftap. Dergelijke verklaringen zouden immers erop kunnen wijzen dat de litigieuze handelwijze berust op etnische stereotypen en vooroordelen, waarbij raciale beweegredenen dus gepaard gaan met andere beweegredenen.
- 83 Tot de elementen die eveneens in aanmerking kunnen worden genomen, behoort de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat CHEZ RB, ofschoon zij daartoe door de verwijzende rechter in het kader van de verdeling van de bewijslast werd verzocht, heeft nagelaten bewijzen van de gestelde beschadiging en manipulatie van meters en illegale stroomaftap over te leggen, waarbij zij aanvoerde dat die feiten algemeen bekend waren.

Ogenschijnlijk neutrale handelswijze

- 93 Aangaande, in de eerste plaats, het bestaan van een „ogenschijnlijk neutrale handelswijze” in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 en de door de verwijzende rechter in zijn zesde vraag aan de orde gestelde kwestie of dat begrip aldus moet worden opgevat dat daarmee een handelswijze wordt aangeduid waarvan de neutraliteit volstrekt „klaarblijkelijk” is dan wel een handelswijze die „schijnbaar” of „op het eerste gezicht” neutraal is, lijdt het geen twijfel dat dit begrip, zoals de advocaat-generaal in punt 92 van haar conclusie heeft opgemerkt, in laatstbedoelde betekenis moet worden opgevat.
- 94 Afgezien van het feit dat deze betekenis de meest natuurlijke is van de in die bepaling gebruikte uitdrukking, ligt zij voor de hand in het licht van de vaste rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”. Volgens die rechtspraak kan indirecte discriminatie, anders dan directe discriminatie, voortvloeien uit een maatregel die weliswaar op neutrale wijze is geformuleerd, dat wil zeggen onder verwijzing naar andere criteria die geen verband houden met het beschermde kenmerk, maar niettemin ertoe leidt dat personen met dat kenmerk bijzonder benadeeld worden (zie in die zin met name arrest Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

Bijzondere benadeling

- 98 Aangaande, in de derde plaats, de precisering in artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 inzake het bestaan van een „bijzondere benadeling” van personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen, merkt de verwijzende rechter in zijn achtste vraag op dat artikel 2, lid 2, onder a), van diezelfde richtlijn het begrip „directe discriminatie” relateert aan het bestaan van een „ongunstigere behandeling”. In het licht van dat terminologische onderscheid wenst de verwijzende rechter te vernemen of enkel een „ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval” iemand „bijzonder” kan benadelen in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43.
- 99 In dat verband volgt noch uit de in dit artikel 2, lid 2, onder b), gebruikte uitdrukking „bijzonder[e] [benadeling]”, noch uit de andere preciseringen in die bepaling dat van

een dergelijke bijzondere benadeling alleen sprake is wanneer zich een ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval van ongelijkheid voordoet.

- 100 Deze voorwaarde moet daarentegen aldus worden opgevat dat het in het bijzonder personen van een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende maatregel worden benadeeld.
- 101 Deze uitlegging is in overeenstemming met de rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”, waaruit met name blijkt dat dergelijke discriminatie zich kan voordoen wanneer de toepassing van een nationale maatregel, al is deze op neutrale wijze geformuleerd, een veel groter aantal personen met het beschermde persoonlijke kenmerk benadeelt dan personen zonder dat kenmerk (zie in die zin met name arresten Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en Cachaldora Fernández, C-527/13, EU:C:2015:215, punt 28 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

5. Principe reikwijdte begrip ongunstige behandeling en principe bijzondere benadeling

Inhoud

Ongunstige behandeling

Een direct onderscheid is de situatie die zich voordoet wanneer iemand **ongunstiger** wordt **behandeld** dan een ander in een vergelijkbare situatie wordt, is of zou worden behandeld op basis van één van de beschermde criteria.

Een directe of indirecte discriminatie vereist niet dat wettelijk vastgestelde rechten of belangen zijn aangetast. Het volstaat dat een persoon op grond van ras of etnische afstamming ongunstiger wordt behandeld dan een andere of dat personen van een bepaald ras of etnische afstamming op bijzondere wijze kunnen worden benadeeld.

Bijzondere benadeling

Indirect onderscheid is de situatie die zich voordoet wanneer een ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze, personen gekenmerkt door een bepaald beschermd criterium, in vergelijking met andere personen, **bijzonder kan benadelen**.

Voorbeelden

- Een persoon met een beperking laat zich met het oog op haar comfort, zekerheid en veiligheid begeleiden door een assistentiehond. Een restauranthouder oordeelt dat zij ook zonder begeleiding van haar hond op een 'redelijke wijze' op restaurant kan gaan en beslist dat de door het restaurant aangeboden hulp en bijstand de aanwezigheid van de geleidehond overbodig maakt. De vrouw in het restaurant niet laten assisteren door haar assistentiehond is een vorm van bijzondere benadeling.

Uitspraken

CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)

Een aandachtspunt in dit arrest is dat een nationale bepaling als in het hoofdgeding, die als „**ongunstigere**” **behandeling** of „**bijzondere benadeling**” in de zin van de punten a) en b) van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 uitsluitend gedragingen aanmerkt die afbreuk doen aan iemands „recht” of „legitiem belang”, een **voorwaarde** stelt die **niet** uit de **genoemde bepalingen van die richtlijn voortvloeit** en bijgevolg met zich meebrengt dat de **omvang** van de door die richtlijn gewaarborgde **bescherming** wordt **beperkt**.

Aangaande de precisering in artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 inzake het bestaan van een „**bijzondere benadeling**” van personen van een **bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming** in vergelijking met andere personen, merkt de verwijzende rechter¹³ in zijn achtste vraag op dat artikel 2, lid 2, onder a), van diezelfde richtlijn het begrip „**directe discriminatie**” relateert aan het **bestaan van een „ongunstigere behandeling**”. In het licht van dat terminologische onderscheid wenst de verwijzende rechter te vernemen of enkel een „**ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval**” iemand „**bijzonder**” kan benadelen in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43.

In dat verband volgt **noch uit** de in dit artikel 2, lid 2, onder b), gebruikte **uitdrukking „bijzonder[e] [benadeling]”, noch uit de andere preciseringen** in die bepaling dat van een dergelijke bijzondere benadeling alleen sprake is wanneer zich een ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval van ongelijkheid voordoet.

Deze voorwaarde moet daarentegen aldus worden opgevat dat **het in het bijzonder personen van een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende maatregel worden benadeeld.**

Deze uitlegging is in overeenstemming met de rechtspraak van het Hof inzake het begrip „**indirecte discriminatie**”, waaruit met name blijkt dat dergelijke discriminatie zich kan

¹³ Chez Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015).

voordoen wanneer de toepassing van een nationale maatregel, al is deze op neutrale wijze geformuleerd, in feite een veel groter aantal personen met het beschermde persoonlijke kenmerk benadeelt dan personen zonder dat kenmerk¹⁴.

Aangaande het bestaan van een „ogenschijnlijk neutrale handelwijze”¹⁵ en de door de verwijzende rechter in zijn zesde vraag aan de orde gestelde kwestie of dat begrip aldus moet worden opgevat dat daarmee een handelwijze wordt aangeduid waarvan de neutraliteit volstrekt „klaarblijkelijk” is dan wel een handelwijze die „schijnbaar” of „op het eerste gezicht” neutraal is, lijdt het geen twijfel dat dit begrip, zoals de advocaat-generaal in punt 92 van haar conclusie heeft opgemerkt, in laatstbedoelde betekenis moet worden opgevat¹⁶.

Afgezien van het feit dat deze betekenis de meest natuurlijke is van de in die bepaling gebruikte uitdrukking, ligt zij voor de hand in het licht van de vaste rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”. Volgens die rechtspraak kan indirecte discriminatie, anders dan directe discriminatie, voortvloeien uit een maatregel die weliswaar op neutrale wijze is geformuleerd, dat wil zeggen onder verwijzing naar andere criteria die geen verband houden met het beschermde kenmerk, maar niettemin ertoe leidt dat personen met dat kenmerk bijzonder benadeeld worden¹⁷.

In punt 42 van dit arrest wordt de rechtspraak van het Hof in herinnering gebracht volgens welke de werkingssfeer van richtlijn 2000/43 niet restrictief kan worden omschreven, gelet op het doel ervan en de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen.

De rechtspraak van het Hof kan in casu eveneens de uitlegging rechtvaardigen dat het beginsel van gelijke behandeling, waarnaar de richtlijn verwijst, niet op een bepaalde categorie van personen van toepassing is, maar eveneens ten goede moet komen van personen die niet

¹⁴ Zie in die zin de arresten *Z. tegen Government department en The Board of management of a community school* (C-363/12, 18 maart 2014), overweging 53 en de aldaar aangehaalde rechtspraak evenals *Lourdes Cachaldora Fernández tegen Instituto Nacional de la Seguridad Social en Tesorería General de la Seguridad Social* (C-527/13, 14 april 2015), overweging 28 en de aldaar aangehaalde rechtspraak.

¹⁵ In de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43.

¹⁶ De laatstbedoelde betekenis: “op het eerste gezicht”.

¹⁷ Zie in die zin arrest *Z. tegen Government department en The Board of management of a community school* (C-363/12, 18 maart 2014), overweging 53 en de aldaar aangehaalde rechtspraak.

behoren tot het betrokken ras of de betrokken etnische groep, maar op een van die gronden¹⁸ ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden¹⁹.

Feiten

- 21 Nikolova exploiteert in het kader van een eenmanszaak een kruidenierswinkel in de hoofdzakelijk door personen van Roma-afkomst bewoonde wijk „Gizdova mahala” van de stad Dupnitsa (Bulgarije).
- 22 In 1999 en 2000 heeft CHEZ RB de elektriciteitsmeters van al haar afnemers in die wijk geïnstalleerd op een hoogte van zes tot zeven meter op de betonnen palen die deel uitmaken van het bovengrondse elektriciteitsnet, terwijl de door CHEZ RB in de andere wijken geïnstalleerde meters worden aangebracht op een hoogte van 1,70 meter, doorgaans in de woningen van de afnemers dan wel aan de gevel of de omheiningsmuren (hierna: „litigieuze handelwijze”).
- 23 In december 2008 stelde Nikolova bij de KZD beroep in, waarbij zij stelde dat de litigieuze handelwijze te wijten was aan het feit dat de meeste bewoners van de wijk „Gizdova mahala” van Roma-afkomst waren en zichzelf dientengevolge het slachtoffer van directe discriminatie op grond van nationaliteit („narodnost”) was. Zij klaagde met name erover haar elektriciteitsmeter niet te kunnen aflezen om haar verbruik te controleren en zich te vergewissen van de juistheid van de haar toegezonden rekeningen, die volgens haar te hoog berekend waren.

In rechte

- 1) Het begrip „discriminatie op grond van etnische afstamming”, als bedoeld in richtlijn 2000/43/EG van de Raad van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming en met name de artikelen 1 en 2, lid 1, ervan, moet aldus worden uitgelegd dat dit begrip van toepassing is in omstandigheden als die van het hoofdgeding, waarin alle elektriciteitsmeters in een stadswijk met hoofdzakelijk bewoners van Roma-afkomst op een hoogte van zes tot zeven meter op de palen van het bovengrondse elektriciteitsnet worden geplaatst terwijl dergelijke meters in de andere wijken worden aangebracht op een hoogte van

¹⁸ Uit hoofde van een van de in artikel 1 van deze richtlijn genoemde gronden.

¹⁹ Zie naar analogie S. Coleman tegen Attridge Law en Steve Law (C-303/06, 17 juli 2008), overweging 38 en 50.

minder dan twee meter, ongeacht of die collectieve maatregel personen van een bepaalde etnische afkomst treft dan wel personen zonder die afkomst die evenals eerstbedoelde personen ten gevolge van die maatregel ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden.

- 2) Richtlijn 2000/43, met name artikel 2, leden 1 en 2, onder a) en b), ervan, moet aldus worden uitgelegd dat zij zich verzet tegen een nationale regeling op grond waarvan enkel kan worden besloten dat op de door artikel 3, lid 1, van die richtlijn bestreken gebieden sprake is van directe of indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer de ongunstigere behandeling of bijzondere benadeling waarnaar respectievelijk in die punten a) en b) wordt verwezen, bestaat in een aantasting van rechten of legitieme belangen.
- 3) Artikel 2, lid 2, onder a), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum directe discriminatie in de zin van die bepaling vormt wanneer blijkt dat die maatregel is ingevoerd en/of wordt gehandhaafd om redenen die verband houden met de etnische afstamming die de meeste bewoners van de betreffende wijk gemeen hebben. Het staat aan de verwijzende rechter te beoordelen of dat het geval is, rekening houdend met alle relevante omstandigheden van de zaak en met de in artikel 8, lid 1, van die richtlijn bedoelde voorschriften inzake de omkering van de bewijslast.
- 4) Artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat:
 - deze bepaling zich verzet tegen een nationale regeling volgens welke slechts sprake is van indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer overwegingen in verband met ras of etnische afstamming aan de bijzondere benadeling ten grondslag liggen;
 - het begrip „ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze” in de zin van die bepaling moet worden opgevat als een bepaling, maatstaf of handelwijze die schijnbaar op neutrale wijze wordt geformuleerd of toegepast, dat wil zeggen rekening houdend met factoren die verschillen van het beschermde kenmerk en daarmee niet kunnen worden gelijkgesteld;
 - het begrip „bijzonder[e] [benadeling]” in de zin van diezelfde bepaling niet verwijst naar ernstige, kennelijke en bijzonder zwaarwegende gevallen van ongelijkheid, maar

betekent dat het in het bijzonder personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende bepaling, maatstaf of handelwijze worden benadeeld;

- een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum, gesteld dat hij geen directe discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, onder a), van die richtlijn oplevert, dan in beginsel een ogenschijnlijk neutrale handelwijze kan vormen die personen met een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen bijzonder benadeelt in de zin van punt b), van dat artikel 2, lid 2;
- een dergelijke maatregel slechts objectief kan worden gerechtvaardigd door de wens de veiligheid van het elektriciteitsnet en een correcte registratie van de verbruikte elektriciteit te verzekeren mits die maatregel niet verder gaat dan passend en noodzakelijk is voor de verwezenlijking van die legitieme doelstellingen en bovendien de veroorzaakte nadelen niet onevenredig zijn aan de aldus beoogde doelstellingen. Dat is niet het geval indien wordt vastgesteld, wat de verwijzende rechter dient na te gaan, dat er andere passende en minder ingrijpende middelen bestaan waarmee die doelstellingen kunnen worden bereikt, dan wel, wanneer dergelijke andere middelen ontbreken, dat die maatregel onevenredig inbreuk maakt op het legitieme belang van de eindafnemers van elektriciteit die wonen in de betreffende wijk, met voornamelijk bewoners van Roma-afkomst, om toegang te hebben tot de levering van elektriciteit in omstandigheden die niet beledigend of stigmatiserend zijn en hun de mogelijkheid bieden regelmatig hun elektriciteitsverbruik te controleren.

Aandachtspunt(en)

Werkingssfeer Richtlijn

- 42 Zoals het Hof reeds heeft geoordeeld, kan de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan, de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen en het feit dat die richtlijn op het betrokken gebied slechts uiting geeft aan het in artikel 21 van het Handvest erkende gelijkheidsbeginsel, niet restrictief worden omschreven (arrest Runevič-Vardyn en Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, punt 43).
- 43 Aangezien het, zoals de advocaat-generaal in de punten 38 en 39 van haar conclusie heeft uiteengezet, geen twijfel lijdt dat de levering van elektriciteit onder artikel 3, lid 1, onder h), van richtlijn 2000/43 valt, moet die bepaling daarom aldus worden uitgelegd

dat de installatie bij de eindverbruiker van een elektriciteitsmeter, die onlosmakelijk met de levering van elektriciteit verbonden is, binnen de werkingssfeer van die richtlijn valt en dat bij die installatie het in die richtlijn neergelegde gelijkheidsbeginsel dient te worden geëerbiedigd.

Discriminatie bij associatie

56 In dat verband dient te worden beklemtoond dat de in punt 42 van het onderhavige arrest reeds in herinnering gebrachte rechtspraak van het Hof, volgens welke de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan en de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen, niet restrictief kan worden omschreven, in casu de uitlegging kan rechtvaardigen dat het beginsel van gelijke behandeling, waarnaar die richtlijn verwijst, niet op een bepaalde categorie personen van toepassing is, maar uit hoofde van een van de in artikel 1 van deze richtlijn genoemde gronden, zodat dit beginsel eveneens ten goede moet komen van personen die weliswaar zelf niet behoren tot het betrokken ras of de betrokken etnische groep, maar op een van die gronden ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden (zie naar analogie arrest Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punten 38 en 50).

Reikwijdte begrip ongunstige behandeling

68 Vastgesteld dient te worden dat een nationale bepaling als in het hoofdgeding, die als „ongunstigere” behandeling of „bijzondere benadeling” in de zin van de punten a) en b) van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 uitsluitend gedragingen aanmerkt die afbreuk doen aan iemands „recht” of „legitiem belang”, een voorwaarde stelt die niet uit de genoemde bepalingen van die richtlijn voortvloeit en bijgevolg met zich meebrengt dat de omvang van de door die richtlijn gewaarborgde bescherming wordt beperkt.

Verdeling bewijslast – weigering verschaffen informatie

78 Dienaangaande heeft het Hof verduidelijkt dat het in eerste instantie weliswaar aan de persoon die zich door schending van het gelijkheidsbeginsel benadeeld acht, is om feiten aan te tonen die directe of indirecte discriminatie kunnen doen vermoeden, maar dat bij de vaststelling van die feiten moet worden gewaarborgd dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij om informatie te verstrekken (arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punten 36 en 40).

- 85 Voorts zij eraan herinnerd dat, mocht de verwijzende rechter tot de slotsom komen dat sprake is van een vermoeden van discriminatie, een doeltreffende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling vereist dat de bewijslast in dat geval rust op de betrokken verwerende partijen, die dienen aan te tonen dat dit beginsel niet is geschonden (zie met name arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 54, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 55). Alsdan staat het aan CHEZ RB als verweerster het bestaan van een dergelijke schending van het beginsel van gelijke behandeling te weerleggen door aan te tonen dat de invoering van de litigieuze handelwijze en de handhaving ervan tot op heden geenszins zijn gebaseerd op de omstandigheid dat de betreffende wijken hoofdzakelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond, maar uitsluitend op objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van ras of etnische afstamming (zie naar analogie arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 55, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 56).

Elementen van vermoeden

- 80 Bijgevolg staat het in casu aan de verwijzende rechter om rekening te houden met alle omstandigheden waarin de litigieuze handelwijze wordt toegepast, teneinde vast te stellen of er voldoende aanwijzingen zijn om de feiten die directe discriminatie op grond van etnische afstamming kunnen doen vermoeden, bewezen te achten, en teneinde erop toe te zien dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij, in casu CHEZ RB, om met het oog op de vaststelling van die feiten informatie te verstrekken (zie in die zin arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punt 42).
- 81 Tot de elementen die daartoe in aanmerking kunnen worden genomen, behoort met name de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat vaststaat en door CHEZ RB niet wordt betwist dat de litigieuze handelwijze door CHEZ-RB uitsluitend is ingevoerd in stadswijken die, net als de wijk „Gizdova mahala”, onmiskenbaar voornamelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond.
- 82 Hetzelfde geldt voor de omstandigheid, die de KZD in haar bij het Hof ingediende opmerkingen aanvoert, dat CHEZ RB in verschillende bij de KZD aanhangige zaken heeft verklaard dat volgens haar vooral deze onderdanen van Roma-afkomst verantwoordelijk

waren voor de beschadigingen en de illegale stroomaftap. Dergelijke verklaringen zouden immers erop kunnen wijzen dat de litigieuze handelwijze berust op etnische stereotypen en vooroordelen, waarbij raciale beweegredenen dus gepaard gaan met andere beweegredenen.

- 83 Tot de elementen die eveneens in aanmerking kunnen worden genomen, behoort de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat CHEZ RB, ofschoon zij daartoe door de verwijzende rechter in het kader van de verdeling van de bewijslast werd verzocht, heeft nagelaten bewijzen van de gestelde beschadiging en manipulatie van meters en illegale stroomaftap over te leggen, waarbij zij aanvoerde dat die feiten algemeen bekend waren.

Ogenschijnlijk neutrale handelwijze

- 93 Aangaande, in de eerste plaats, het bestaan van een „ogenschijnlijk neutrale handelwijze” in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 en de door de verwijzende rechter in zijn zesde vraag aan de orde gestelde kwestie of dat begrip aldus moet worden opgevat dat daarmee een handelwijze wordt aangeduid waarvan de neutraliteit volstrekt „klaarblijkelijk” is dan wel een handelwijze die „schijnbaar” of „op het eerste gezicht” neutraal is, lijdt het geen twijfel dat dit begrip, zoals de advocaat-generaal in punt 92 van haar conclusie heeft opgemerkt, in laatstbedoelde betekenis moet worden opgevat.
- 94 Afgezien van het feit dat deze betekenis de meest natuurlijke is van de in die bepaling gebruikte uitdrukking, ligt zij voor de hand in het licht van de vaste rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”. Volgens die rechtspraak kan indirecte discriminatie, anders dan directe discriminatie, voortvloeien uit een maatregel die weliswaar op neutrale wijze is geformuleerd, dat wil zeggen onder verwijzing naar andere criteria die geen verband houden met het beschermde kenmerk, maar niettemin ertoe leidt dat personen met dat kenmerk bijzonder benadeeld worden (zie in die zin met name arrest Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

Bijzondere benadeling

- 98 Aangaande, in de derde plaats, de precisering in artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 inzake het bestaan van een „bijzondere benadeling” van personen van een

bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen, merkt de verwijzende rechter in zijn achtste vraag op dat artikel 2, lid 2, onder a), van diezelfde richtlijn het begrip „directe discriminatie” relateert aan het bestaan van een „ongunstigere behandeling”. In het licht van dat terminologische onderscheid wenst de verwijzende rechter te vernemen of enkel een „ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval” iemand „bijzonder” kan benadelen in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43.

- 99 In dat verband volgt noch uit de in dit artikel 2, lid 2, onder b), gebruikte uitdrukking „bijzonder[e] [benadeling]”, noch uit de andere preciseringen in die bepaling dat van een dergelijke bijzondere benadeling alleen sprake is wanneer zich een ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval van ongelijkheid voordoet.
- 100 Deze voorwaarde moet daarentegen aldus worden opgevat dat het in het bijzonder personen van een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende maatregel worden benadeeld.
- 101 Deze uitlegging is in overeenstemming met de rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”, waaruit met name blijkt dat dergelijke discriminatie zich kan voordoen wanneer de toepassing van een nationale maatregel, al is deze op neutrale wijze geformuleerd, een veel groter aantal personen met het beschermde persoonlijke kenmerk benadeelt dan personen zonder dat kenmerk (zie in die zin met name arresten Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en Cachaldora Fernández, C-527/13, EU:C:2015:215, punt 28 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

6. Principe redelijke aanpassingen voor personen met een handicap

Inhoud

Redelijke aanpassingen

Teneinde te waarborgen dat het beginsel van gelijke behandeling met betrekking tot personen met een handicap nageleefd wordt, wordt voorzien in redelijke aanpassingen. Dit houdt in dat de werkgever, naargelang de behoefte, in een concrete situatie passende maatregelen neemt om een persoon met een handicap in staat te stellen toegang tot arbeid te hebben, in arbeid te participeren of daarin vooruit te komen dan wel om een opleiding te genieten, tenzij deze maatregelen voor de werkgever een onevenredige belasting vormen. Wanneer die belasting in voldoende mate wordt gecompenseerd door bestaande maatregelen in het kader van het door de lidstaten gevoerde beleid inzake personen met een handicap, mag zij niet als onevenredig worden beschouwd.

Uitspraken

XXXX tegen HR Rail SA (C-485/20, 10 februari 2022)

Feiten

- 13 Verzoeker in het hoofdgeding is door HR Rail, de exclusieve werkgever van het personeel van de Belgische spoorwegen, in dienst genomen als gespecialiseerd spoorwegonderhoudsmedewerker. Op 21 november 2016 begon hij een proeftijd bij Infrabel, de juridische entiteit die optreedt als „infrastructuurbeheerder” voor de Belgische spoorwegen. In december 2017 is bij verzoeker in het hoofdgeding een hartaandoening geconstateerd waardoor een pacemaker moest worden geplaatst. Dit apparaat is gevoelig voor elektromagnetische velden die met name aanwezig zijn in de omgeving van spoorwegen. Aangezien dit medisch hulpmiddel onverenigbaar is met de herhaalde blootstelling van spoorwegonderhoudsmedewerkers aan elektromagnetische velden, was verzoeker in het hoofdgeding niet meer in staat om de taken waarvoor hij aanvankelijk in dienst was genomen, uit te voeren.

- 14 Op 12 juni 2018 heeft de Federale Overheidsdienst „Sociale zekerheid” (België) hem erkend als persoon met een handicap.
- 15 Bij besluit van 28 juni 2018 heeft het gewestelijk centrum voor bestuursgeneeskunde (België), belast met de beoordeling van de medische geschiktheid van de statutaire personeelsleden van de Belgische spoorwegen, verzoeker in het hoofdgeding ongeschikt verklaard om de functie uit te oefenen waarvoor hij in dienst was genomen (hierna: „bestreden besluit”). Het gewestelijk centrum voor bestuursgeneeskunde heeft evenwel verduidelijkt dat hij kon worden tewerkgesteld in een functie die voldeed aan de volgende vereisten: „gemiddelde activiteit, geen blootstelling aan elektromagnetische velden, met een verbod om op hoogte te werken of aan trillingen te worden blootgesteld”.
- 16 Verzoeker in het hoofdgeding is vervolgens aangesteld in een functie van magazijnmedewerker binnen dezelfde onderneming.
- 17 Op 1 juli 2018 heeft hij bij de commissie van beroep voor bestuursgeneeskunde (België) beroep tegen dit besluit ingesteld.
- 18 Bij brief van 19 juli 2018 heeft HR Rail verzoeker in het hoofdgeding meegedeeld dat hij „individuele begeleiding” zou krijgen „teneinde samen met hem een nieuwe baan te vinden”, en dat hij daartoe weldra zou worden opgeroepen voor een gesprek.
- 19 Op 3 september 2018 heeft de commissie van beroep voor bestuursgeneeskunde het bestreden besluit bevestigd.
- 20 Op 26 september 2018 heeft de hoofdadviser – diensthoofd verzoeker in het hoofdgeding meegedeeld dat hij met ingang van 30 september 2018 zou worden ontslagen, en dat daaraan een verbod voor een periode van vijf jaar was gekoppeld om hem opnieuw aan te stellen in de graad waarin hij in dienst was genomen.

In rechte

Artikel 5 van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moet aldus worden uitgelegd dat het begrip „redelijke aanpassingen voor gehandicapten” in de zin van dit artikel inhoudt dat een werknemer – met inbegrip van diegene die na zijn aanwerving een proeftijd doorloopt – die wegens zijn handicap ongeschikt is verklaard om de essentiële taken van de door hem vervulde functie uit te oefenen, moet worden **aangesteld in een andere functie waarvoor hij**

de vereiste bekwaamheden en capaciteiten heeft en waarvoor hij beschikbaar is, op voorwaarde dat deze maatregel voor de werkgever geen onevenredige belasting vormt.

B. Bewijslast

1. Principe verdeling van bewijslast

Inhoud

Verdeling van bewijslast

Bij een **burgerrechtelijke procedure** is er sprake van de **verdeling van de bewijslast**. Dit betekent dat de **eiser** (individueel slachtoffer of organisaties aangeduid in de respectievelijke wetgevingen) *concrete feiten* moet aandragen om *discriminatie te doen vermoeden*. De **rechter** *evalueert deze feiten*. Als hij op basis van die gegevens denkt dat er een *aanwijzing* is dat er discriminatie plaatsgevonden heeft, moet de **verweerder bewijzen** dat hij *niet gediscrimineerd* heeft, met andere woorden dat het onderscheid dat hij maakte kan *gerechtvaardigd* worden en dit gerelateerd aan de graad van bescherming in functie van het betrokken criterium. Vaak wordt verkeerdelijk gezegd dat de verweerder een negatief bewijs moet leveren. Dit is onjuist. De bewijslast ligt dus niet bij één partij maar is gedeeld.

Voorbeelden

- Directe discriminatie: gegevens waaruit een patroon van ongunstige behandeling blijkt ten aanzien van de persoon die drager is van een welbepaald beschermd criterium; los van elkaar staande verschillende meldingen (bijvoorbeeld bij toegang tot een dancing); gegevens waaruit blijkt dat de situatie van het slachtoffer van de ongunstigere behandeling vergelijkbaar is met een referentiepersoon.
- Indirecte discriminatie: algemene statistieken of algemene bekendheid over de situatie van de groep waartoe het slachtoffer behoort; het gebruik van een intrinsiek verdacht criterium van onderscheid; elementair statistisch materiaal.

Uitspraken

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding tegen Firma Feryn NV (C-54/07, 10 juli 2008)

Het Hof bevestigt in dit arrest het principe van de verdeling van de bewijslast.

Feiten

Op zoek naar werkkrachten plaatst een ondernemer langs de kant van een drukke baan een groot plakkaat om zijn vraag duidelijk te maken. Verbaasd over deze aanpak neemt een journalist contact op met het bedrijf. Wanneer hij zijn verbazing kenbaar maakt deelt de bedrijfsleider hem mede dat hij geen kandidaten van Marokkaanse afkomst aanwerft aangezien zijn klanten niet willen dat dergelijk personeel bij hen garagepoorten plaatst. De bedrijfsleider herhaalt deze uitleg tijdens een interview dat op de televisie wordt uitgezonden.

In rechte

Het Hof besluit tot een directe discriminatie bij aanwerving op grond van etnische of raciale afkomst want deze verklaringen zijn van aard om sommige kandidaten er ernstig van te weerhouden hun kandidatuur neer te leggen en zo worden ze geconfronteerd met een belemmering in hun toegang tot de arbeidsmarkt. Het Hof bevestigt het principe van de verdeling van de bewijslast alsook het feit dat de richtlijn kan toegepast worden ook al is er geen sprake van een individueel slachtoffer. Het arrest is dus belangrijk op het vlak van het begrip directe discriminatie (verklaringen volstonden), de verdeling van de bewijslast (de aanwervingspraktijk verschilde niet van de geuite verklaringen) en dat er geen individueel slachtoffer nodig is.

Aandachtspunt(en)

Het geheime wapen van dit arrest bestaat er in dat de discriminatoire wens van de klanten geen rechtvaardiging kan vormen voor het aanwervingsbeleid van het bedrijf. Dit is belangrijk voor het dagelijks werk: de interimkantoren kunnen zich niet meer verschuilen achter de wensen van hun klanten. Deze wensen kunnen de etnische of raciale afkomst betreffen maar eveneens het geslacht, de leeftijd, de handicap. Daardoor vormt het arrest een concrete houvast voor het personeel dat geconfronteerd wordt met een discriminatoire vraag en stimuleert het een diversiteitsbeleid.

Galina Meister tegen Speech Design Carrier Systems GmbH (C-415/10, 19 april 2012)

Er wordt in deze zaak een prejudiciële vraag gesteld over de verdeling van de bewijslast. Belangrijk is dat er een strategie wordt aangereikt om een geheel aan feiten te verzamelen die leiden tot de verdeling van de bewijslast.

De redenering van de advocaat-generaal in zijn besluiten is in kwestie didactisch materiaal. Het is een echte strategie om bewijs op te bouwen voor een situatie die zich nagenoeg dagelijks voordoet. Kandidaat X voldoet aan de voorwaarden en telefoneert met zijn echte (vreemd klinkende) naam; de job is reeds toegekend. Een vriend belt en hij mag op gesprek komen. De eerste kandidaat belt opnieuw en de job is toegekend...

Het gaat hier om een zaak waarvan verschillende Richtlijnen verwickeld zijn (2000/43/CE, 2000/78/CE, 2006/54/CE).

Feiten

Een dame van Russische afkomst, 45 jaar op het ogenblik van de feiten en waarvan het diploma in Duitsland equivalent werd verklaard postuleert voor een job die volledig aan haar kwalificaties beantwoordt. Haar kandidatuur wordt verworpen en de werkgever publiceert hetzelfde zoekertje. Haar tweede kandidatuur wordt opnieuw verworpen zonder dat ze op gesprek mag komen. Ze meent dat ze het slachtoffer is van een meervoudige discriminatie maar als buitenstaander voor het bedrijf kan ze moeilijk de discriminatie aantonen. De prejudiciële vraag betreft de verdeling van de bewijslast.

In rechte

Een werknemer die aannemelijk maakt dat hij voldoet aan de voorwaarden van een vacature en die niet is geselecteerd, heeft niet het recht om te vernemen of de werkgever aan het einde van de wervingsprocedure een andere sollicitant in dienst heeft genomen.

Aandachtspunt(en)

De redenering van de advocaat-generaal in zijn besluiten is interessant betreffende de afwezigheid van reactie van de werkgever. Bewust van de zwakke positie van het slachtoffer

en ongerust over de mogelijkheid om het bewijs aan te leveren van een eventuele discriminatie, dringt hij aan op de afwezigheid van antwoord binnen een ruimere context van gegevens: het gepaste kwalificatieniveau, de afwezigheid van een uitnodiging tot gesprek, de volharding van de werkgever om diezelfde kandidaat niet uit te nodigen in de veronderstelling dat hij overging tot een tweede selectie van kandidaten voor dezelfde job.

De redenering in kwestie is didactisch materiaal: het is een echte strategie om bewijs op te bouwen voor een situatie die zich nagenoeg dagelijks voordoet. Kandidaat X voldoet aan de voorwaarden en telefoneert met zijn echte (vreemd klinkende) naam; de job is reeds toegekend. Een vriend belt en hij mag op gesprek komen. De eerste kandidaat belt opnieuw en de job is toegekend...

CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)

Wat betreft de verdeling van de bewijslast heeft het Hof in deze zaak verduidelijkt dat het in eerste instantie weliswaar aan de persoon die zich door schending van het gelijkheidsbeginsel benadeeld acht, is om feiten aan te tonen die directe of indirecte discriminatie kunnen doen vermoeden, maar dat bij de vaststelling van die feiten moet worden gewaarborgd dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij om informatie te verstrekken²⁰.

Verder is het belangrijk dat, als de verwijzende rechter tot de slotsom komt dat sprake is van een vermoeden van discriminatie, een doeltreffende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling vereist dat de bewijslast in dat geval rust op de betrokken verwerende partijen, die dienen aan te tonen dat dit beginsel niet is geschonden²¹.

Het is bijgevolg de taak van “CHEZ RB” als verweerster om het **bestaan van een dergelijke schending** van het beginsel van gelijke behandeling te **weerleggen** door aan te tonen dat de invoering van de litigieuze handelwijze en de handhaving ervan tot op heden geenszins zijn

²⁰ Galina Meister tegen Speech Design Carrier Systems GmbH (C-415/10, 19 april 2012), overweging 36 en 40.

²¹ Zie de arresten S. Coleman tegen Attridge Law en Steve Law (C-303/06, 17 juli 2008), overweging 54, en Asociația Accept tegen Consiliul National pentru Combaterea Discriminării (C-81/12, 25 april 2013) overweging 55.

gebaseerd op de omstandigheid dat de betreffende wijken hoofdzakelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond, maar uitsluitend op objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van ras of etnische afstamming²².

Feiten

- 21 Nikolova exploiteert in het kader van een eenmanszaak een kruidenierswinkel in de hoofdzakelijk door personen van Roma-afkomst bewoonde wijk „Gizdova mahala” van de stad Dupnitsa (Bulgarije).
- 22 In 1999 en 2000 heeft CHEZ RB de elektriciteitsmeters van al haar afnemers in die wijk geïnstalleerd op een hoogte van zes tot zeven meter op de betonnen palen die deel uitmaken van het bovengrondse elektriciteitsnet, terwijl de door CHEZ RB in de andere wijken geïnstalleerde meters worden aangebracht op een hoogte van 1,70 meter, doorgaans in de woningen van de afnemers dan wel aan de gevel of de omheiningsmuren (hierna: „litigieuze handelwijze”).
- 23 In december 2008 stelde Nikolova bij de KZD beroep in, waarbij zij stelde dat de litigieuze handelwijze te wijten was aan het feit dat de meeste bewoners van de wijk „Gizdova mahala” van Roma-afkomst waren en zijzelf dientengevolge het slachtoffer van directe discriminatie op grond van nationaliteit („narodnost”) was. Zij klaagde met name erover haar elektriciteitsmeter niet te kunnen aflezen om haar verbruik te controleren en zich te vergewissen van de juistheid van de haar toegezonden rekeningen, die volgens haar te hoog berekend waren.

In rechte

- 1) Het begrip „discriminatie op grond van etnische afstamming”, als bedoeld in richtlijn 2000/43/EG van de Raad van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming en met name de artikelen 1 en 2, lid 1, ervan, moet aldus worden uitgelegd dat dit begrip van toepassing is in omstandigheden als die van het hoofdgeding, waarin alle elektriciteitsmeters in een

²² Zie naar analogie de arresten S. Coleman tegen Attridge Law en Steve Law (C-303/06, 17 juli 2008), overweging 55 en Asociația Accept tegen Consiliul National pentru Combaterea Discriminării (C-81/12, 25 april 2013) overweging 55.

stadswijk met hoofdzakelijk bewoners van Roma-afkomst op een hoogte van zes tot zeven meter op de palen van het bovengrondse elektriciteitsnet worden geplaatst terwijl dergelijke meters in de andere wijken worden aangebracht op een hoogte van minder dan twee meter, ongeacht of die collectieve maatregel personen van een bepaalde etnische afkomst treft dan wel personen zonder die afkomst die evenals eerstbedoelde personen ten gevolge van die maatregel ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden.

- 2) Richtlijn 2000/43, met name artikel 2, leden 1 en 2, onder a) en b), ervan, moet aldus worden uitgelegd dat zij zich verzet tegen een nationale regeling op grond waarvan enkel kan worden besloten dat op de door artikel 3, lid 1, van die richtlijn bestreken gebieden sprake is van directe of indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer de ongunstigere behandeling of bijzondere benadeling waarnaar respectievelijk in die punten a) en b) wordt verwezen, bestaat in een aantasting van rechten of legitieme belangen.
- 3) Artikel 2, lid 2, onder a), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum directe discriminatie in de zin van die bepaling vormt wanneer blijkt dat die maatregel is ingevoerd en/of wordt gehandhaafd om redenen die verband houden met de etnische afstamming die de meeste bewoners van de betreffende wijk gemeen hebben. Het staat aan de verwijzende rechter te beoordelen of dat het geval is, rekening houdend met alle relevante omstandigheden van de zaak en met de in artikel 8, lid 1, van die richtlijn bedoelde voorschriften inzake de omkering van de bewijslast.
- 4) Artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat:
 - deze bepaling zich verzet tegen een nationale regeling volgens welke slechts sprake is van indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer overwegingen in verband met ras of etnische afstamming aan de bijzondere benadeling ten grondslag liggen;
 - het begrip „ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze” in de zin van die bepaling moet worden opgevat als een bepaling, maatstaf of handelwijze die schijnbaar op neutrale wijze wordt geformuleerd of toegepast, dat wil zeggen rekening

houdend met factoren die verschillen van het beschermde kenmerk en daarmee niet kunnen worden gelijkgesteld;

- het begrip „bijzonder[e] [benadeling]” in de zin van diezelfde bepaling niet verwijst naar ernstige, kennelijke en bijzonder zwaarwegende gevallen van ongelijkheid, maar betekent dat het in het bijzonder personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende bepaling, maatstaf of handelwijze worden benadeeld;
- een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum, gesteld dat hij geen directe discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, onder a), van die richtlijn oplevert, dan in beginsel een ogenschijnlijk neutrale handelwijze kan vormen die personen met een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen bijzonder benadeelt in de zin van punt b), van dat artikel 2, lid 2;
- een dergelijke maatregel slechts objectief kan worden gerechtvaardigd door de wens de veiligheid van het elektriciteitsnet en een correcte registratie van de verbruikte elektriciteit te verzekeren mits die maatregel niet verder gaat dan passend en noodzakelijk is voor de verwezenlijking van die legitieme doelstellingen en bovendien de veroorzaakte nadelen niet onevenredig zijn aan de aldus beoogde doelstellingen. Dat is niet het geval indien wordt vastgesteld, wat de verwijzende rechter dient na te gaan, dat er andere passende en minder ingrijpende middelen bestaan waarmee die doelstellingen kunnen worden bereikt, dan wel, wanneer dergelijke andere middelen ontbreken, dat die maatregel onevenredig inbreuk maakt op het legitieme belang van de eindafnemers van elektriciteit die wonen in de betreffende wijk, met voornamelijk bewoners van Roma-afkomst, om toegang te hebben tot de levering van elektriciteit in omstandigheden die niet beledigend of stigmatiserend zijn en hun de mogelijkheid bieden regelmatig hun elektriciteitsverbruik te controleren.

Aandachtspunt(en)

Werkingssfeer Richtlijn

- 42 Zoals het Hof reeds heeft geoordeeld, kan de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan, de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen en het feit dat die richtlijn op het betrokken gebied slechts uiting geeft aan het in artikel 21 van het

Handvest erkende gelijkheidsbeginsel, niet restrictief worden omschreven (arrest Runevič-Vardyn en Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, punt 43).

- 43 Aangezien het, zoals de advocaat-generaal in de punten 38 en 39 van haar conclusie heeft uiteengezet, geen twijfel lijdt dat de levering van elektriciteit onder artikel 3, lid 1, onder h), van richtlijn 2000/43 valt, moet die bepaling daarom aldus worden uitgelegd dat de installatie bij de eindverbruiker van een elektriciteitsmeter, die onlosmakelijk met de levering van elektriciteit verbonden is, binnen de werkingssfeer van die richtlijn valt en dat bij die installatie het in die richtlijn neergelegde gelijkheidsbeginsel dient te worden geëerbiedigd.

Discriminatie bij associatie

- 56 In dat verband dient te worden beklemtoond dat de in punt 42 van het onderhavige arrest reeds in herinnering gebrachte rechtspraak van het Hof, volgens welke de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan en de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen, niet restrictief kan worden omschreven, in casu de uitlegging kan rechtvaardigen dat het beginsel van gelijke behandeling, waarnaar die richtlijn verwijst, niet op een bepaalde categorie personen van toepassing is, maar uit hoofde van een van de in artikel 1 van deze richtlijn genoemde gronden, zodat dit beginsel eveneens ten goede moet komen van personen die weliswaar zelf niet behoren tot het betrokken ras of de betrokken etnische groep, maar op een van die gronden ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden (zie naar analogie arrest Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punten 38 en 50).

Reikwijdte begrip ongunstige behandeling

- 68 Vastgesteld dient te worden dat een nationale bepaling als in het hoofdgeding, die als „ongunstigere” behandeling of „bijzondere benadeling” in de zin van de punten a) en b) van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 uitsluitend gedragingen aanmerkt die afbreuk doen aan iemands „recht” of „legitiem belang”, een voorwaarde stelt die niet uit de genoemde bepalingen van die richtlijn voortvloeit en bijgevolg met zich meebrengt dat de omvang van de door die richtlijn gewaarborgde bescherming wordt beperkt.

Verdeling bewijslast – weigering verschaffen informatie

- 78 Dienaangaande heeft het Hof verduidelijkt dat het in eerste instantie weliswaar aan de persoon die zich door schending van het gelijkheidsbeginsel benadeeld acht, is om feiten aan te tonen die directe of indirecte discriminatie kunnen doen vermoeden, maar dat bij de vaststelling van die feiten moet worden gewaarborgd dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij om informatie te verstrekken (arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punten 36 en 40).
- 85 Voorts zij eraan herinnerd dat, mocht de verwijzende rechter tot de slotsom komen dat sprake is van een vermoeden van discriminatie, een doeltreffende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling vereist dat de bewijslast in dat geval rust op de betrokken verwerende partijen, die dienen aan te tonen dat dit beginsel niet is geschonden (zie met name arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 54, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 55). Alsdan staat het aan CHEZ RB als verweerster het bestaan van een dergelijke schending van het beginsel van gelijke behandeling te weerleggen door aan te tonen dat de invoering van de litigieuze handelwijze en de handhaving ervan tot op heden geenszins zijn gebaseerd op de omstandigheid dat de betreffende wijken hoofdzakelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond, maar uitsluitend op objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van ras of etnische afstamming (zie naar analogie arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 55, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 56).

Elementen van vermoeden

- 80 Bijgevolg staat het in casu aan de verwijzende rechter om rekening te houden met alle omstandigheden waarin de litigieuze handelwijze wordt toegepast, teneinde vast te stellen of er voldoende aanwijzingen zijn om de feiten die directe discriminatie op grond van etnische afstamming kunnen doen vermoeden, bewezen te achten, en teneinde erop toe te zien dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij, in casu CHEZ RB, om met het oog op de vaststelling van die feiten informatie te verstrekken (zie in die zin arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punt 42).

- 81 Tot de elementen die daartoe in aanmerking kunnen worden genomen, behoort met name de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat vaststaat en door CHEZ RB niet wordt betwist dat de litigieuze handelwijze door CHEZ-RB uitsluitend is ingevoerd in stadswijken die, net als de wijk „Gizdova mahala”, onmiskenbaar voornamelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond.
- 82 Hetzelfde geldt voor de omstandigheid, die de KZD in haar bij het Hof ingediende opmerkingen aanvoert, dat CHEZ RB in verschillende bij de KZD aanhangige zaken heeft verklaard dat volgens haar vooral deze onderdanen van Roma-afkomst verantwoordelijk waren voor de beschadigingen en de illegale stroomaftap. Dergelijke verklaringen zouden immers erop kunnen wijzen dat de litigieuze handelwijze berust op etnische stereotypen en vooroordelen, waarbij raciale beweegredenen dus gepaard gaan met andere beweegredenen.
- 83 Tot de elementen die eveneens in aanmerking kunnen worden genomen, behoort de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat CHEZ RB, ofschoon zij daartoe door de verwijzende rechter in het kader van de verdeling van de bewijslast werd verzocht, heeft nagelaten bewijzen van de gestelde beschadiging en manipulatie van meters en illegale stroomaftap over te leggen, waarbij zij aanvoerde dat die feiten algemeen bekend waren.

Ogenschijnlijk neutrale handelwijze

- 93 Aangaande, in de eerste plaats, het bestaan van een „ogenschijnlijk neutrale handelwijze” in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 en de door de verwijzende rechter in zijn zesde vraag aan de orde gestelde kwestie of dat begrip aldus moet worden opgevat dat daarmee een handelwijze wordt aangeduid waarvan de neutraliteit volstrekt „klaarblijkelijk” is dan wel een handelwijze die „schijnbaar” of „op het eerste gezicht” neutraal is, lijdt het geen twijfel dat dit begrip, zoals de advocaat-generaal in punt 92 van haar conclusie heeft opgemerkt, in laatstbedoelde betekenis moet worden opgevat.
- 94 Afgezien van het feit dat deze betekenis de meest natuurlijke is van de in die bepaling gebruikte uitdrukking, ligt zij voor de hand in het licht van de vaste rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”. Volgens die rechtspraak kan indirecte discriminatie, anders dan directe discriminatie, voortvloeien uit een maatregel die weliswaar op neutrale wijze is geformuleerd, dat wil zeggen onder verwijzing naar andere

criteria die geen verband houden met het beschermde kenmerk, maar niettemin ertoe leidt dat personen met dat kenmerk bijzonder benadeeld worden (zie in die zin met name arrest Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

Bijzondere benadeling

- 98 Aangaande, in de derde plaats, de precisering in artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 inzake het bestaan van een „bijzondere benadeling” van personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen, merkt de verwijzende rechter in zijn achtste vraag op dat artikel 2, lid 2, onder a), van diezelfde richtlijn het begrip „directe discriminatie” relateert aan het bestaan van een „ongunstigere behandeling”. In het licht van dat terminologische onderscheid wenst de verwijzende rechter te vernemen of enkel een „ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval” iemand „bijzonder” kan benadelen in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43.
- 99 In dat verband volgt noch uit de in dit artikel 2, lid 2, onder b), gebruikte uitdrukking „bijzonder[e] [benadeling]”, noch uit de andere preciseringen in die bepaling dat van een dergelijke bijzondere benadeling alleen sprake is wanneer zich een ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval van ongelijkheid voordoet.
- 100 Deze voorwaarde moet daarentegen aldus worden opgevat dat het in het bijzonder personen van een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende maatregel worden benadeeld.
- 101 Deze uitlegging is in overeenstemming met de rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”, waaruit met name blijkt dat dergelijke discriminatie zich kan voordoen wanneer de toepassing van een nationale maatregel, al is deze op neutrale wijze geformuleerd, een veel groter aantal personen met het beschermde persoonlijke kenmerk benadeelt dan personen zonder dat kenmerk (zie in die zin met name arresten Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en Cachaldora Fernández, C-527/13, EU:C:2015:215, punt 28 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

2. Principe elementen van vermoeden

Inhoud

Elementen van vermoeden

Verdeling van de bewijslast betekent dat de eiser (het individueel slachtoffer of de organisaties aangeduid in de respectievelijke wetgevingen) concrete feiten moet aandragen om **discriminatie te doen vermoeden**.

Uitspraken

CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD tegen Komisia za zashtita ot diskriminatsia (C-83/14, 16 juli 2015)

In deze zaak wordt verduidelijkt dat het aan de verwijzende rechter is om **rekening te houden met alle omstandigheden waarin de litigieuze handelwijze wordt toegepast**, teneinde vast te stellen of er voldoende aanwijzingen zijn om de feiten die directe discriminatie op grond van etnische afstamming kunnen doen vermoeden, bewezen te achten, en teneinde erop toe te zien dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij, in casu CHEZ RB, om met het oog op de vaststelling van die feiten informatie te verstrekken²³.

Tot de **elementen die daartoe in aanmerking kunnen worden genomen**, behoort met name de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat vaststaat en door CHEZ RB niet wordt betwist dat de litigieuze handelwijze door CHEZ-RB uitsluitend is ingevoerd in stadswijken die, net als de wijk „Gizdova mahala”, onmiskenbaar voornamelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond.

²³ Zie in die zin Galina Meister tegen Speech Design Carrier Systems GmbH (C-415/10, 19 april 2012), overweging 42.

Hetzelfde geldt voor de omstandigheid, die de KZD in haar bij het Hof ingediende opmerkingen aanvoert, dat CHEZ RB in verschillende bij de KZD aanhangige zaken heeft verklaard dat volgens haar vooral deze onderdanen van Roma-afkomst verantwoordelijk waren voor de beschadigingen en de illegale stroomaftap. Dergelijke verklaringen zouden er immers op kunnen wijzen dat de litigieuze handelwijze berust op etnische stereotypen en vooroordelen, waarbij raciale beweegredenen dus gepaard gaan met andere beweegredenen.

Tot de elementen die eveneens in aanmerking kunnen worden genomen, behoort de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat CHEZ RB, ofschoon zij daartoe door de verwijzende rechter in het kader van de verdeling van de bewijslast werd verzocht, heeft nagelaten bewijzen van de gestelde beschadiging en manipulatie van meters en illegale stroomaftap over te leggen, waarbij zij aanvoerde dat die feiten algemeen bekend waren.

Feiten

- 21 Nikolova exploiteert in het kader van een eenmanszaak een kruidenierswinkel in de hoofdzakelijk door personen van Roma-afkomst bewoonde wijk „Gizdova mahala” van de stad Dupnitsa (Bulgarije).
- 22 In 1999 en 2000 heeft CHEZ RB de elektriciteitsmeters van al haar afnemers in die wijk geïnstalleerd op een hoogte van zes tot zeven meter op de betonnen palen die deel uitmaken van het bovengrondse elektriciteitsnet, terwijl de door CHEZ RB in de andere wijken geïnstalleerde meters worden aangebracht op een hoogte van 1,70 meter, doorgaans in de woningen van de afnemers dan wel aan de gevel of de omheiningmuren (hierna: „litigieuze handelwijze”).
- 23 In december 2008 stelde Nikolova bij de KZD beroep in, waarbij zij stelde dat de litigieuze handelwijze te wijten was aan het feit dat de meeste bewoners van de wijk „Gizdova mahala” van Roma-afkomst waren en zijzelf dientengevolge het slachtoffer van directe discriminatie op grond van nationaliteit („narodnost”) was. Zij klaagde met name erover haar elektriciteitsmeter niet te kunnen aflezen om haar verbruik te controleren en zich te vergewissen van de juistheid van de haar toegezonden rekeningen, die volgens haar te hoog berekend waren.

In rechte

- 1) Het begrip „discriminatie op grond van etnische afstamming”, als bedoeld in richtlijn 2000/43/EG van de Raad van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming en met name de artikelen 1 en 2, lid 1, ervan, moet aldus worden uitgelegd dat dit begrip van toepassing is in omstandigheden als die van het hoofdgeding, waarin alle elektriciteitsmeters in een stadswijk met hoofdzakelijk bewoners van Roma-afkomst op een hoogte van zes tot zeven meter op de palen van het bovengrondse elektriciteitsnet worden geplaatst terwijl dergelijke meters in de andere wijken worden aangebracht op een hoogte van minder dan twee meter, ongeacht of die collectieve maatregel personen van een bepaalde etnische afkomst treft dan wel personen zonder die afkomst die evenals eerstbedoelde personen ten gevolge van die maatregel ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden.
- 2) Richtlijn 2000/43, met name artikel 2, leden 1 en 2, onder a) en b), ervan, moet aldus worden uitgelegd dat zij zich verzet tegen een nationale regeling op grond waarvan enkel kan worden besloten dat op de door artikel 3, lid 1, van die richtlijn bestreken gebieden sprake is van directe of indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer de ongunstigere behandeling of bijzondere benadeling waarnaar respectievelijk in die punten a) en b) wordt verwezen, bestaat in een aantasting van rechten of legitieme belangen.
- 3) Artikel 2, lid 2, onder a), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum directe discriminatie in de zin van die bepaling vormt wanneer blijkt dat die maatregel is ingevoerd en/of wordt gehandhaafd om redenen die verband houden met de etnische afstamming die de meeste bewoners van de betreffende wijk gemeen hebben. Het staat aan de verwijzende rechter te beoordelen of dat het geval is, rekening houdend met alle relevante omstandigheden van de zaak en met de in artikel 8, lid 1, van die richtlijn bedoelde voorschriften inzake de omkering van de bewijslast.
- 4) Artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 moet aldus worden uitgelegd dat:
 - deze bepaling zich verzet tegen een nationale regeling volgens welke slechts sprake is van indirecte discriminatie op grond van ras of etnische afstamming wanneer

overwegingen in verband met ras of etnische afstamming aan de bijzondere benadeling ten grondslag liggen;

- het begrip „ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelwijze” in de zin van die bepaling moet worden opgevat als een bepaling, maatstaf of handelwijze die schijnbaar op neutrale wijze wordt geformuleerd of toegepast, dat wil zeggen rekening houdend met factoren die verschillen van het beschermde kenmerk en daarmee niet kunnen worden gelijkgesteld;
- het begrip „bijzonder[e] [benadeling]” in de zin van diezelfde bepaling niet verwijst naar ernstige, kennelijke en bijzonder zwaarwegende gevallen van ongelijkheid, maar betekent dat het in het bijzonder personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende bepaling, maatstaf of handelwijze worden benadeeld;
- een maatregel als beschreven in punt 1 van dit dictum, gesteld dat hij geen directe discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, onder a), van die richtlijn oplevert, dan in beginsel een ogenschijnlijk neutrale handelwijze kan vormen die personen met een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen bijzonder benadeelt in de zin van punt b), van dat artikel 2, lid 2;
- een dergelijke maatregel slechts objectief kan worden gerechtvaardigd door de wens de veiligheid van het elektriciteitsnet en een correcte registratie van de verbruikte elektriciteit te verzekeren mits die maatregel niet verder gaat dan passend en noodzakelijk is voor de verwezenlijking van die legitieme doelstellingen en bovendien de veroorzaakte nadelen niet onevenredig zijn aan de aldus beoogde doelstellingen. Dat is niet het geval indien wordt vastgesteld, wat de verwijzende rechter dient na te gaan, dat er andere passende en minder ingrijpende middelen bestaan waarmee die doelstellingen kunnen worden bereikt, dan wel, wanneer dergelijke andere middelen ontbreken, dat die maatregel onevenredig inbreuk maakt op het legitieme belang van de eindafnemers van elektriciteit die wonen in de betreffende wijk, met voornamelijk bewoners van Roma-afkomst, om toegang te hebben tot de levering van elektriciteit in omstandigheden die niet beledigend of stigmatiserend zijn en hun de mogelijkheid bieden regelmatig hun elektriciteitsverbruik te controleren.

Aandachtspunt(en)

Werkingsfeer Richtlijn

- 42 Zoals het Hof reeds heeft geoordeeld, kan de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan, de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen en het feit dat die richtlijn op het betrokken gebied slechts uiting geeft aan het in artikel 21 van het Handvest erkende gelijkheidsbeginsel, niet restrictief worden omschreven (arrest Runevič-Vardyn en Wardyn, C-391/09, EU:C:2011:291, punt 43).
- 43 Aangezien het, zoals de advocaat-generaal in de punten 38 en 39 van haar conclusie heeft uiteengezet, geen twijfel lijdt dat de levering van elektriciteit onder artikel 3, lid 1, onder h), van richtlijn 2000/43 valt, moet die bepaling daarom aldus worden uitgelegd dat de installatie bij de eindverbruiker van een elektriciteitsmeter, die onlosmakelijk met de levering van elektriciteit verbonden is, binnen de werkingssfeer van die richtlijn valt en dat bij die installatie het in die richtlijn neergelegde gelijkheidsbeginsel dient te worden geëerbiedigd.

Discriminatie bij associatie

- 56 In dat verband dient te worden beklemtoond dat de in punt 42 van het onderhavige arrest reeds in herinnering gebrachte rechtspraak van het Hof, volgens welke de werkingssfeer van richtlijn 2000/43, gelet op het doel ervan en de aard van de rechten die zij beoogt te beschermen, niet restrictief kan worden omschreven, in casu de uitlegging kan rechtvaardigen dat het beginsel van gelijke behandeling, waarnaar die richtlijn verwijst, niet op een bepaalde categorie personen van toepassing is, maar uit hoofde van een van de in artikel 1 van deze richtlijn genoemde gronden, zodat dit beginsel eveneens ten goede moet komen van personen die weliswaar zelf niet behoren tot het betrokken ras of de betrokken etnische groep, maar op een van die gronden ongunstiger behandeld of bijzonder benadeeld worden (zie naar analogie arrest Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punten 38 en 50).

Reikwijdte begrip ongunstige behandeling

- 68 Vastgesteld dient te worden dat een nationale bepaling als in het hoofddeding, die als „ongunstigere” behandeling of „bijzondere benadeling” in de zin van de punten a) en b) van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 uitsluitend gedragingen aanmerkt die afbreuk

doen aan iemands „recht” of „legitiem belang”, een voorwaarde stelt die niet uit de genoemde bepalingen van die richtlijn voortvloeit en bijgevolg met zich meebrengt dat de omvang van de door die richtlijn gewaarborgde bescherming wordt beperkt.

Verdeling bewijslast – weigering verschaffen informatie

- 78 Dienaangaande heeft het Hof verduidelijkt dat het in eerste instantie weliswaar aan de persoon die zich door schending van het gelijkheidsbeginsel benadeeld acht, is om feiten aan te tonen die directe of indirecte discriminatie kunnen doen vermoeden, maar dat bij de vaststelling van die feiten moet worden gewaarborgd dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij om informatie te verstrekken (arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punten 36 en 40).
- 85 Voorts zij eraan herinnerd dat, mocht de verwijzende rechter tot de slotsom komen dat sprake is van een vermoeden van discriminatie, een doeltreffende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling vereist dat de bewijslast in dat geval rust op de betrokken verwerende partijen, die dienen aan te tonen dat dit beginsel niet is geschonden (zie met name arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 54, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 55). Alsdan staat het aan CHEZ RB als verweerster het bestaan van een dergelijke schending van het beginsel van gelijke behandeling te weerleggen door aan te tonen dat de invoering van de litigieuze handelwijze en de handhaving ervan tot op heden geenszins zijn gebaseerd op de omstandigheid dat de betreffende wijken hoofdzakelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond, maar uitsluitend op objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van ras of etnische afstamming (zie naar analogie arresten Coleman, C-303/06, EU:C:2008:415, punt 55, en Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, punt 56).

Elementen van vermoeden

- 80 Bijgevolg staat het in casu aan de verwijzende rechter om rekening te houden met alle omstandigheden waarin de litigieuze handelwijze wordt toegepast, teneinde vast te stellen of er voldoende aanwijzingen zijn om de feiten die directe discriminatie op grond van etnische afstamming kunnen doen vermoeden, bewezen te achten, en teneinde erop toe te zien dat de verwezenlijking van de doelstellingen van richtlijn 2000/43 niet in gevaar kan worden gebracht door de weigering van de verwerende partij, in casu CHEZ

RB, om met het oog op de vaststelling van die feiten informatie te verstrekken (zie in die zin arrest Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, punt 42).

- 81 Tot de elementen die daartoe in aanmerking kunnen worden genomen, behoort met name de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat vaststaat en door CHEZ RB niet wordt betwist dat de litigieuze handelwijze door CHEZ-RB uitsluitend is ingevoerd in stadswijken die, net als de wijk „Gizdova mahala”, onmiskenbaar voornamelijk door Bulgaarse onderdanen van Roma-afkomst worden bewoond.
- 82 Hetzelfde geldt voor de omstandigheid, die de KZD in haar bij het Hof ingediende opmerkingen aanvoert, dat CHEZ RB in verschillende bij de KZD aanhangige zaken heeft verklaard dat volgens haar vooral deze onderdanen van Roma-afkomst verantwoordelijk waren voor de beschadigingen en de illegale stroomaftap. Dergelijke verklaringen zouden immers erop kunnen wijzen dat de litigieuze handelwijze berust op etnische stereotypen en vooroordelen, waarbij raciale beweegredenen dus gepaard gaan met andere beweegredenen.
- 83 Tot de elementen die eveneens in aanmerking kunnen worden genomen, behoort de door de verwijzende rechter vermelde omstandigheid dat CHEZ RB, ofschoon zij daartoe door de verwijzende rechter in het kader van de verdeling van de bewijslast werd verzocht, heeft nagelaten bewijzen van de gestelde beschadiging en manipulatie van meters en illegale stroomaftap over te leggen, waarbij zij aanvoerde dat die feiten algemeen bekend waren.

Ogenschijnlijk neutrale handelwijze

- 93 Aangaande, in de eerste plaats, het bestaan van een „ogenschijnlijk neutrale handelwijze” in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 en de door de verwijzende rechter in zijn zesde vraag aan de orde gestelde kwestie of dat begrip aldus moet worden opgevat dat daarmee een handelwijze wordt aangeduid waarvan de neutraliteit volstrekt „klaarblijkelijk” is dan wel een handelwijze die „schijnbaar” of „op het eerste gezicht” neutraal is, lijdt het geen twijfel dat dit begrip, zoals de advocaat-generaal in punt 92 van haar conclusie heeft opgemerkt, in laatstbedoelde betekenis moet worden opgevat.
- 94 Afgezien van het feit dat deze betekenis de meest natuurlijke is van de in die bepaling gebruikte uitdrukking, ligt zij voor de hand in het licht van de vaste rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”. Volgens die rechtspraak kan indirecte

discriminatie, anders dan directe discriminatie, voortvloeien uit een maatregel die weliswaar op neutrale wijze is geformuleerd, dat wil zeggen onder verwijzing naar andere criteria die geen verband houden met het beschermde kenmerk, maar niettemin ertoe leidt dat personen met dat kenmerk bijzonder benadeeld worden (zie in die zin met name arrest Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

Bijzondere benadeling

- 98 Aangaande, in de derde plaats, de precisering in artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43 inzake het bestaan van een „bijzondere benadeling” van personen van een bepaald ras of een bepaalde etnische afstamming in vergelijking met andere personen, merkt de verwijzende rechter in zijn achtste vraag op dat artikel 2, lid 2, onder a), van diezelfde richtlijn het begrip „directe discriminatie” relateert aan het bestaan van een „ongunstigere behandeling”. In het licht van dat terminologische onderscheid wenst de verwijzende rechter te vernemen of enkel een „ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval” iemand „bijzonder” kan benadelen in de zin van artikel 2, lid 2, onder b), van richtlijn 2000/43.
- 99 In dat verband volgt noch uit de in dit artikel 2, lid 2, onder b), gebruikte uitdrukking „bijzonder[e] [benadeling]”, noch uit de andere preciseringen in die bepaling dat van een dergelijke bijzondere benadeling alleen sprake is wanneer zich een ernstig, kennelijk en bijzonder zwaarwegend geval van ongelijkheid voordoet.
- 100 Deze voorwaarde moet daarentegen aldus worden opgevat dat het in het bijzonder personen van een bepaalde etnische afstamming zijn die ten gevolge van de betreffende maatregel worden benadeeld.
- 101 Deze uitlegging is in overeenstemming met de rechtspraak van het Hof inzake het begrip „indirecte discriminatie”, waaruit met name blijkt dat dergelijke discriminatie zich kan voordoen wanneer de toepassing van een nationale maatregel, al is deze op neutrale wijze geformuleerd, een veel groter aantal personen met het beschermde persoonlijke kenmerk benadeelt dan personen zonder dat kenmerk (zie in die zin met name arresten Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punt 53 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en Cachaldora Fernández, C-527/13, EU:C:2015:215, punt 28 en aldaar aangehaalde rechtspraak).

Asociația Accept tegen Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (C-81/12, 25 april 2013)

Artikel 10, lid 1, van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat bij kwalificatie van feiten zoals in het hoofdgeding als „feiten die discriminatie” op grond van seksuele gerichtheid „kunnen doen vermoeden” bij de aanwerving van spelers door een professionele voetbalclub, de in artikel 10, lid 1, van richtlijn 2000/78 bedoelde bewijsvoeringsregeling er niet toe leidt dat bewijs wordt verlangd dat niet kan worden geleverd zonder het recht op eerbiediging van het privéleven te schenden.

Feiten

De aandeelhouder van een voetbalclub in Roemenië is gekend als de ‘sterke man’ van de club. Hij verkoopt zijn aandelen maar in de ogen van het publiek is zijn rol niet veranderd. Hij houdt in het openbaar zware homofobe uitspraken: hij zou liever een einde stellen aan de club dan een homoseksuele speler aan te werven, de club is een familie waar homoseksuelen hun plaats niet hebben, enz. Gelet op de in voege zijnde wetgeving, en meer bepaald de bijzonder korte verjaringstermijn, krijgt hij enkel een beperkte boete opgelegd door de instelling die strijd tegen discriminatie.

In rechte

Er worden verschillende prejudiciële vragen gesteld en ze gaan onder meer over het feit dat hij niet echt meer gezag kon uitoefenen in de club op het ogenblik dat hij de uitspraken deed (er wordt verwezen naar het dossier Feryn), ook over het feit dat de straf echt wel licht is en niet van die aard hem te ontmoedigen om in de toekomst dergelijke houding aan te nemen. Maar de interessantste vraag betreft het bewijs. In het dossier ging het om het criterium etnische afkomst of een ‘raciaal’ aspect, dat, door zijn aard, zichtbaar is, ging het hier om een criterium dat behoort tot de privésfeer. Bewijzen dat het verschil in behandeling niet berust op de seksuele oriëntatie van een persoon veronderstelt ook dat je kennis hebt van die seksuele oriëntatie. Maar weinig voetballers zijn geneigd die oriëntatie bekend te maken. Is dergelijk bewijs mogelijk? Het Hof geeft het antwoord in zijn uitspraak van 25 april 2013.

Aandachtspunt(en)

Dit arrest is opvallend vanuit verschillende invalshoeken:

- Het bevestigt, maar deze keer binnen het kader van Richtlijn 2000/78/EU, de rechtspraak volgens dewelke er geen individueel slachtoffer nodig is, zoals in het kader van Richtlijn 2000/43/EU (Feryn): een directe discriminatie veronderstelt geen identificeerbaar slachtoffer van de discriminatie.
- De artikelen 2, lid 2, en 10, lid 1, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moeten aldus worden uitgelegd dat wat een professionele voetbalclub betreft feiten zoals in het hoofdgeding kunnen worden gekwalificeerd als „feiten die discriminatie kunnen doen vermoeden”, indien de betrokken verklaringen afkomstig zijn van een persoon die zich in de media en de samenleving voordoet als de topmanager van die club en daar ook als dusdanig wordt beschouwd, ook al beschikt hij niet noodzakelijkerwijs over de rechtsbevoegdheid om die club te binden of hem inzake aanwerving te vertegenwoordigen.
- Artikel 10, lid 1, van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat bij kwalificatie van feiten zoals in het hoofdgeding als „feiten die discriminatie” op grond van seksuele gerichtheid „kunnen doen vermoeden” bij de aanwerving van spelers door een professionele voetbalclub, de in artikel 10, lid 1, van richtlijn 2000/78 bedoelde bewijsvoeringsregeling er niet toe leidt dat bewijs wordt verlangd dat niet kan worden geleverd zonder het recht op eerbiediging van het privéleven te schenden.
- Artikel 17 van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat het in de weg staat aan een nationale regeling op grond waarvan bij vaststelling van discriminatie op grond van seksuele gerichtheid in de zin van deze richtlijn, na het verstrijken van een verjaringstermijn van zes maanden te rekenen vanaf de datum waarop de feiten zich hebben voorgedaan, slechts een vermaning zoals die in het hoofdgeding kan worden uitgesproken wanneer een dergelijke discriminatie bij toepassing van deze regeling niet onder dusdanige materiële en formele voorwaarden wordt bestraft dat de sanctie doeltreffend, evenredig en afschrikkend is. Het staat aan de verwijzende rechter om te beoordelen of dit het geval is voor de in het hoofdgeding aan de orde zijnde regelgeving en, in voorkomend geval, om het nationale recht zoveel mogelijk uit te

leggen in het licht van de bewoordingen en het doel van voormelde richtlijn teneinde het hiermee beoogde resultaat te bereiken.

3. Begrip wezenlijke en bepalende beroepsvereiste - tendensondernemingen

Inhoud

Wezenlijk en bepalende beroepsvereiste

Artikel 4, lid 1, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep dient aldus te worden uitgelegd dat de wil van een werkgever om rekening te houden met de wensen van een klant om de diensten van die werkgever niet langer te laten verrichten door een werknemer die een islamitische hoofddoek draagt, niet kan worden beschouwd als een wezenlijk en bepalend beroepsvereiste in de zin van die bepaling²⁴.

Uitspraken

Colin Wolf tegen Stadt Frankfurt am Main (C-229/08, 12 januari 2010)

Feiten

- 17 Bij op 4 oktober 2006 ontvangen brief aan de directie van de brandweerdienst van de Stadt Frankfurt am Main, heeft Wolf, geboren op 9 december 1976, gesolliciteerd om bij het middenkader van de brandweertechnische dienst te worden aangesteld.
- 18 Op 13 november 2006 heeft de Stadt Frankfurt am Main Wolf laten weten dat de volgende aanwerving op 1 augustus 2007 moest plaatsvinden. Deze datum is echter uitgesteld tot 1 februari 2008, waarbij de selectieprocedure in augustus 2007 zou zijn.
- 19 Bij brief van 28 februari 2007 heeft de Stadt Frankfurt am Main Wolf meegedeeld dat zijn sollicitatie niet in aanmerking kon worden genomen omdat hij de leeftijdsgrens van 30 jaar had overschreden.

²⁴ Asma Bouagnaoui tegen Micropole SA (C-188/15, 14 maart 2017).

In rechte

Artikel 4, lid 1, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moet aldus worden uitgelegd dat het zich niet verzet tegen een nationale regeling als die in het hoofdgeding, waarbij voor aanwerving voor een aanstelling bij het middenkader van de brandweertechische dienst een leeftijdsgrens van 30 jaar wordt vastgesteld.

Aandachtspunt(en)

- 39 De wens om de operationaliteit en de goede werking van de beroepsbrandweer te verzekeren blijkt dus een legitieme doelstelling in de zin van artikel 4, lid 1, van de richtlijn te zijn.
- 43 Zoals reeds is uiteengezet, kunnen de taken van brandbestrijding en noodhulpverlening aan personen, die worden opgedragen aan het middenkader van de brandweertechische dienst, enkel door de jongste ambtenaren worden vervuld. De ambtenaren van meer dan 45 of 50 jaar vervullen andere taken. Het kan ter garantie van de goede werking van het middenkader van de brandweertechische dienst nodig zijn dat de meerderheid van de ambtenaren van deze dienst in staat is de fysiek veeleisende taken te vervullen en dat deze ambtenaren dus jonger zijn dan 45 of 50 jaar. Aangezien de ambtenaren van meer dan 45 of 50 jaar worden ingezet voor fysiek minder veeleisende taken, is het bovendien noodzakelijk dat zij worden vervangen door jonge ambtenaren. De leeftijd waarop de ambtenaar wordt aangeworven, bepaalt echter hoe lang hij in staat zal zijn de fysiek veeleisende taken uit te voeren. De ambtenaar die wordt aangeworven voor hij 30 jaar wordt, en die overigens een opleiding van twee jaar zal moeten volgen, zal gedurende minimaal 15 tot 20 jaar voor dergelijke taken kunnen worden ingezet. Indien hij echter wordt aangenomen wanneer hij 40 jaar is, zal dit slechts maximaal 5 tot 10 jaar zijn. Bij aanwerving op latere leeftijd zouden te veel ambtenaren niet voor de fysiek zwaarste taken kunnen worden ingezet. Dan zouden de zo aangeworven ambtenaren evenmin lang genoeg voor die taken kunnen worden ingezet. Zoals de Duitse regering overigens heeft aangevoerd, vereist een degelijke organisatie van het middenkader van de brandweertechische dienst dat er een correlatie bestaat tussen de fysiek veeleisende posten, waarvoor de oudere ambtenaren

niet geschikt zijn, en de fysiek minder veeleisende posten, waarvoor die ambtenaren wel geschikt zijn.

Mario Vital Pérez tegen Ayuntamiento de Oviedo (C-416/13, 13 november 2014)

Feiten

‘Mario Vital Pérez verwijt de Ayuntamiento de Oviedo (gemeente Oviedo) (Spanje) de specifieke voorwaarden voor een aankondiging van een vergelijkend onderzoek met het oog op de bezetting van vijftien posten bij de lokale politie te hebben goedgekeurd. In de aankondiging staat onder meer vermeld dat de sollicitanten niet ouder mogen zijn dan 30 jaar. Volgens Vital Pérez doet dit vereiste afbreuk aan zijn grondrecht om onder gelijke voorwaarden toegang te krijgen tot overheidsfuncties. De gemeente Oviedo stelt dat de aankondiging van het vergelijkend onderzoek in overeenstemming is met de in het Prinsdom Asturië geldende wetgeving en dat het Hof van Justitie, in een soortgelijke zaak over een aanstelling bij het middenkader van de brandweertechische dienst in Duitsland, zich reeds ten gunste van een dergelijke leeftijdsgrens heeft uitgesproken’²⁵.

In rechte

De artikelen 2, lid 2, 4, lid 1, en 6, lid 1, sub c, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moeten aldus worden uitgelegd dat zij zich verzetten tegen een nationale regeling als die welke in het hoofdgeding aan de orde is, die een maximumleeftijd van 30 jaar instelt voor het aanwerven van lokale politieagenten.

Aandachtspunt(en)

- 23 In het onderhavige verzoek om een prejudiciële beslissing vraagt de verwijzende rechter het Hof om uitlegging van artikel 21 van het Handvest en van bepalingen van richtlijn 2000/78.

²⁵ <http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-11/cp140149nl.pdf> .

- 24 Het Hof heeft het bestaan erkend van een beginsel van non-discriminatie op grond van leeftijd dat als een algemeen beginsel van het recht van de Unie moet worden beschouwd en dat door richtlijn 2000/78 is geconcretiseerd voor het gebied van arbeid en beroep (arresten *Kücükdeveci*, C-555/07, EU:C:2010:21, punt 21, en *Prigge e.a.*, C-447/09, EU:C:2011:573, punt 38).
- 25 Wanneer aan het Hof een prejudiciële vraag betreffende de uitlegging van het in artikel 21 van het Handvest neergelegde algemeen beginsel van non-discriminatie op grond van leeftijd en van bepalingen van richtlijn 2000/78 wordt voorgelegd in het kader van een geschil tussen een particulier en een overheidsinstantie, onderzoekt het Hof de vraag dus slechts in het licht van die richtlijn (zie in die zin arrest *Tyrolean Airways Tiroler Luftfahrt*, C-132/11, EU:C:2012:329, punten 21-23).
- 52 Ten derde moet erop worden gewezen dat het Hof in het arrest *Wolf* (EU:C:2010:3, punt 44) van oordeel was dat een maatregel waarbij voor een aanstelling bij het middenkader van de brandweertechische dienst een maximumleeftijd van 30 jaar gold, evenredig was aangezien de leeftijdsgrens nodig was ter waarborging van de effectiviteit en het goed functioneren van de betrokken dienst.
- 67 In dit verband zij opgemerkt dat de lidstaten over een ruime beoordelingsvrijheid beschikken bij de keuze van de maatregelen die geschikt zijn ter verwezenlijking van hun doelstellingen op het gebied van sociaal beleid en werkgelegenheidsbeleid. Deze beoordelingsvrijheid mag echter niet tot gevolg hebben dat de toepassing van het beginsel van non-discriminatie op grond van leeftijd zinloos wordt (arresten *Age Concern England*, C-388/07, EU:C:2009:128, punt 51, en *Ingeniørforeningen i Danmark*, C-499/08, EU:C:2010:600, punt 33).

Gorka Salaberria Sorondo tegen Academia Vasca de Policía y Emergencias (C-258/15, 15 november 2016)

Feiten

- 16 Salaberria Sorondo heeft bij de Tribunal Superior de Justicia de la Comunidad Autónoma del País Vasco (hoogste rechter van de autonome regio Baskenland, Spanje) beroep ingesteld tegen het besluit van 1 april 2014 van de Directora General de la Academia Vasca de Policía y Emergencias (directeur-generaal van de Baskische politie- en nooddienstacademie, Spanje) tot aankondiging van een selectieprocedure voor de aanwerving van agenten van de politie van de autonome regio Baskenland en de daarbij geldende specifieke eisen (*Boletín Oficial del País Vasco* nr. 82 van 1 april 2014).
- 17 Salaberria Solondo betwist de rechtmatigheid van deel 2, punt 1, onder c), van de aankondiging van de selectieprocedure, waarin is bepaald dat kandidaten die willen deelnemen aan de selectieprocedure de leeftijd van 35 jaar nog niet mogen hebben bereikt. Betrokkene, die ouder is dan 35 jaar, betoogt dat deze eis zich niet verdraagt met richtlijn 2000/78 en de artikelen 20 en 21 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie. Hij stelt met name dat de gestelde leeftijdsgrens niet is onderbouwd voor zover het recht om toegang te krijgen tot overheidsfuncties wordt beperkt zonder dat daarvoor een redelijke rechtvaardigingsgrond aanwezig is.

In rechte

Artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, gelezen in samenhang met artikel 4, lid 1, van die richtlijn, moet aldus worden uitgelegd dat het zich niet verzet tegen een regeling als in het hoofdgeding, die bepaalt dat kandidaten voor bij een politiekorps openstaande agentfuncties waarbij sprake is van het verrichten van alle operationele en uitvoerende taken van dat politiekorps, de leeftijd van 35 jaar niet mogen hebben bereikt.

Aandachtspunt(en)

- 40 De door de politiekorpsen van de autonome regio's verrichte taken verschillen evenwel van die van de plaatselijke politie, welke taken aan de orde waren in de zaak die heeft geleid tot het arrest van 13 november 2014, *Vital Pérez* (C-416/13, EU:C:2014:2371). In

dit verband moet eraan worden herinnerd dat de agenten van de plaatselijke politie volgens artikel 53 van organieke wet 2/1986 met name zijn belast met de bescherming van de plaatselijke autoriteiten en het toezicht op hun gebouwen, het regelen van het verkeer binnen de bebouwde kom, het verzorgen van de bewegwijzering en het verrichten van politieke administratieve activiteiten. Blijkens artikel 26, lid 1, van wet 4/1992 heeft de politie van de autonome regio Baskenland echter „als wezenlijke taak personen en zaken te beschermen, de vrije uitoefening van hun rechten en vrijheden te waarborgen en toezicht te houden op de veiligheid van de burgers op het gehele grondgebied van de autonome regio”.

- 41 De academie heeft ter zitting bij het Hof aangegeven dat een agent van de basisrang bij de politie van de autonome regio Baskenland, voor welke rang de in het hoofdgeding aan de orde zijnde selectieprocedure werd georganiseerd, geen administratieve taken uitvoert, maar zich hoofdzakelijk bezighoudt met operationele en uitvoerende taken, waarbij er, zoals ook de advocaat-generaal heeft opgemerkt in punt 35 van zijn conclusie, sprake kan zijn van het gebruik van fysiek geweld en het verrichten van politieoptredens in moeilijke en zelfs extreme omstandigheden. Voor het uitvoeren van de administratieve taken wordt blijkens de door de academie verstrekte gegevens personeel aangeworven middels specifieke selectieprocedures waarbij geen leeftijdsgrens geldt.
- 46 Uit al het voorgaande volgt dat de werkzaamheden van agenten van de basisrang bij de politie van de autonome regio Baskenland fysiek veeleisende taken behelzen. De academie heeft tevens betoogd dat de leeftijd waarop een agent van de politie van de autonome regio Baskenland wordt aangeworven, bepaalt hoelang hij in staat zal zijn deze taken uit te voeren. Een agent die op het moment van aanwerving 34 jaar oud is, zal, gelet op de ook te volgen opleiding van ongeveer twee jaar, gedurende maximaal 19 jaar, namelijk totdat hij de leeftijd van 55 jaar heeft bereikt, voor die taken kunnen worden ingezet. Aanwerving op een leeftijd die hoger ligt, zou dus een negatief effect hebben op de mogelijkheid om voldoende agenten in te zetten voor de fysiek meest veeleisende taken. Voorts zouden bij aanwerving op een hogere leeftijd de aangeworven agenten niet lang genoeg voor die taken kunnen worden ingezet. Ten slotte, zoals de academie heeft aangegeven, vereist een degelijke organisatie van het politiekorps van de autonome regio Baskenland dat er een evenwicht is tussen het aantal fysiek veeleisende posten, waarvoor de oudste agenten niet geschikt zijn, en het aantal in dit opzicht minder veeleisende

posten, welke door die agenten kunnen worden ingevuld (zie naar analogie arrest van 12 januari 2010, Wolf, C-229/08, EU:C:2010:3, punt 43).

Asma Bougnaoui en Association de défense des droits de l’Homme (ADDH) tegen Micropole SA (C-188/15, 14 maart 2017)

Feiten

13 Uit de stukken waarover het Hof beschikt, blijkt dat Bougnaoui in oktober 2007 op een carrièrebeurs voorafgaande aan haar aanwerving door de privéonderneming Micropole een vertegenwoordiger hiervan heeft ontmoet die haar heeft geïnformeerd over het feit dat het dragen van een islamitische hoofddoek een probleem zou kunnen vormen wanneer zij contacten zou hebben met de klanten van die onderneming. Toen Bougnaoui zich op 4 februari 2008 bij Micropole meldde om er haar afstudeerstage te lopen, droeg zij een eenvoudige bandana. Daarna heeft zij op haar werkplek een hoofddoek gedragen. Aan het einde van haar stage heeft Micropole haar met ingang van 15 juli 2008 in dienst genomen als projectingenieur op basis van een arbeidsovereenkomst voor onbepaalde tijd.

14 Nadat zij op 15 juni 2009 was uitgenodigd voor een gesprek voorafgaand aan een mogelijk ontslag, is Bougnaoui op 22 juni 2009 ontslagen bij brief, die als volgt was opgesteld:

„[...] In het kader van uw taken werkt u aan projecten in opdracht van onze klanten.

Wij hebben u gevraagd voor een project voor onze klant [...] op 15 mei in [zijn] vestiging [...]. Na afloop van dit project heeft de klant ons erop gewezen dat het dragen van een hoofddoek, die u daadwerkelijk iedere dag draagt, ongemak heeft veroorzaakt bij een zeker aantal van zijn medewerkers. Hij heeft ook verlangd: „de volgende keer geen hoofddoek’.

Toen u bij onze onderneming in dienst werd genomen en tijdens de gesprekken met uw operationele manager [...] en de verantwoordelijke voor de aanwerving [...], is met u zeer duidelijk over het onderwerp hoofddoek gesproken. Wij hebben u duidelijk gemaakt dat wij volstrekte eerbied hebben voor het beginsel van de vrijheid van meningsuiting en voor

ieders religieuze overtuigingen, maar dat u, vanaf het moment dat u binnen of buiten het bedrijf in contact zou staan met klanten van de onderneming, niet in alle omstandigheden een hoofddoek zou kunnen dragen. In het belang en voor de ontwikkeling van de onderneming zijn wij tegenover onze klanten immers genoopt tot terughoudendheid wat betreft het uiten van de persoonlijke opvattingen van onze werknemers.

Tijdens ons gesprek van 17 juni jongstleden hebben wij u dit beginsel van noodzakelijke neutraliteit, waarvan wij verlangden dat u het jegens onze klanten zou toepassen, opnieuw bevestigd. Wij hebben u opnieuw gevraagd of u deze beroepsvereisten kon aanvaarden door ermee in te stemmen om geen hoofddoek te dragen en u hebt hierop ontkennend geantwoord.

Wij zijn van mening dat deze feiten om de hierboven genoemde redenen het verbreken van uw arbeidsovereenkomst rechtvaardigen. Aangezien uw standpunt het voortzetten van uw werkzaamheden in dienst van de onderneming onmogelijk maakt, omdat wij het door uw opstelling niet mogelijk achten dat u bij onze klanten diensten blijft verrichten, zal uw opzegtermijn niet in acht worden genomen. Aangezien het aan u te wijten is dat deze opzegtermijn niet in acht wordt genomen, zult u geen vergoeding overeenkomstig de opzegtermijn ontvangen.

Wij betreuren deze situatie, aangezien uw vakbekwaamheid en potentieel ons deden hopen op een duurzame samenwerking.”

In rechte

Artikel 4, lid 1, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep dient aldus te worden uitgelegd dat de wil van een werkgever om rekening te houden met de wensen van een klant om de diensten van die werkgever niet langer te laten verrichten door een werknemer die een islamitische hoofddoek draagt, niet kan worden beschouwd als een wezenlijk en bepalend beroepsvereiste in de zin van die bepaling.

Vera Egenberger tegen Evangelisches Werk für Diakonie und Entwicklung e.V. (C-414/16, 17 april 2018)

Feiten

- 24 In november 2012 publiceerde Evangelisches Werk een vacature voor een tijdelijke baan ten behoeve van een project in het kader van de opstelling van het parallel rapport over de toepassing van het Internationaal Verdrag van de Verenigde Naties inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie. Volgens die vacature bestonden de uit te voeren taken uit: ondersteuning van het proces van het opstellen van landenrapporten over bovengenoemd verdrag voor de periode 2012-2014, opstelling van het parallel rapport bij het Duitse landenrapport en van standpunten en deskundigenverslagen, vertegenwoordiging – in het kader van het project – van de Diakonie Deutschland tegenover politiek, publiek en mensenrechtenorganisaties, alsmede samenwerking in fora, informatieverstrekking en coördinatie van het meningsvormingsproces op het gebied van de vereniging, alsmede organisatie, administratie en zakelijke verslaggeving op het werkgebied.
- 25 Voorts werden in voornoemde vacature de vereisten gepreciseerd waaraan de sollicitanten moesten voldoen. Een van die vereisten luidde als volgt:
- „Wij vereisen van de sollicitant dat deze lid is van een evangelische kerk of een kerk die behoort tot de [Arbeitsgemeinschaft christlicher Kirchen in Deutschland] [(samenwerkingsverband van christelijke kerken in Duitsland)] en zich vereenzelvigd met de diaconale opdracht. Sollicitanten dienen in hun curriculum vitae te vermelden tot welke geloofsgemeenschap zij behoren.”
- 26 Egenberger, die niet tot een geloofsgemeenschap behoorde, solliciteerde op de bekendgemaakte vacature. Hoewel haar sollicitatie na een eerste schifting door Evangelisches Werk nog in de selectieprocedure werd gehouden, werd zij niet uitgenodigd voor een sollicitatiegesprek. De uiteindelijk aangenomen sollicitant had met betrekking tot de vraag tot welke geloofsgemeenschap hij behoorde, vermeld een „in de deelstaatkerk van Berlijn gesocialiseerde evangelische christen” te zijn.

In rechte

1) Artikel 4, lid 2, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, gelezen in samenhang met de artikelen 9 en 10 daarvan en met artikel 47 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, moet aldus worden uitgelegd dat wanneer een kerk of een andere organisatie waarvan de grondslag is gebaseerd op godsdienst of overtuiging ter ondersteuning van een handeling of een besluit, zoals de afwijzing van een sollicitatie naar een werkplek binnen die kerk of organisatie, beweert dat de godsdienst, vanwege de aard van de betrokken activiteiten of de context waarin deze moeten worden uitgeoefend een wezenlijke, legitieme en gerechtvaardigde beroepsvereiste vormt gezien de grondslag van die kerk of organisatie, een dergelijke bewering zo nodig onderworpen moet kunnen worden aan doeltreffend rechterlijk toezicht waarmee kan worden gewaarborgd dat in een specifiek geval aan de criteria van artikel 4, lid 2, van die richtlijn is voldaan.

2) Artikel 4, lid 2, van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat met de in die bepaling bedoelde wezenlijke, legitieme en gerechtvaardigde beroepsvereiste een vereiste wordt bedoeld die noodzakelijk is en, gezien de grondslag van de desbetreffende kerk of organisatie, objectief wordt bepaald door de aard van of de voorwaarden voor de uitoefening van de betrokken beroepsactiviteit. De vereiste mag geen overwegingen omvatten die niet samenhangen met die grondslag of met het recht van die kerk of organisatie op autonomie en dient in overeenstemming te zijn met het evenredigheidsbeginsel.

3) Een nationale rechterlijke instantie bij wie een geding tussen twee particulieren aanhangig is, is gehouden om, wanneer het voor haar niet mogelijk is het toepasselijke nationale recht uit te leggen in overeenstemming met artikel 4, lid 2, van richtlijn 2000/78, binnen het kader van haar bevoegdheden de rechtsbescherming te verzekeren die voor de justitiabelen voortvloeit uit de artikelen 21 en 47 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie en de volle werking van die artikelen te waarborgen door, zo nodig, elke daarmee strijdige nationale bepaling buiten toepassing te laten.

Aandachtspunt(en)

- 65 Aangaande die criteria is het in de eerste plaats van belang om met betrekking tot het criterium „wezenlijk” te preciseren dat het gebruik van dit adjectief inhoudt dat het behoren tot een geloof of het aanhangen van een overtuiging waarop de grondslag

van de betrokken kerk of organisatie is gebaseerd, voor de Uniewetgever noodzakelijk moet zijn vanwege het belang van de betreffende beroepsactiviteit voor de bevestiging van die grondslag of van de uitoefening door die kerk of deze organisatie van haar recht op autonomie.

- 66 Wat in de tweede plaats het criterium „legitiem” betreft, blijkt uit het gebruik van die term dat de Uniewetgever wilde waarborgen dat de vereiste inzake het behoren tot een geloof of het aanhangen van een overtuiging waarop de grondslag van de betrokken kerk of organisatie is gebaseerd, niet dient om een doel na te streven dat geen verband houdt met die grondslag of met de uitoefening door die kerk of organisatie van haar recht op autonomie.
- 67 Met betrekking tot, in de derde plaats, het criterium „gerechtvaardigd” zij opgemerkt dat deze term niet alleen inhoudt dat het toezicht op de naleving van de criteria van artikel 4, lid 2, van richtlijn 2000/78 kan worden uitgeoefend door een nationale rechterlijke instantie, maar ook dat de kerk of organisatie die deze vereiste heeft gesteld, verplicht is om in het licht van de feitelijke omstandigheden van het specifieke geval aan te tonen dat het vermeende risico van aantasting van haar grondslag of haar recht op autonomie waarschijnlijk en ernstig is, zodat de invoering van een dergelijke vereiste inderdaad noodzakelijk is.
- 76 Het verbod van discriminatie op grond van godsdienst of overtuiging heeft, als algemeen beginsel van Unierecht, een dwingend karakter. Dit verbod, neergelegd in artikel 21, lid 1, van het Handvest, volstaat op zich om aan particulieren een recht te verlenen dat deze als zodanig kunnen doen gelden in een geding tussen hen op een gebied dat onder het Unierecht valt (zie met betrekking tot het verbod van discriminatie op grond van leeftijd arrest van 15 januari 2014, *Association de médiation sociale*, C-176/12, EU:C:2014:2, punt 47).

IR tegen JQ (C-68/17, 11 september 2018)

Feiten

- 23 IR is een vennootschap met beperkte aansprakelijkheid naar Duits recht. Zij heeft tot maatschappelijk doel om missies van Caritas – het internationale netwerk van katholieke hulporganisaties – te vervullen als uiting van het leven en wezen van de rooms-katholieke kerk. Dit doet zij onder meer door de exploitatie van ziekenhuizen. IR streeft niet in de eerste plaats winst na en valt onder het toezicht van de katholieke aartsbisschop van Keulen (Duitsland).
- 24 De katholieke JQ is gediplomeerd arts. Sinds 2000 is hij met een arbeidsovereenkomst op grond van de GrO 1993 bij IR werkzaam als afdelingshoofd Interne Geneeskunde van een ziekenhuis.
- 25 JQ was getrouwd volgens de rooms-katholieke ritus. In 2005 is zijn eerste echtgenote bij hem weggegaan. Hun echtscheiding werd in maart 2008 uitgesproken. In augustus 2008 heeft JQ een burgerlijk huwelijk gesloten met zijn nieuwe partner, zonder dat zijn eerste huwelijk nietig was verklaard.
- 26 Nadat IR kennis had genomen van dit nieuwe huwelijk heeft zij JQ bij schrijven van 30 maart 2009 met ingang van 30 september 2009 ontslagen.
- 27 JQ heeft bij het Arbeitsgericht (arbeidsrechter in eerste aanleg, Duitsland) beroep ingesteld tegen dit ontslag en daarbij gesteld dat zijn tweede huwelijk geen geldige reden was voor dit ontslag. Volgens JQ was zijn ontslag in strijd met het beginsel van gelijke behandeling, omdat een tweede huwelijk van een protestants of niet-gelovig afdelingshoofd ingevolge de GrO 1993 geen consequenties voor diens dienstverband met IR zou hebben gehad.

In rechte

- 1) Artikel 4, lid 2, tweede alinea, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moet aldus worden uitgelegd dat:
 - enerzijds, een kerk of een andere organisatie waarvan de grondslag op godsdienst of overtuiging is gebaseerd en die een ziekenhuis in de vorm van

een privaatrechtelijke kapitaalvennootschap exploiteert, niet kan besluiten haar leidinggevende werknemers afhankelijk van hun geloofsopvatting te verplichten tot een houding van goede trouw en loyaliteit aan deze grondslag zonder dat deze beslissing in voorkomend geval onderworpen kan worden aan doeltreffend rechterlijk toezicht waarmee kan worden gewaarborgd dat is voldaan aan de criteria van artikel 4, lid 2, van die richtlijn, en

– anderzijds, een verschillende behandeling van leidinggevende werknemers al naargelang hun geloofsopvatting, wat betreft de vereisten een houding van goede trouw en loyaliteit aan de genoemde grondslag aan te nemen, alleen dan verenigbaar is met de genoemde richtlijn indien, gelet op de aard van de betrokken beroepsactiviteiten of de context waarin deze worden uitgeoefend, het geloof of de overtuigingen, gezien de grondslag van de betrokken kerk of organisatie, een wezenlijk, legitiem en gerechtvaardigd beroepsvereiste vormen dat strookt met het evenredigheidsbeginsel, waarbij het aan de nationale rechter staat om dit te toetsen.

- 2) Een nationale rechterlijke instantie waarbij een geding tussen twee particuliere partijen aanhangig is, is gehouden om, wanneer het voor haar onmogelijk is het toepasselijke nationale recht in overeenstemming met artikel 4, lid 2, van richtlijn 2000/78 uit te leggen, binnen de grenzen van haar bevoegdheden de rechtsbescherming te verzekeren die voor de justitiabelen voortvloeit uit de algemene beginselen van Unierecht, zoals het verbod van discriminatie op grond van godsdienst of overtuiging dat voortaan in artikel 21 van het Handvest is neergelegd, en de volle werking van de daaruit voortvloeiende rechten te waarborgen door zo nodig elke hiermee strijdige nationale bepaling buiten toepassing te laten.

Aandachtspunt(en)

- 39 Gelet op de door de verwijzende rechterlijke instantie gegeven uitleg over haar eerste vraag, moet in de eerste plaats met betrekking tot de personele werkingssfeer van artikel 4, lid 2, tweede alinea, van richtlijn 2000/78 worden nagegaan of de omstandigheid dat in de zaak in het hoofdgeding een privaatrechtelijke kapitaalvennootschap van haar werknemers een houding van goede trouw en loyaliteit verlangt, kan verhinderen dat deze instelling zich op die bepaling beroept.

- 40 In dit verband moet worden vastgesteld dat die persoonlijke werkingssfeer in artikel 4, lid 2, tweede alinea, van richtlijn 2000/78 in algemene bewoordingen is aangeduid, namelijk „kerken en andere publieke of particuliere organisaties”, en dat overwegingen omtrent de juridische aard en vorm van de desbetreffende instelling, gelet op het algemene karakter van deze bewoordingen, niet van invloed kunnen zijn op de toepasselijkheid van deze bepaling op een situatie zoals die in het hoofdgeding. In het bijzonder dekt de verwijzing naar particuliere organisaties ook instellingen die, zoals IR, een privaatrechtelijke grondslag hebben.
- 55 Uit de in de punten 49 tot en met 54 van het onderhavige arrest weergegeven overwegingen volgt dat een kerk of een andere publieke of particuliere organisatie waarvan de grondslag is gebaseerd op religie of overtuigingen haar werknemers met een leidinggevende functie, wat het vereiste betreft dat zij een houding van goede trouw en loyaliteit aan deze grondslag moeten aannemen, slechts verschillend mag behandelen al naargelang deze werknemers tot het geloof van deze kerk of andere organisatie behoren of de overtuigingen daarvan aanhangen, indien, gelet op de aard van de betrokken beroepsactiviteiten of de context waarin deze worden uitgeoefend, het geloof of de overtuigingen gezien deze grondslag een wezenlijk, legitiem en gerechtvaardigd beroepsvereiste vormen.
- 57 In de onderhavige zaak heeft het in het hoofdgeding aan de orde zijnde vereiste betrekking op de naleving van een duidelijk afgebakend gegeven van de grondslag van de katholieke kerk, namelijk het sacrale karakter en de onverbrekelijkheid van het religieuze huwelijk.
- 58 JQ lijkt niet met deze huwelijksopvatting te hoeven instemmen vanwege het belang van zijn beroepsactiviteiten, te weten in het ziekenhuis advies en medische verzorging verlenen alsmede leiding geven aan de afdeling interne geneeskunde waarvan hij afdelingshoofd was, voor de bevestiging van de grondslag van IR. Deze instemming blijkt dus geen wezenlijk aspect van de beroepsactiviteit te zijn in de zin van artikel 4, lid 2, eerste alinea, van richtlijn 2000/78, waarbij het evenwel aan de verwijzende rechter staat om dit te verifiëren.
- 59 De vaststelling dat instemming met dit onderdeel van de grondslag van de desbetreffende organisatie in het onderhavige geval geen wezenlijk beroepsvereiste kan vormen, wordt

gestaafd door de door IR ter terechtzitting voor het Hof bevestigde en door de advocaat-generaal in punt 67 van zijn conclusie in herinnering gebrachte omstandigheid dat IR ook functies met medische verantwoordelijkheid, waaronder leidinggevende taken vergelijkbaar met die van JQ, toevertrouwt aan niet-katholieke werknemers van IR, die derhalve niet gehouden zijn, te voldoen aan hetzelfde vereiste van goede trouw en loyaliteit aan de grondslag van IR.

- 60 Vervolgens moet worden opgemerkt dat het vereiste in het hoofdgeding, gelet op de aan het Hof overgelegde stukken, niet gerechtvaardigd lijkt in de zin van artikel 4, lid 2, eerste alinea, van richtlijn 2000/78. Het staat evenwel aan de verwijzende rechterlijke instantie om te toetsen of IR heeft aangetoond dat er in het licht van de omstandigheden van de zaak in het hoofdgeding een waarschijnlijke en ernstige bedreiging voor de grondslag en het recht op autonomie van IR bestaat (zie in die zin arrest van 17 april 2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, punt 67).

C. Prioriteit van de richtlijn

1. Principe ‘de nationale rechter dient het nationale recht in zoverre conform het Unierecht uit te leggen en, mocht dit niet mogelijk zijn, de nationale bepalingen die in strijd zijn met het grondrechtelijk verankerde discriminatieverbod buiten toepassing te laten’

Inhoud

Uitlegging door nationale rechter

De bevoegde nationale autoriteiten en rechters moeten nationaal recht zoveel mogelijk uitleggen in het licht van de doelstellingen van de richtlijn²⁶. Wanneer dat niet mogelijk is, moet de lidstaat de nationale voorschriften die onverenigbaar zijn met de richtlijn buiten toepassing laten. Dit is de verplichting van richtlijnconforme interpretatie (dit is iets anders dan rechtstreekse werking).

Uitspraken

Valeri Hariev Belov tegen CHEZ Elektro Bulgaria AD e.a. (C-394/11, 31 januari 2013)

Het gaat hier om een kennelijke indirecte discriminatie op grond van etnische afstamming in de zin van artikel 2, lid 2, sub b, juncto artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43.

Feiten

De prejudiciële vraag betreft een administratieve praktijk die er in bestaat het elektriciteitsbedrijf de mogelijkheid te geven in buurten waar veel Roma wonen de tellers te plaatsen op de elektriciteitspalen aan de straat op een hoogte die niet bereikbaar is voor de gebruikers, zodat de verbruikers in deze wijken hun tellers niet kunnen controleren, terwijl buiten deze wijken de tellers wel toegankelijk zijn voor de gebruikers.

²⁶ Marleasing SA tegen La Comercial Internacional de Alimentación SA (C-106/89, 13 november 1990).

In rechte

Het Hof besluit dat het niet bevoegd is om op de prejudiciële vragen te antwoorden aangezien ze uitgaan van een niet gerechtelijke instantie.

Aandachtspunt(en)

De besluiten van de Advocaat Generaal bevatten een redenering die een antwoord geeft op inhoudelijk vlak:

“1) Een situatie als die in het hoofdgeding valt binnen de werkingssfeer van richtlijn 2000/43/EG.

2) Een directe of indirecte discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 vereist niet dat wettelijk vastgestelde rechten of belangen zijn aangetast. Het volstaat dat een persoon op grond van ras of etnische afstamming ongunstiger wordt behandeld dan een andere of dat personen van een bepaald ras of etnische afstamming op bijzondere wijze kunnen worden benadeeld.

3) Nationale bepalingen die voor de erkenning van discriminatie de aantasting van wettelijk vastgestelde rechten of belangen als vereiste stellen, zijn onverenigbaar met richtlijn 2000/43. De nationale rechter dient het nationale recht in zoverre conform het Unierecht uit te leggen en, mocht dit niet mogelijk zijn, de nationale bepalingen die in strijd zijn met het grondrechtelijk verankerde discriminatieverbod buiten toepassing te laten.

4) Voor een omkering van de bewijslast in de zin van artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43 volstaat dat personen die menen dat hun rechten door niet-toepassing van het beginsel van gelijke behandeling worden geschonden, feiten aanvoeren waaruit volgt dat er sprake is van kennelijke discriminatie.

5) Indien verbruikers normaliter gratis elektriciteitsmeters ter beschikking worden gesteld die zijn aangebracht op een voor visuele controles toegankelijke hoogte in of aan gebouwen, terwijl dergelijke elektriciteitsmeters in gebieden waarin hoofdzakelijk leden van de Romagemeenschap wonen, worden geplaatst op elektriciteitsmasten op een niet toegankelijke hoogte van 7 m, is er sprake van kennelijke indirecte discriminatie op grond van etnische afstamming in de zin van artikel 2, lid 2, sub b, juncto artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43.

6) Een dergelijke maatregel kan gerechtvaardigd zijn voor zover hij tot doel heeft fraude en misbruik te voorkomen en bij te dragen tot het waarborgen van de kwaliteit van de elektriciteitsvoorziening in het belang van alle verbruikers, mits

- tegen economisch redelijke kosten geen andere, even geschikte maatregelen ter verwezenlijking van die doelstellingen kunnen worden genomen die minder nadelige gevolgen voor de bevolking in de betrokken stadsdelen zouden hebben, en
- de getroffen maatregel geen onevenredige nadelen voor de bewoners van de betrokken stadsdelen met zich brengt, waarbij naar behoren aandacht moet worden besteed aan het risico van stigmatisering van een etnische groep en aan het belang van de verbruikers bij het bijhouden van hun individuele elektriciteitsverbruik door middel van regelmatige visuele controles van hun elektriciteitsmeters.”

2. Principe ‘nationale bepalingen die voor de erkenning van discriminatie de aantasting van wettelijk vastgestelde rechten of belangen als vereiste stellen, zijn onverenigbaar met richtlijn 2000/43’

Uitspraken

Valeri Hariev Belov tegen CHEZ Elektro Balgaria AD e.a. (C-394/11, 31 januari 2013)

Het gaat hier om een kennelijke indirecte discriminatie op grond van etnische afstamming in de zin van artikel 2, lid 2, sub b, juncto artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43.

Feiten

De prejudiciële vraag betreft een administratieve praktijk die er in bestaat het elektriciteitsbedrijf de mogelijkheid te geven in buurten waar veel Roma wonen de tellers te plaatsen op de elektriciteitspalen aan de straat op een hoogte die niet bereikbaar is voor de gebruikers, zodat de verbruikers in deze wijken hun tellers niet kunnen controleren, terwijl buiten deze wijken de tellers wel toegankelijk zijn voor de gebruikers.

In rechte

Het Hof besluit dat het niet bevoegd is om op de prejudiciële vragen te antwoorden aangezien ze uitgaan van een niet gerechtelijke instantie.

Aandachtspunt(en)

De besluiten van de Advocaat Generaal bevatten een redenering die een antwoord geeft op inhoudelijk vlak:

“1) Een situatie als die in het hoofdgeding valt binnen de werkingssfeer van richtlijn 2000/43/EG.

2) Een directe of indirecte discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 vereist niet dat wettelijk vastgestelde rechten of belangen zijn aangetast. Het volstaat dat een persoon op grond van ras of etnische afstamming ongunstiger wordt behandeld dan een

andere of dat personen van een bepaald ras of etnische afstamming op bijzondere wijze kunnen worden benadeeld.

3) Nationale bepalingen die voor de erkenning van discriminatie de aantasting van wettelijk vastgestelde rechten of belangen als vereiste stellen, zijn onverenigbaar met richtlijn 2000/43. De nationale rechter dient het nationale recht in zoverre conform het Unierecht uit te leggen en, mocht dit niet mogelijk zijn, de nationale bepalingen die in strijd zijn met het grondrechtelijk verankerde discriminatieverbod buiten toepassing te laten.

4) Voor een omkering van de bewijslast in de zin van artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43 volstaat dat personen die menen dat hun rechten door niet-toepassing van het beginsel van gelijke behandeling worden geschonden, feiten aanvoeren waaruit volgt dat er sprake is van kennelijke discriminatie.

5) Indien verbruikers normaliter gratis elektriciteitsmeters ter beschikking worden gesteld die zijn aangebracht op een voor visuele controles toegankelijke hoogte in of aan gebouwen, terwijl dergelijke elektriciteitsmeters in gebieden waarin hoofdzakelijk leden van de Romagemeenschap wonen, worden geplaatst op elektriciteitsmasten op een niet toegankelijke hoogte van 7 m, is er sprake van kennelijke indirecte discriminatie op grond van etnische afstamming in de zin van artikel 2, lid 2, sub b, juncto artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43.

6) Een dergelijke maatregel kan gerechtvaardigd zijn voor zover hij tot doel heeft fraude en misbruik te voorkomen en bij te dragen tot het waarborgen van de kwaliteit van de elektriciteitsvoorziening in het belang van alle verbruikers, mits

- tegen economisch redelijke kosten geen andere, even geschikte maatregelen ter verwezenlijking van die doelstellingen kunnen worden genomen die minder nadelige gevolgen voor de bevolking in de betrokken stadsdelen zouden hebben, en
- de getroffen maatregel geen onevenredige nadelen voor de bewoners van de betrokken stadsdelen met zich brengt, waarbij naar behoren aandacht moet worden besteed aan het risico van stigmatisering van een etnische groep en aan het belang van de verbruikers bij het bijhouden van hun individuele elektriciteitsverbruik door middel van regelmatige visuele controles van hun elektriciteitsmeters.”

3. Principe ‘richtlijn kan toegepast worden ook al is er geen sprake van een individueel slachtoffer’

Uitspraken

Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding tegen Firma Feryn NV (C-54/07, 10 juli 2008)

Het Hof bevestigt in dit arrest dat de richtlijn toegepast kan worden ook al is er geen sprake van een individueel slachtoffer.

Feiten

Op zoek naar werkkrachten plaatst een ondernemer langs de kant van een drukke baan een groot plakkaat om zijn vraag duidelijk te maken. Verbaasd over deze aanpak neemt een journalist contact op met het bedrijf. Wanneer hij zijn verbazing kenbaar maakt deelt de bedrijfsleider hem mede dat hij geen kandidaten van Marokkaanse afkomst aanwerft aangezien zijn klanten niet willen dat dergelijk personeel bij hen garagepoorten plaatst. De bedrijfsleider herhaalt deze uitleg tijdens een interview dat op de televisie wordt uitgezonden.

In rechte

Het Hof besluit tot een directe discriminatie bij aanwerving op grond van etnische of raciale afkomst want deze verklaringen zijn van aard om sommige kandidaten er ernstig van te weerhouden hun kandidatuur neer te leggen en zo worden ze geconfronteerd met een belemmering in hun toegang tot de arbeidsmarkt. Het Hof bevestigt het principe van de verdeling van de bewijslast alsook het feit dat de richtlijn kan toegepast worden ook al is er geen sprake van een individueel slachtoffer. Het arrest is dus belangrijk op het vlak van het begrip directe discriminatie (verklaringen volstonden), de verdeling van de bewijslast (de aanwervingspraktijk verschilde niet van de geuite verklaringen) en dat er geen individueel slachtoffer nodig is.

Aandachtspunt(en)

Het geheime wapen van dit arrest bestaat er in dat de discriminatoire wens van de klanten geen rechtvaardiging kan vormen voor het aanwervingsbeleid van het bedrijf. Dit is belangrijk voor het dagelijks werk: de interimkantoren kunnen zich niet meer verschuilen achter de

wensen van hun klanten. Deze wensen kunnen de etnische of raciale afkomst betreffen maar eveneens het geslacht, de leeftijd, de handicap. Daardoor vormt het arrest een concrete houvast voor het personeel dat geconfronteerd wordt met een discriminatoire vraag en stimuleert het een diversiteitsbeleid.

Asociația Accept tegen Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (C-81/12, 25 april 2013)

Het Hof bevestigt, maar deze keer binnen het kader van Richtlijn 2000/78/EU, de rechtspraak volgens dewelke er geen individueel slachtoffer nodig is, zoals in het kader van Richtlijn 2000/43/EU (Feryn): een directe discriminatie veronderstelt geen identificeerbaar slachtoffer van de discriminatie.

Feiten

De aandeelhouder van een voetbalclub in Roemenië is gekend als de ‘sterke man’ van de club. Hij verkoopt zijn aandelen maar in de ogen van het publiek is zijn rol niet veranderd. Hij houdt in het openbaar zware homofobe uitspraken: hij zou liever een einde stellen aan de club dan een homoseksuele speler aan te werven, de club is een familie waar homoseksuelen hun plaats niet hebben, enz. Gelet op de in voege zijnde wetgeving, en meer bepaald de bijzonder korte verjaringstermijn, krijgt hij enkel een beperkte boete opgelegd door de instelling die strijd tegen discriminatie.

In rechte

Er worden verschillende prejudiciële vragen gesteld en ze gaan onder meer over het feit dat hij niet echt meer gezag kon uitoefenen in de club op het ogenblik dat hij de uitspraken deed (er wordt verwezen naar het dossier Feryn), ook over het feit dat de straf echt wel licht is en niet van die aard hem te ontmoedigen om in de toekomst dergelijke houding aan te nemen. Maar de interessantste vraag betreft het bewijs. In het dossier ging het om het criterium etnische afkomst of een ‘raciaal’ aspect, dat, door zijn aard, zichtbaar is, ging het hier om een criterium dat behoort tot de privésfeer. Bewijzen dat het verschil in behandeling niet berust op de seksuele oriëntatie van een persoon veronderstelt ook dat je kennis hebt van die

seksuele oriëntatie. Maar weinig voetballers zijn geneigd die oriëntatie bekend te maken. Is dergelijk bewijs mogelijk? Het Hof geeft het antwoord in zijn uitspraak van 25 april 2013.

Aandachtspunt(en)

Dit arrest is opvallend vanuit verschillende invalshoeken:

- Het bevestigt, maar deze keer binnen het kader van Richtlijn 2000/78/EU, de rechtspraak volgens dewelke er geen individueel slachtoffer nodig is, zoals in het kader van Richtlijn 2000/43/EU (Feryn): een directe discriminatie veronderstelt geen identificeerbaar slachtoffer van de discriminatie.
- De artikelen 2, lid 2, en 10, lid 1, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moeten aldus worden uitgelegd dat wat een professionele voetbalclub betreft feiten zoals in het hoofdgeding kunnen worden gekwalificeerd als „feiten die discriminatie kunnen doen vermoeden”, indien de betrokken verklaringen afkomstig zijn van een persoon die zich in de media en de samenleving voordoet als de topmanager van die club en daar ook als dusdanig wordt beschouwd, ook al beschikt hij niet noodzakelijkerwijs over de rechtsbevoegdheid om die club te binden of hem inzake aanwerving te vertegenwoordigen.
- Artikel 10, lid 1, van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat bij kwalificatie van feiten zoals in het hoofdgeding als „feiten die discriminatie” op grond van seksuele gerichtheid „kunnen doen vermoeden” bij de aanwerving van spelers door een professionele voetbalclub, de in artikel 10, lid 1, van richtlijn 2000/78 bedoelde bewijsvoeringsregeling er niet toe leidt dat bewijs wordt verlangd dat niet kan worden geleverd zonder het recht op eerbiediging van het privéleven te schenden.
- Artikel 17 van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat het in de weg staat aan een nationale regeling op grond waarvan bij vaststelling van discriminatie op grond van seksuele gerichtheid in de zin van deze richtlijn, na het verstrijken van een verjaringstermijn van zes maanden te rekenen vanaf de datum waarop de feiten zich hebben voorgedaan, slechts een vermaning zoals die in het hoofdgeding kan worden uitgesproken wanneer een dergelijke discriminatie bij toepassing van deze regeling niet onder dusdanige materiële en formele voorwaarden wordt bestraft dat de sanctie doeltreffend, evenredig en afschrikkend is. Het staat aan de verwijzende rechter om

te beoordelen of dit het geval is voor de in het hoofdgeding aan de orde zijnde regelgeving en, in voorkomend geval, om het nationale recht zoveel mogelijk uit te leggen in het licht van de bewoordingen en het doel van voormelde richtlijn teneinde het hiermee beoogde resultaat te bereiken.

NH tegen Associazione Avvocatura per i diritti LGBTI – Rete Lenford (C-507/18, 23 april 2020)

Feiten

- 16 Blijkens het aan het Hof overgelegde dossier is NH advocaat en is de Associazione een vereniging van advocaten die in rechte opkomt voor de rechten van lesbiennes, homoseksuelen, bi-, trans- en interseksuelen (LHBTI'ers).
- 17 De Associazione meende dat de uitlatingen van NH een gedraging vormden die in strijd met artikel 2, lid 1, onder a), van wetsbesluit nr. 216 discrimineerde op grond van de seksuele oriëntatie van werknemers, en heeft hem voor de Tribunale di Bergamo (rechter in eerste aanleg Bergamo, Italië) gedaagd.
- 18 Bij beschikking van 6 augustus 2014 heeft die rechter, zitting houdende als arbeidsrechter, de gedraging van NH onrechtmatig verklaard op grond dat die direct discriminerend was. NH had immers tijdens een radio-interview verklaard dat hij in zijn advocatenkantoor geen homoseksuele personen wilde aannemen of laten werken. De Tribunale di Bergamo heeft hem op grond daarvan veroordeeld tot betaling van 10 000 EUR schadevergoeding aan de Associazione en heeft de gedeeltelijke publicatie van de beschikking in een nationaal dagblad gelast.

In rechte

- 1) Het begrip „voorwaarden voor toegang tot arbeid in loondienst [...] en tot een beroep” van artikel 3, lid 1, onder a), van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, moet aldus worden uitgelegd dat het ook ziet op verklaringen van een persoon tijdens een audiovisuele uitzending dat hij in zijn onderneming nooit personen met een bepaalde

seksuele oriëntatie zou aanwerven of zou laten werken, hoewel er op dat moment geen aanwervingsprocedure liep of was voorzien, op voorwaarde dat het verband tussen die verklaringen en de in die onderneming geldende voorwaarden voor toegang tot arbeid in loondienst of tot een beroep niet hypothetisch is.

- 2) Richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat ze zich niet verzet tegen een nationale regeling volgens welke een vereniging van advocaten die als statutair doel heeft personen met een bepaalde seksuele oriëntatie in rechte te verdedigen en de cultuur en eerbiediging van de rechten van deze groep personen te bevorderen, wegens dit doel en los van haar eventuele winstoogmerk automatisch bevoegd is om een gerechtelijke procedure in te stellen om de uit die richtlijn voortvloeiende verplichtingen te doen naleven en in voorkomend geval schadevergoeding te verkrijgen, wanneer zich feiten voordoen die voor die groep personen discriminatie in de zin van die richtlijn kunnen opleveren en er geen identificeerbaar slachtoffer is.

4. Principe ‘rechtstreekse toepassing van de richtlijn’

Inhoud

Rechtstreekse toepassing

De rechtstreekse werking van een richtlijn betekent dat de richtlijn aan particulieren rechten geeft waarop zij zich kunnen beroepen bij een nationale rechter.

Samen met het voorrangsbeginsel is de rechtstreekse werking een fundamenteel beginsel van Europees recht. Het is vastgelegd door het EU-Hof van Justitie. Het stelt burgers in staat om zich rechtstreeks voor de rechter op het Europees recht te beroepen, ongeacht het bestaan van nationale wetgeving.

Het principe van rechtstreekse werking garandeert dus de toepasbaarheid en doeltreffendheid van Europese wetgeving in EU-landen. Het EU-Hof van Justitie heeft echter verschillende voorwaarden gedefinieerd waaraan een Europese rechtshandeling moet voldoen om rechtstreeks toepasselijk te zijn. De rechtstreekse werking kan bovendien alleen betrekking hebben de relatie tussen een burger en een EU-land of worden uitgebreid naar betrekkingen tussen alle burgers.

Het Van Gend & Loos-arrest²⁷ van 5 februari 1963 vormt de basis voor het mechanisme van rechtstreekse werking. In dit arrest oordeelde het Europees Hof van Justitie EG dat het gemeenschapsrecht onafhankelijk van de wetgeving van de lidstaten voor particulieren rechten kan creëren. Individuen kunnen zich dus op deze rechten beroepen en zich voor nationale en Europese rechtbanken rechtstreeks beroepen op Europese normen. Het EU-land hoeft de betreffende Europese norm dan niet op te nemen in zijn nationale rechtsorde.

De rechter én de decentrale overheid kunnen zich niet verschuilen achter mogelijke gebreken van de centrale wetgever wanneer het gaat om correcte implementatie van Europese

²⁷ NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming Van Gend & Loos tegen Nederlandse administratie der belastingen (C-26/62, 5 februari 1963).

richtlijnen²⁸. Wanneer een decentrale overheid dus nationale wetgeving navolgt die onjuist is geïmplementeerd kan ook de decentrale overheid ter verantwoording worden geroepen²⁹.

Uitspraken

Tadao Maruko tegen Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen (C-267/06, 1 april 2008)

Feiten

De heer Maruko is verliefd op een man die theaterkostuums ontwerpt. Ze gaan een officieel partnerschap aan. De partner van de heer Maruko is aangesloten bij een pensioenkas waar hij steeds stipt zijn storting verrichtte. Een paar jaren later overlijdt de man en de heer Marulo maakt aanspraak op zijn overlevingspensioen. Dit wordt hem geweigerd aangezien hij niet de overlevende echtgenoot is maar enkel de overlevende partner terwijl in het Duitse pensioensysteem het partnerschap wordt gelijkgesteld met het huwelijk.

In rechte

De eerste vraag gericht tot het Hof is om te weten of dit pensioen valt onder de toepassing van Richtlijn 2000/78/EU. Het Hof beantwoordt de vraag positief. Verder beslist het Hof: “Artikel 1 juncto artikel 2 van richtlijn 2000/78 staat in de weg aan een regeling als in het hoofdgeding aan de orde, op grond waarvan de nabestaande partner na het overlijden van zijn levenspartner niet een nabestaandenuitkering ontvangt zoals een nabestaande echtgenoot die zou ontvangen, terwijl naar nationaal recht het levenspartnerschap personen van hetzelfde geslacht in een situatie brengt die wat deze nabestaandenuitkering betreft vergelijkbaar is met die van echtgenoten.”

²⁸ Op grond van het beginsel van gemeenschapstrouw (huidig artikel 4 lid 3 Verdrag betreffende de Europese Unie (VEU)). Zie Fratelli Contanzo SpA tegen Comune di Milano (C-103/88, 22 juni 1989).

²⁹ Europa Decentraal, “Rechtstreekse werking van bepalingen uit Europese richtlijnen: regels en risico’s”, december 2009 (<https://www.europadecentraal.nl/wp-content/uploads/2013/02/WEBVERSIE-rechtstreekse-werking.pdf>).

Aandachtspunt(en)

Het arrest bevat een hele analyse van de evolutie van de rechten van homoseksuelen.

5. Prejudiciële vraag

Inhoud

Prejudiciële vraag

Een prejudiciële vraag is een procedure die een nationale rechter de mogelijkheid biedt om het EU-Hof van Justitie te vragen naar de uitlegging of de geldigheid van het gemeenschapsrecht in het kader van een bij die rechter aanhangig geschil. Een prejudiciële verwijzing biedt dus een mogelijkheid om rechtszekerheid te garanderen door de uniforme toepassing van het recht van de Europese Unie.

Een prejudiciële verwijzing is een van de procedures die openstaan voor het EU-Hof van Justitie. Deze procedure staat open voor de nationale rechters van de lidstaten. Zij kunnen een zaak voorleggen aan het Hof om te vragen naar de interpretatie of geldigheid van Europees recht in een lopende zaak.

In tegenstelling tot andere gerechtelijke procedures is een prejudiciële verwijzing geen beroep tegen een Europese of nationale handeling, maar een vraag over de toepassing van Europees recht.

Prejudiciële vragen bevorderen dus de actieve samenwerking tussen nationale rechtbanken en het EU-Hof van Justitie en de uniforme toepassing van Europees recht in de hele EU.

De procedure voor de nationale rechter wordt geschorst tijdens wanneer de behandeling van de vraag hangende is. De nationale rechter zal na de prejudiciële uitspraak zelf ook uitspraak doen met toepassing van de prejudiciële uitspraak. De hogere rechter beslist dus slechts over de gestelde rechtsvraag en doet niet zelf uitspraak, maar de rechtsvraag is uiteraard meestal van cruciale invloed op de zaak.

Uitspraken

Malgožata Runevič-Vardyn en Łukasz Paweł Wardyn tegen Vilniaus miesto savivaldybės administracija e.a. (C-391/09, 12 mei 2011)

Aandachtspunt: Bij het stellen van een prejudiciële vraag is het belangrijk de juiste richtlijn te viseren.

Feiten

Een Litouwse dame huwt met een Poolse heer. De Litouwse wetgeving voorziet dat in elk officieel document de schrijfwijze dient te gebeuren op Litouwse wijze. Deze schrijfwijze verschilt van de Poolse schrijfwijze. Dit beroert zeer sterk betrokkenen en de overheid. De echtelieden vragen dat de afgeleverde documenten, geboorteakten en huwelijksakte hun oorspronkelijke schrijfwijze behouden. Ingevolge de weigering van de administratie stellen ze een prejudiciële vraag.

In rechte

Een nationale regeling die bepaalt dat de voor- en achternamen van een persoon in akten van de burgerlijke stand van die staat slechts kunnen worden geschreven in een vorm die voldoet aan de regels inzake de schrijfwijze van de officiële landstaal, heeft betrekking op een situatie die niet binnen de werkingssfeer valt van richtlijn 2000/43/EG van de Raad van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming.

Aandachtspunt(en)

De richtlijn gaat **niet** over nationaliteit. Mocht het Centrum in het dossier Feryn een discriminatie op grond van nationaliteit hebben ingeroepen dan was de zaak verloren. Hoewel er dient toegegeven te worden dat de grens tussen nationaliteit en afkomst niet altijd even evident is.

Het Hof heeft overigens eveneens bevestigd³⁰ dat Richtlijn 2000/43 niet van toepassing is op een vermeende discriminatie inzake toelage bij huisvesting waarvan de toekenning / bedrag verschillend zou zijn in functie van de aanvrager: Italiaans burger of burger van een ander land.

Er bestaat evenwel talrijke rechtspraak inzake de nationaliteitsvoorwaarde voor bijvoorbeeld het ambt van notaris³¹ maar het betreft hier de vrijheid van vestiging. Bij het stellen van een prejudiciële vraag is het dus belangrijk de juiste richtlijn te viseren. In de zaak Mesopotamia Broadcast en Roj TV³² (verspreiding van televisie-uitzendingen door een organisatie die de rechten van de Koerden ter harte neemt) kan men op het eerste gezicht denken dat het gaat om een discriminatie op grond van etnische afkomst, Duitsland heeft een Turkse immigratie gekend, maar deze past in het kader van Richtlijn 89/552/EEU.

De keuze kan moeilijk liggen wanneer er verschillende discriminatiegronden zijn.

Ter herinnering, de Richtlijnen waarvan hier sprake behelzen niet het behoren tot een socio-professionele categorie zoals een aantal magistraten gepoogd hebben die zich al dan niet extra legale loonvoordelen zagen toegekend in functie van hun soort activiteiten³³. De prejudiciële vraag werd dienvolgens onontvankelijk verklaard.

Galina Meister tegen Speech Design Carrier Systems GmbH (C-415/10, 19 april 2012)

De prejudiciële vraag betreft de verdeling van de bewijslast.

³⁰ Servet Kamberaj tegen Instituto per l'Edilizia Sociale della Provincia autonoma di Bolzano (IPES) e.a. (C-571/10, 24 april 2012).

³¹ Europese Commissie tegen Helleense Republiek (C-61/08, 24 mei 2011), Europese Commissie tegen Bondsrepubliek Duitsland (C-54/08, 24 mei 2011), Europese Commissie tegen Republiek Oostenrijk (C-53/08, 24 mei 2011), Europese Commissie tegen Groothertogdom Luxemburg (C-51/08, 24 mei 2011), Europese Commissie tegen Franse Republiek (C-50/08, 24 mei 2011) en Europese Commissie tegen Koninkrijk België (C-47/08, 24 mei 2011).

³² Mesopotamia Broadcast A/S METV en Roj TV A/S tegen Bundesrepublik Deutschland (C-244/10 en C-245/10, 22 september 2011).

³³ Ministerul Justiției și Libertăților Cetățenești tegen Ștefan Agafiței e.a. (C-310/10, 7 juli 2011).

Het gaat hier om een zaak waarvan verschillende Richtlijnen verwickeld zijn (2000/43/CE, 2000/78/CE, 2006/54/CE).

Feiten

Een dame van Russische afkomst, 45 jaar op het ogenblik van de feiten en waarvan het diploma in Duitsland equivalent werd verklaard postuleert voor een job die volledig aan haar kwalificaties beantwoordt. Haar kandidatuur wordt verworpen en de werkgever publiceert hetzelfde zoekertje. Haar tweede kandidatuur wordt opnieuw verworpen zonder dat ze op gesprek mag komen. Ze meent dat ze het slachtoffer is van een meervoudige discriminatie maar als buitenstaander voor het bedrijf kan ze moeilijk de discriminatie aantonen. De prejudiciële vraag betreft de verdeling van de bewijslast.

In rechte

Een werknemer die aannemelijk maakt dat hij voldoet aan de voorwaarden van een vacature en die niet is geselecteerd, heeft niet het recht om te vernemen of de werkgever aan het einde van de wervingsprocedure een andere sollicitant in dienst heeft genomen.

Aandachtspunt(en)

De redenering van de advocaat generaal in zijn besluiten is interessant betreffende de afwezigheid van reactie van de werkgever. Bewust van de zwakke positie van het slachtoffer en ongerust over de mogelijkheid om het bewijs aan te leveren van een eventuele discriminatie, dringt hij aan op de afwezigheid van antwoord binnen een ruimere context van gegevens: het gepaste kwalificatieniveau, de afwezigheid van een uitnodiging tot gesprek, de volharding van de werkgever om diezelfde kandidaat niet uit te nodigen in de veronderstelling dat hij overging tot een tweede selectie van kandidaten voor dezelfde job.

De redenering in kwestie is didactisch materiaal: het is een echte strategie om bewijs op te bouwen voor een situatie die zich nagenoeg dagelijks voordoet. Kandidaat X voldoet aan de voorwaarden en telefoneert met zijn echte (vreemd klinkende) naam; de job is reeds toegekend. Een vriend belt en hij mag op gesprek komen. De eerste kandidaat belt opnieuw en de job is toegekend...

Valeri Hariev Belov tegen CHEZ Elektro Bulgaria AD e.a. (C-394/11, 31 januari 2013)

Het Hof besluit in deze zaak dat het niet bevoegd is om op de prejudiciële vragen te antwoorden aangezien ze uitgaan van een niet gerechtelijke instantie.

Feiten

De prejudiciële vraag betreft een administratieve praktijk die er in bestaat het elektriciteitsbedrijf de mogelijkheid te geven in buurten waar veel Roma wonen de tellers te plaatsen op de elektriciteitspalen aan de straat op een hoogte die niet bereikbaar is voor de gebruikers, zodat de verbruikers in deze wijken hun tellers niet kunnen controleren, terwijl buiten deze wijken de tellers wel toegankelijk zijn voor de gebruikers.

In rechte

Het Hof besluit dat het niet bevoegd is om op de prejudiciële vragen te antwoorden aangezien ze uitgaan van een niet gerechtelijke instantie.

Aandachtspunt(en)

De besluiten van de Advocaat Generaal bevatten een redenering die een antwoord geeft op inhoudelijk vlak:

“1) Een situatie als die in het hoofdgeding valt binnen de werkingssfeer van richtlijn 2000/43/EG.

2) Een directe of indirecte discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 vereist niet dat wettelijk vastgestelde rechten of belangen zijn aangetast. Het volstaat dat een persoon op grond van ras of etnische afstamming ongunstiger wordt behandeld dan een andere of dat personen van een bepaald ras of etnische afstamming op bijzondere wijze kunnen worden benadeeld.

3) Nationale bepalingen die voor de erkenning van discriminatie de aantasting van wettelijk vastgestelde rechten of belangen als vereiste stellen, zijn onverenigbaar met richtlijn 2000/43. De nationale rechter dient het nationale recht in zoverre conform het Unierecht uit te leggen en, mocht dit niet mogelijk zijn, de nationale bepalingen die in strijd zijn met het grondrechtelijk verankerde discriminatieverbod buiten toepassing te laten.

- 4) Voor een omkering van de bewijslast in de zin van artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43 volstaat dat personen die menen dat hun rechten door niet-toepassing van het beginsel van gelijke behandeling worden geschonden, feiten aanvoeren waaruit volgt dat er sprake is van kennelijke discriminatie.
- 5) Indien verbruikers normaliter gratis elektriciteitsmeters ter beschikking worden gesteld die zijn aangebracht op een voor visuele controles toegankelijke hoogte in of aan gebouwen, terwijl dergelijke elektriciteitsmeters in gebieden waarin hoofdzakelijk leden van de Romagemeenschap wonen, worden geplaatst op elektriciteitsmasten op een niet toegankelijke hoogte van 7 m, is er sprake van kennelijke indirecte discriminatie op grond van etnische afstamming in de zin van artikel 2, lid 2, sub b, juncto artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43.
- 6) Een dergelijke maatregel kan gerechtvaardigd zijn voor zover hij tot doel heeft fraude en misbruik te voorkomen en bij te dragen tot het waarborgen van de kwaliteit van de elektriciteitsvoorziening in het belang van alle verbruikers, mits
- tegen economisch redelijke kosten geen andere, even geschikte maatregelen ter verwezenlijking van die doelstellingen kunnen worden genomen die minder nadelige gevolgen voor de bevolking in de betrokken stadsdelen zouden hebben, en
 - de getroffen maatregel geen onevenredige nadelen voor de bewoners van de betrokken stadsdelen met zich brengt, waarbij naar behoren aandacht moet worden besteed aan het risico van stigmatisering van een etnische groep en aan het belang van de verbruikers bij het bijhouden van hun individuele elektriciteitsverbruik door middel van regelmatige visuele controles van hun elektriciteitsmeters.”

Bundesrepublik Deutschland en Jörg-Detlef Müller tegen Karen Dittrich e.a. (C-124/11, C-125/11 en C-143/11; 6 december 2012)

Feiten

- 18 Verzoekers in de hoofdgedingen in de zaken C-124/11 en C-125/11 zijn federale ambtenaren die, zonder succes, bij de Bundesrepublik Deutschland een verzoek hebben ingediend om een toelage voor de medische kosten die in december 2004 en in november 2005 zijn gemaakt door hun respectieve levenspartners in de zin van het LPartG.
- 19 Bij uitspraken van respectievelijk 16 juni en 26 mei 2009 heeft het Verwaltungsgericht Berlin de tegen die weigeringen ingestelde beroepen toegewezen, met de overweging dat hoewel het recht op de betrokken toelage niet voortvloeit uit de BhV, omdat daarin de levenspartners niet behoren tot de gezinsleden die uit dien hoofde in aanmerking kunnen worden genomen, dit recht evenwel voortvloeit uit richtlijn 2000/78.
- 20 Die rechter heeft immers geoordeeld dat de rechtspraak van het Hof (arrest van 1 april 2008, Maruko, C-267/06, Jurispr. blz. I-1757) er geen twijfel over liet bestaan dat de in geval van ziekte aan ambtenaren betaalde toelage als „beloning” in de zin van deze richtlijn kon worden aangemerkt. Hij heeft in dit verband beklemtoond dat de betrokken toelage alleen vanwege de dienstbetrekking werd betaald en niet als prestatie van het algemene wettelijke stelsel van sociale zekerheid of sociale bescherming, zoals met name blijkt uit het onderlinge verband tussen de steun en de voor het ambt passende beloning.
- 21 Verzoeker in het hoofdgeding in zaak C-143/11 is gepensioneerd federaal ambtenaar en heeft in juli 2006 verzocht om inaanmerkingneming van zijn levenspartner voor de betrokken toelage, hetgeen verweerster in het hoofdgeding heeft geweigerd.
- 22 Het beroep van verzoeker in het hoofdgeding tot vaststelling dat de levenspartner voor de toelage als een echtgenoot moet worden behandeld, is zowel in eerste aanleg als in hoger beroep zonder succes gebleven. De appelrechter heeft in het bijzonder overwogen dat er geen sprake was van schending van richtlijn 2000/78 omdat verzoeker in het hoofdgeding zich wat de toekenning van de betrokken toelage voor zijn

levenspartner betreft, niet in een situatie bevindt die vergelijkbaar is met die van een echtgenoot.

Prejudiciële vraag

- 28 Daarop heeft het Bundesverwaltungsgericht de behandeling van de zaken geschorst en het Hof in elk van de hoofdgedingen verzocht om een prejudiciële beslissing over de volgende vraag:

„Is richtlijn 2000/78 [...] tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep van toepassing op nationale bepalingen inzake de toekenning van een toelage aan ambtenaren bij ziekte?”

In rechte

Artikel 3, lid 1, sub c, en lid 3, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, moet in die zin worden uitgelegd dat een in geval van ziekte aan ambtenaren betaalde toelage, zoals die welke aan de ambtenaren van de Bundesrepublik Deutschland wordt toegekend uit hoofde van het Bundesbeamtengesetz (wet op de federale ambtenaren), binnen de werkingssfeer van deze richtlijn valt indien deze toelage wordt gefinancierd door de staat als publiekrechtelijke werkgever, hetgeen ter beoordeling van de nationale rechter staat.

Aandachtspunt(en)³⁴

43. Artikel 157 VWEU omschrijft beloning als „het gewone basis- of minimumloon of -salaris en alle overige voordelen in geld of in natura die de werknemer uit hoofde van zijn dienstbetrekking direct of indirect van de werkgever ontvangt”. Dit begrip heeft derhalve een materiële inhoud (salaris of loon en voordelen), een subjectief bestanddeel (werkgever en werknemer) en een causale component (de arbeidsverhouding). Vastgesteld moet worden of al die bestanddelen in de litigieuze toelage aanwezig zijn.
44. Wat het materiële bestanddeel betreft twijfel ik er niet aan dat de verwijzing in artikel 157 VWEU naar „alle overige voordelen in geld of in natura die [de werknemer] direct of indirect ontvangt” de inhoud van de litigieuze toelage genoegzaam dekt.

³⁴ Conclusies van Advocaat-Generaal P. Cruz-Villalon dd. 28 juni 2012.

Hiermee wordt immers tussen 50 en 80 % van de ziektekosten vergoed die de werknemer zelf of bepaalde te zijnen laste komende personen hebben gemaakt. (10)

45. Ook de causale component is mijns inziens in deze gevallen aanwezig. De toelage geldt uitsluitend voor federale ambtenaren als zodanig en op grond van het feit dat zij ambtenaar zijn. Bovendien ontvangen zij die toelage slechts voor zover zij, behalve dat zij federaal ambtenaar zijn, ook daadwerkelijk in die hoedanigheid werkzaam zijn. Dit volgt uit § 2, lid 2, van de BBhV, waarin wordt bepaald dat federale ambtenaren die onbetaald verlof genieten ook recht op de toelage hebben, wanneer het verlof niet langer dan een maand duurt. Het oorzakelijk verband tussen de litigieuze toelage en de arbeidsverhouding is mijns inziens evident. (11)
50. Het feit dat richtlijn 2000/78 niet van toepassing is op „regelingen inzake sociale zekerheid en sociale bescherming waarvan de voordelen niet worden gelijkgesteld met een beloning in de betekenis die aan dat woord wordt gegeven bij de toepassing van artikel [157 VWEU]” (punt 13 van de considerans) brengt met zich dat, nu slechts sprake kan zijn van die gelijkstelling wanneer de door de werknemer ontvangen uitkering wordt betaald door zijn werkgever, moet worden onderzocht of de financiering van het socialezekerheidsstelsel op dit punt ten laste komt van de werkgever, de werknemer of de overheid. En alleen wanneer vaststaat dat de financiering voor rekening komt van de werkgever en geconcludeerd kan worden dat het socialezekerheidsstelsel in werkelijkheid een uitkering betaalt die indirect is toe te rekenen aan de werkgever, kan van een beloning in de zin van artikel 157 VWEU worden gesproken.
51. Deze benadering heeft zowel te gelden voor de socialezekerheidsorganen in het bijzonder als voor willekeurig welke publieke stelsels van financiering van arbeidsgerelateerde uitkeringen in het algemeen. Aangezien beslissend is dat de uitkering uiteindelijk voor rekening komt van de werkgever, is het namelijk irrelevant of hij deze rechtstreeks betaalt of via een intermediair, en, in dit tweede geval, of het tussenliggende betaalorgaan privaatrechtelijk dan wel publiekrechtelijk is, en zo het een publiekrechtelijk lichaam betreft, ongeacht zijn specifieke rechtspersoonlijkheid en wijze van functioneren.
52. Daarom dient in elk afzonderlijk geval te worden vastgesteld wie de aan de werknemer toegekende uitkering financiert. Uitgaande van de eindbetaler en zodra is komen vast te staan dat dit een ander is dan de werkgever, moet worden nagegaan of het louter een

intermediair van de werkgever is. Wanneer het gaat om uitkeringen die worden betaald door overheidsinstellingen in het algemeen of door socialezekerheidsorganen in het bijzonder, moet worden vastgesteld of die uitkeringen worden gefinancierd door bijdragen van de werkgever of uit middelen van andere contribuanten, van de werknemers zelf, van de overheid of van een of meer van hen in wisselende verhoudingen. Gezien de in dit opzicht tussen de lidstaten bestaande verschillen is dit uiteraard bij uitsluiting een taak die aan de betrokken nationale rechter is voorbehouden.

Asociația Accept tegen Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării (C-81/12, 25 april 2013)

Feiten

De aandeelhouder van een voetbalclub in Roemenië is gekend als de ‘sterke man’ van de club. Hij verkoopt zijn aandelen maar in de ogen van het publiek is zijn rol niet veranderd. Hij houdt in het openbaar zware homofobe uitspraken: hij zou liever een einde stellen aan de club dan een homoseksuele speler aan te werven, de club is een familie waar homoseksuelen hun plaats niet hebben, enz. Gelet op de in voege zijnde wetgeving, en meer bepaald de bijzonder korte verjaringstermijn, krijgt hij enkel een beperkte boete opgelegd door de instelling die strijd tegen discriminatie.

In rechte

Er worden verschillende prejudiciële vragen gesteld en ze gaan onder meer over het feit dat hij niet echt meer gezag kon uitoefenen in de club op het ogenblik dat hij de uitspraken deed (er wordt verwezen naar het dossier Feryn), ook over het feit dat de straf echt wel licht is en niet van die aard hem te ontmoedigen om in de toekomst dergelijke houding aan te nemen. Maar de interessantste vraag betreft het bewijs. In het dossier ging het om het criterium etnische afkomst of een ‘raciaal’ aspect, dat, door zijn aard, zichtbaar is, ging het hier om een criterium dat behoort tot de privésfeer. Bewijzen dat het verschil in behandeling niet berust op de seksuele oriëntatie van een persoon veronderstelt ook dat je kennis hebt van die

seksuele oriëntatie. Maar weinig voetballers zijn geneigd die oriëntatie bekend te maken. Is dergelijk bewijs mogelijk? Het Hof geeft het antwoord in zijn uitspraak van 25 april 2013.

Aandachtspunt(en)

Dit arrest is opvallend vanuit verschillende invalshoeken:

- Het bevestigt, maar deze keer binnen het kader van Richtlijn 2000/78/EU, de rechtspraak volgens dewelke er geen individueel slachtoffer nodig is, zoals in het kader van Richtlijn 2000/43/EU (Feryn): een directe discriminatie veronderstelt geen identificeerbaar slachtoffer van de discriminatie.
- De artikelen 2, lid 2, en 10, lid 1, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moeten aldus worden uitgelegd dat wat een professionele voetbalclub betreft feiten zoals in het hoofdgeding kunnen worden gekwalificeerd als „feiten die discriminatie kunnen doen vermoeden”, indien de betrokken verklaringen afkomstig zijn van een persoon die zich in de media en de samenleving voordoet als de topmanager van die club en daar ook als dusdanig wordt beschouwd, ook al beschikt hij niet noodzakelijkerwijs over de rechtsbevoegdheid om die club te binden of hem inzake aanwerving te vertegenwoordigen.
- Artikel 10, lid 1, van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat bij kwalificatie van feiten zoals in het hoofdgeding als „feiten die discriminatie” op grond van seksuele gerichtheid „kunnen doen vermoeden” bij de aanwerving van spelers door een professionele voetbalclub, de in artikel 10, lid 1, van richtlijn 2000/78 bedoelde bewijsvoeringsregeling er niet toe leidt dat bewijs wordt verlangd dat niet kan worden geleverd zonder het recht op eerbiediging van het privéleven te schenden.
- Artikel 17 van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat het in de weg staat aan een nationale regeling op grond waarvan bij vaststelling van discriminatie op grond van seksuele gerichtheid in de zin van deze richtlijn, na het verstrijken van een verjaringstermijn van zes maanden te rekenen vanaf de datum waarop de feiten zich hebben voorgedaan, slechts een vermaning zoals die in het hoofdgeding kan worden uitgesproken wanneer een dergelijke discriminatie bij toepassing van deze regeling niet onder dusdanige materiële en formele voorwaarden wordt bestraft dat de sanctie doeltreffend, evenredig en afschrikkend is. Het staat aan de verwijzende rechter om

te beoordelen of dit het geval is voor de in het hoofdgeding aan de orde zijnde regelgeving en, in voorkomend geval, om het nationale recht zoveel mogelijk uit te leggen in het licht van de bewoordingen en het doel van voormelde richtlijn teneinde het hiermee beoogde resultaat te bereiken.

Ingeniørforeningen i Danmark tegen Teknik (C-515/13, 26 februari 2015)

Feiten

- 7 Landin is geboren op 24 november 1944 en is op 11 januari 1999 overeenkomstig de bepalingen van de funktionærlov als ingenieur in dienst getreden.
- 8 Teneinde een hoger bedrag te verkrijgen, heeft hij verzocht om met ingang van zijn vijfenzestigste verjaardag, op 24 november 2009, de uitkering van zijn algemeen ouderdomspensioen op te schorten.
- 9 Op 30 november 2011 heeft verwerende partij in het hoofdgeding Landin, inmiddels 67 jaar oud, op de hoogte gesteld van haar beslissing hem na een opzegtermijn van zes maanden aan het eind van de maand mei 2012 te ontslaan, overeenkomstig de bepalingen van de funktionærlov en rekening houdende met zijn aantal dienstjaren.

Prejudiciële vraag

- 13 Daarop heeft het Østre Landsret de behandeling van de zaak geschorst en het Hof de volgende prejudiciële vraag gesteld:

„Moet het uit de artikelen 2 en 6 van richtlijn [2000/78] voortvloeiende verbod van directe discriminatie op grond van leeftijd aldus worden uitgelegd, dat het zich ertegen verzet dat een lidstaat een rechtsregeling handhaaft waarin is voorzien dat een werkgever, in geval van ontslag van een werknemer die gedurende 12, 15 of 18 jaar ononderbroken bij dezelfde onderneming in dienst is geweest, bij beëindiging van de arbeidsverhouding van de werknemer een vergoeding moet betalen ter hoogte van respectievelijk één, twee of drie maanden salaris, maar dat deze vergoeding niet wordt

uitgekeerd indien de werknemer bij beëindiging van de arbeidsverhouding aanspraak kan maken op het algemeen ouderdomspensioen?”

In rechte

De artikelen 2, leden 1 en 2, onder a), en 6, lid 1, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moeten aldus worden uitgelegd dat zij zich niet verzetten tegen een nationale regeling zoals die welke in het hoofdgeding aan de orde is, die bepaalt dat, in het geval van het ontslag van een werknemer die gedurende een ononderbroken periode van 12, 15 of 18 jaar in dienst van dezelfde onderneming is geweest, de werkgever bij beëindiging van de arbeidsverhouding met deze werknemer een vergoeding ter hoogte van respectievelijk één, twee of drie maanden salaris betaalt, maar dat deze vergoeding niet wordt uitgekeerd als de desbetreffende werknemer ten tijde van de beëindiging van de arbeidsverhouding aanspraak kan maken op het algemeen ouderdomspensioen, voor zover deze regeling enerzijds objectief en redelijk wordt gerechtvaardigd door een legitieme doelstelling van beleid op het terrein van de werkgelegenheid en arbeidsmarkt en anderzijds een passend en noodzakelijk middel vormt voor het verwezenlijken van deze doelstelling. Het is aan de verwijzende rechter om na te gaan of dit het geval is.

Aandachtspunt(en)

Legitiem doel

- 20 Voor de beoordeling of het met de in het hoofdgeding aan de orde zijnde bepaling nagestreefde doel legitiem is, moet enerzijds worden opgemerkt dat de speciale ontslagvergoeding, zoals de verwijzende rechter onder verwijzing naar de memorie van toelichting bij het ontwerp voor de funktionærlov verklaart, dient ter facilitering van de overgang naar een nieuwe dienstbetrekking voor oudere werknemers met een aanzienlijk aantal dienstjaren bij dezelfde werkgever. Indien de wetgever het recht op deze vergoeding wenste te beperken tot werknemers die op de datum van hun ontslag geen recht hadden op een algemeen ouderdomspensioen, blijkt anderzijds uit de door de verwijzende rechter aangehaalde memorie van toelichting bij deze wettelijke maatregelen, dat deze beperking berust op de constatering dat personen die aanspraak kunnen maken op een dergelijk ouderdomspensioen over het algemeen de

arbeidsmarkt verlaten (zie in die zin arrest Ingeniørforeningen i Danmark, EU:C:2010:600, punt 27).

- 22 Het doel van bescherming van werknemers met een groot aantal dienstjaren in de onderneming en van hulp bij hun herintreding in het arbeidsproces dat met de speciale ontslagvergoeding wordt nagestreefd, valt binnen de categorie van de legitieme doelstellingen van het beleid op het terrein van de werkgelegenheid en de arbeidsmarkt in de zin van artikel 6, lid 1, van richtlijn 2000/78 (arrest Ingeniørforeningen i Danmark, EU:C:2010:600, punt 29).

Passend middel

- 27 Beperking van de speciale ontslagvergoeding tot alleen de werknemers die, op het tijdstip van hun ontslag, niet in aanmerking zullen komen voor een algemeen ouderdomspensioen, lijkt niet onredelijk in het licht van het door de wetgever nagestreefte doel, namelijk het bieden van een betere bescherming aan de werknemers voor wie de overgang naar een nieuwe dienstbetrekking wegens hun aantal dienstjaren in de onderneming moeilijk blijkt te zijn. Door artikel 2a, lid 2, van de funktionærlov kunnen ook beperkingen worden gesteld aan de mogelijkheden van misbruik, namelijk dat een werknemer een vergoeding krijgt die bedoeld is om hem te helpen bij het zoeken naar een nieuwe dienstbetrekking, hoewel hij met pensioen gaat (zie in die zin arrest Ingeniørforeningen i Danmark, EU:C:2010:600, punt 34).

Noodzakelijk middel

- 31 Daarnaast beoogt de in geding zijnde maatregel overeenkomstig het evenredigheidsbeginsel en de noodzaak om misbruik te bestrijden, te waarborgen dat de speciale ontslagvergoeding enkel wordt uitgekeerd aan de personen voor wie zij is bestemd, dat wil zeggen aan degenen die willen blijven werken, maar die, gezien hun leeftijd, over het algemeen meer problemen ondervinden bij het vinden van een nieuwe baan. Door deze maatregel kan ook worden voorkomen dat de speciale ontslagvergoeding wordt uitgekeerd aan personen die daarnaast in aanmerking zullen komen voor een algemeen ouderdomspensioen.
- 35 Blijkens de toelichtingen van de verwijzende rechter en de Deense regering berust deze uitsluiting op de gedachte dat werknemers over het algemeen de arbeidsmarkt verlaten wanneer zij in aanmerking komen voor een algemeen ouderdomspensioen. Wegens

deze op leeftijd gebaseerde beoordeling zal een werknemer die weliswaar voldoet aan de voorwaarden voor ontvangst van een algemeen ouderdomspensioen, maar daarvan tijdelijk wenst af te zien teneinde zijn beroepsloopbaan voort te zetten, de speciale ontslagvergoeding niet kunnen ontvangen die toch bedoeld is om hem te beschermen. De betrokken maatregel heeft weliswaar als legitiem doel te voorkomen dat deze vergoeding ten goede komt aan personen die geen nieuwe dienstbetrekking zoeken, maar een vervangingsinkomen in de vorm van een algemeen ouderdomspensioen zullen ontvangen, maar leidt aldus ertoe dat ontslagen werknemers die op de arbeidsmarkt willen blijven, voornoemde vergoeding wordt ontzegd op de enkele grond dat zij met name wegens hun leeftijd over een dergelijk pensioen zouden kunnen beschikken (zie arrest Ingeniørforeningen i Danmark, EU:C:2010:600, punt 44).

- 38 Aangezien het ouderdomspensioen dat in die zaak aan de orde was, kon worden uitgekeerd vanaf de leeftijd van 60 jaar, zou elke werknemer die op het tijdstip waarop zijn arbeidsverhouding werd beëindigd, deze leeftijd had bereikt, slechts aanspraak hebben kunnen maken op een lager pensioen in verhouding tot dat welk hij zou hebben verkregen als hij had kunnen wachten tot de pensioengerechtigde leeftijd om zijn rechten erop te doen gelden. De werknemer liep dus inderdaad het risico dat het uitbetaalde bedrag zou worden verlaagd vanwege de vervroegde pensionering.
- 39 Dat is niet het geval in de zaak in het hoofdgeding, waarin het gaat over het uitsluiten van de speciale ontslagvergoeding in het geval dat de werknemer, op het tijdstip waarop de arbeidsverhouding wordt beëindigd, aanspraak kan maken op het algemeen ouderdomspensioen. Zoals blijkt uit het aan het Hof overgelegde dossier is dit ouderdomspensioen gelijk te stellen aan een toelage die men ontvangt wanneer de op nationaal niveau vastgestelde pensioengerechtigde leeftijd is bereikt. In de periode van 1999 tot 2013 ligt de normale pensioenleeftijd op 65 jaar en deze leeftijdsgrens zal geleidelijk worden opgetrokken tot 67 jaar in het jaar 2027.
- 40 Vastgesteld moet immers worden dat het risico op een verlaging van het uitgekeerde bedrag vanwege de vervroegde pensionering in beginsel geen werknemers betreft die, zoals Landin, 67 jaar oud op de datum van zijn ontslag, aanspraak kunnen maken op het algemeen ouderdomspensioen.

Reinhard Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa AG (C-447/09, 13 september 2011)

Feiten

Internationale en Duitse reglementeringen voorzien dat een lijnpiloot, tussen 60 en 64 jaar oud, zijn activiteiten maar mag verderzetten voor zover hij lid is van een crew bestaande uit verschillende piloten die jonger moeten zijn dan 60 jaar. Deze reglementeringen verbieden aan piloten om hun activiteiten verder te zetten boven de 65 jaar.

De toepasselijke collectieve arbeidsovereenkomst op het boordpersoneel van de vliegtuigmaatschappij Deutsche Lufthansa – erkend door het Duitse recht – verbiedt de piloten hun activiteiten verder te zetten na hun 60 jaar.

De heren Prigge, Fromm en Lambach werden talrijke jaren te werk gesteld bij Deutsche Lufthansa, eerst als piloot, daarna als boordcommandant. Wanneer ze de leeftijd van 60 bereiken nemen hun arbeidsovereenkomsten automatisch een einde zoals voorzien in de collectieve arbeidsovereenkomst. Ze menen dat ze slachtoffer zijn van leeftijdsdiscriminatie, zoals verboden door de Richtlijn, en vragen de rechtbank vast te stellen dat er geen einde kwam aan hun overeenkomst met Deutsche Lufthansa wanneer ze 60 werden en de verderzetting van de arbeidsovereenkomst te bevelen.

In rechte

Artikel 2, lid 5, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, moet aldus worden uitgelegd dat de lidstaten bepalingen mogen vaststellen waarbij de sociale partners worden gemachtigd om bepalingen vast te stellen in de zin van bedoeld artikel 2, lid 5, in de bij die bepaling bedoelde materies, die binnen de werkingssfeer van collectieve overeenkomsten vallen en mits die voorschriften inzake machtiging voldoende nauwkeurig zijn om te verzekeren dat de betrokken bepalingen de in artikel 2, lid 5, neergelegde vereisten naleven. Een maatregel als die welke in het hoofdgeding aan de orde is, die de leeftijdsgrens vanaf welke piloten hun beroepsactiviteiten niet langer mogen uitoefenen op 60 jaar vaststelt terwijl de nationale en internationale voorschriften deze leeftijdsgrens op 65 jaar vaststellen, is geen maatregel die noodzakelijk is voor de openbare veiligheid en voor de bescherming van de gezondheid in de zin van bedoeld artikel 2, lid 5.

Artikel 4, lid 1, van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat het zich verzet tegen een bepaling in een collectieve overeenkomst, zoals die welke in het hoofdgeding aan de orde is, die de leeftijdsgrens vanaf welke wordt aangenomen dat piloten niet langer over de fysieke capaciteiten beschikken om hun beroepsactiviteit uit te oefenen, op 60 jaar vaststelt terwijl de nationale en internationale voorschriften deze leeftijdsgrens op 65 jaar vaststellen.

Artikel 6, lid 1, eerste alinea, van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat de veiligheid van het luchtverkeer geen legitiem doel in de zin van die bepaling is.

Aandachtspunt(en)

- 46 Er zij aan herinnerd dat de omstandigheid dat de nationale voorschriften, in onderhavig geval volgens de gegevens van de verwijzende rechter artikel 14, lid 1, TzBfG, op grond van een objectieve reden mogen toestaan dat bij collectieve overeenkomst wordt voorzien in de automatische beëindiging van arbeidsovereenkomsten op een bepaalde leeftijd, niet betekent dat de betrokken collectieve overeenkomst niet in overeenstemming met het recht van de Unie hoeft te zijn en meer bepaald met richtlijn 2000/78 (zie in die zin Rosenblatt, C-45/09, 12 oktober 2010).
- 47 Het in artikel 28 van het Handvest neergelegde recht op collectieve onderhandelingen moet, binnen de werkingssfeer van het recht van de Unie, immers in overeenstemming hiermee worden uitgeoefend (zie in die zin International Transport Workers' Federation en Finnish Seamen's Union, „Viking Line”, C-438/05, 11 december 2007, overweging 44 en Laval un Partneri, C-341/05, 18 december 2007, overweging 91).

6. Principe ‘Hof kan niet antwoorden op prejudiciële vragen die niet uitgaan van een gerechtelijke instantie’

Uitspraken

Valeri Hariev Belov tegen CHEZ Elektro Bulgaria AD e.a. (C-394/11, 31 januari 2013)

Het gaat hier om een kennelijke indirecte discriminatie op grond van etnische afstamming in de zin van artikel 2, lid 2, sub b, juncto artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43.

Feiten

De prejudiciële vraag betreft een administratieve praktijk die er in bestaat het elektriciteitsbedrijf de mogelijkheid te geven in buurten waar veel Roma wonen de tellers te plaatsen op de elektriciteitspalen aan de straat op een hoogte die niet bereikbaar is voor de gebruikers, zodat de verbruikers in deze wijken hun tellers niet kunnen controleren, terwijl buiten deze wijken de tellers wel toegankelijk zijn voor de gebruikers.

In rechte

Het Hof besluit dat het niet bevoegd is om op de prejudiciële vragen te antwoorden aangezien ze uitgaan van een niet gerechtelijke instantie.

Aandachtspunt(en)

De besluiten van de Advocaat Generaal bevatten een redenering die een antwoord geeft op inhoudelijk vlak:

“1) Een situatie als die in het hoofdgeding valt binnen de werkingssfeer van richtlijn 2000/43/EG.

2) Een directe of indirecte discriminatie in de zin van artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/43 vereist niet dat wettelijk vastgestelde rechten of belangen zijn aangetast. Het volstaat dat een persoon op grond van ras of etnische afstamming ongunstiger wordt behandeld dan een andere of dat personen van een bepaald ras of etnische afstamming op bijzondere wijze kunnen worden benadeeld.

- 3) Nationale bepalingen die voor de erkenning van discriminatie de aantasting van wettelijk vastgestelde rechten of belangen als vereiste stellen, zijn onverenigbaar met richtlijn 2000/43. De nationale rechter dient het nationale recht in zoverre conform het Unierecht uit te leggen en, mocht dit niet mogelijk zijn, de nationale bepalingen die in strijd zijn met het grondrechtelijk verankerde discriminatieverbod buiten toepassing te laten.
- 4) Voor een omkering van de bewijslast in de zin van artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43 volstaat dat personen die menen dat hun rechten door niet-toepassing van het beginsel van gelijke behandeling worden geschonden, feiten aanvoeren waaruit volgt dat er sprake is van kennelijke discriminatie.
- 5) Indien verbruikers normaliter gratis elektriciteitsmeters ter beschikking worden gesteld die zijn aangebracht op een voor visuele controles toegankelijke hoogte in of aan gebouwen, terwijl dergelijke elektriciteitsmeters in gebieden waarin hoofdzakelijk leden van de Romagemeenschap wonen, worden geplaatst op elektriciteitsmasten op een niet toegankelijke hoogte van 7 m, is er sprake van kennelijke indirecte discriminatie op grond van etnische afstamming in de zin van artikel 2, lid 2, sub b, juncto artikel 8, lid 1, van richtlijn 2000/43.
- 6) Een dergelijke maatregel kan gerechtvaardigd zijn voor zover hij tot doel heeft fraude en misbruik te voorkomen en bij te dragen tot het waarborgen van de kwaliteit van de elektriciteitsvoorziening in het belang van alle verbruikers, mits
- tegen economisch redelijke kosten geen andere, even geschikte maatregelen ter verwezenlijking van die doelstellingen kunnen worden genomen die minder nadelige gevolgen voor de bevolking in de betrokken stadsdelen zouden hebben, en
 - de getroffen maatregel geen onevenredige nadelen voor de bewoners van de betrokken stadsdelen met zich brengt, waarbij naar behoren aandacht moet worden besteed aan het risico van stigmatisering van een etnische groep en aan het belang van de verbruikers bij het bijhouden van hun individuele elektriciteitsverbruik door middel van regelmatige visuele controles van hun elektriciteitsmeters.”

7. Principe ‘situatie van rechtsmisbruik’

Inhoud

Rechtsmisbruik

Artikel 3, lid 1, onder a), van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, en artikel 14, lid 1, onder a), van richtlijn 2006/54/EG van het Europees Parlement en de Raad van 5 juli 2006 betreffende de toepassing van het beginsel van gelijke kansen en gelijke behandeling van mannen en vrouwen in arbeid en beroep, moeten aldus worden uitgelegd dat een situatie waarin een persoon die door te solliciteren naar een plaats niet beoogt deze plaats te krijgen, maar alleen de formele status van sollicitant, met als enige doel een schadevergoeding te vorderen, niet valt onder het begrip „toegang tot arbeid in loondienst en tot een beroep” in de zin van deze bepalingen en, indien sprake is van de op grond van het Unierecht vereiste elementen, als rechtsmisbruik kan worden aangemerkt³⁵.

³⁵ Nils-Johannes Kratzer tegen R+V Allgemeine Versicherung AG (C-423/15, 28 juli 2016).

8. Indeling per richtlijn

Richtlijn 2000/43/EG van de Raad van 29 juni 2000

- CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD vs. Komisia za zashtita ot diskriminatsia, in tegenwoordigheid van Anelia Nikolova, C-83/14, 16 juli 2015
- Valeri Hariev Belov, C-394/11, 31 januari 2013
- Johan Deckmyn, Vrijheidsfonds vzw, C-201/13, 3 september 2014
- Malgozata Runevic-Vardyn en Lukasz Pawel Wardyn tegen Vilniaus miesto savivaldybes administracija en anderen (Lithouwen), C-391/09, 12 mei 2011

Richtlijn 2006/54/EG van het Europees Parlement en de Raad van 5 juli 2006

- Galina Meister/Speech Design Carrier Systems GmbH (Duitsland), C-415/10, 19 april 2012

Richtlijn 2000/78 van de Raad van 27 november 2000

- Galina Meister/Speech Design Carrier Systems GmbH (Duitsland), C-415/10, 19 april 2012
- Tadao Maruko contre Versorgungsanstalt der deutschen Bühnen (Duitsland), C-267/06, 1 april 2008
- Jürgen Römer / Freie und Hansestadt Hamburg (Duitsland), C-147/08, 10 mei 2011
- Bundesrepublik Deutschland vs Karen Dittrich, Robert Klinke en Jörg-Detlef Müller, C-124/11, C-125/11 en C-143/11, 6 december 2012
- Asociatia Accept C-81/12, 25 april 2013
- Frédéric HAY vs. Crédit Agricole, C-267/12, 12 december 2013
- Coleman, C-303/06, 17 juli 2008
- Johann Odar, C-152/11, 6 december 2012

- Jette Ring, C-335/11 en C-337/11, 11 april 2013
- Europese commissie vs. Italiaanse Republiek C-312/11, 4 juli 2013
- “Z”, C-363/12, 18 maart 2014
- FOA vs. Kommunernes Landsforing, C-354/13, 18 december 2014
- Werner Mangold, C-144/04, 22 november 2005
- Félix Palacios de la Villa, C-411/05, 16 oktober 2007
- Birgit Bartsch, C-427/06, 23 september 2008
- Age Concern England, C-388/07, 5 maart 2009
- David Hütter, C-88/08, 18 juni 2009
- Domenica Petersen, C-341/08, 12 januari 2010
- Se Küçükdeveci, C-555/07, 19 januari 2010
- Susanne Bulicke, C-246/10, 8 juli 2010
- Andersen, C-499/08, 12 oktober 2010
- Gisela Rosenblatt, C-45/09, 12 oktober 2010
- Vasil Ivanov Georgiev, C-250/09 en C-268/09, 18 november 2010
- Colin Wolf, C-229/08, 12 januari 2010
- Prigge, C-447/09, 13 september 2011
- Fuchs en Köhler, C-159/10 en C-160/10, 21 juli 2011
- Hennings & Mai, C-297/10 en C-298/10, 8 september 2011
- Tyrolean Airways, C-132/11, 7 juni 2012
- Europese Commissie tegen Hongarije, C-286/12, 6 november 2012
- Glennie Kristensen, C-476/11, 26 september 2013
- Erik Toftgaard, C-546/11, 26 september 2013
- Pohl, C-429/12, 16 januari 2014

- Leopold Schmitzer vs. Binnenlandse Zaken (Oostenrijk), C-530/13, 11 november 2014
- Mario Vital Pérez vs. Lokale Overheid Asturias, C-416/13, 13 november 2014
- Georg Felber, C-529/13, 21 januari 2015
- OBB vs. Gotthard Starkajob, C-417/13, 28 januari 2015
- Ingeniorforeningen i Danmark vs. TEKNIQ, 26 februari 2015, C-515/13
- Unland, C-20/13, 9 september 2015
- O. vs. Bio Philippe Auguste SARL, C-432/14, 1 oktober 2015
- Dansk Industri vs. Rasmussen, C-441/14, 19 april 2016
- “C”, C-122/15, 2 juni 2016
- Frans Lesar vs. Telekom Austria, C-159/15, 16 juni 2016
- Nils Johannes Kratzer, C-423/15, 28 juli 2016
- Gorka Salaberia Solondo vs. Academia Vasca de Policia y Emergencias, C-258/15, 15 november 2016
- Bouagnaoui vs. Micropole sa, C-188/15, 14 maart 2017
- Werner Fries vs. Lufthansa Cityline GmbH, C-190/16, 5 juli 2017

Richtlijn 2001/29/EG van het Europees Parlement en de Raad van 22 mei 2001

- Johan Deckmyn, Vrijheidsfonds vzw, C-201/13, 3 september 2014

Richtlijn 2006/126/EU zoals gewijzigd bij richtlijn 2009/113/EG

- Wolfgang Glatzel vs Freistaat Bayern, C-356/12, 22 mei 2014

D. De Bilka-test

1. De Bilka-test algemeen

Inhoud

Wat is een legitiem doel? Veiligheid in de luchtvaart is bijvoorbeeld geen legitiem doel.

Waarom is dit zo?

De zaak Bilka³⁶

Op 13 mei 1986 deed het Europees Hof van Justitie uitspraak in de zaak Bilka³⁷. Dit arrest is een sleutelarrest inzake indirecte discriminatie. Er wordt in het arrest een test uiteengezet voor de objectieve rechtvaardiging van indirecte discriminatie.

De feiten

Deze zaak gaat over het onderscheid tussen deeltijdse en voltijdse arbeid, in die zin dat alleen voltijdse werknemers aanspraak konden maken op een bedrijfspensioen. Mevr. Weber was deeltijds bediende bij het warenhuis 'Bilka en argumenteerde dat deze regeling in hoofdzaak vrouwen benadeelde, omdat vrouwen in het algemeen meer geneigd zijn dan mannen om deeltijds te werken, om bijvoorbeeld voor hun kinderen en het huishouden te kunnen zorgen.

In rechte

Het Hof heeft in zijn arrest een formule betreffende indirecte discriminatie gebruikt die alle twijfels omtrent de kwestie van de intentie wegneemt: "Artikel 119 wordt geschonden door een warenhuisexploitatie die deeltijdwerknemers uitsluit van de bedrijfspensioenregeling wanneer de **maatregel een veel groter aantal vrouwen dan mannen treft, tenzij** de onderneming aantoont dat de bedoelde maatregel haar verklaring vindt in factoren die **objectief gerechtvaardigd** zijn en niets van doen hebben met discriminatie op grond van geslacht."

³⁶ K. VAN HAVERE, "Indirecte discriminatie op grond van geslacht in de sociaalrechtelijke sfeer", *Jura Falconis* 1995-96, 453-484.

³⁷ Bilka – Kaufhaus GmbH tegen Karin Weber von Hartz (C-170/84, 13 mei 1986).

Vervolgens staat het Hof stil bij de vraag wanneer **objectieve rechtvaardiging** afdoende is. Het merkt hierbij op dat de beoordeling hiervan grotendeels tot de **soevereine appreciatie van de feitenrechter** behoort, maar formuleert niettemin een aantal **richtlijnen**.

Het aanvoeren van niet-discriminerende motieven is niet voldoende. De onderneming zal moeten bewijzen dat het loonbeleid kan worden verklaard door "**objectief gerechtvaardigde**" **motieven** die niets te maken hebben met enige discriminatie op grond van geslacht, met dien verstande dat de aangevoerde redenen aan een echte behoefte van de onderneming moeten beantwoorden (**legitiem doel**) en dat de aangewende middelen **passend** moeten zijn om het nagestreefde doel te bereiken en daarvoor ook **noodzakelijk** moeten zijn.

Het Hof voert hier dus het **proportionaliteitsbeginsel** in, zoals het al in zijn algemene rechtspraak omtrent gelijke behandeling had gedaan. Dit arrest fungeert als een soort referentiepunt voor alle latere uitspraken van het Hof inzake indirecte discriminatie.

De redenering in BILKA

Het is bijgevolg essentieel dat:

- 1) een criterium wordt aangewend dat **op het eerste zicht neutraal** is, dit wil zeggen dat het formeel niets te maken heeft met het geslacht van de betrokken personen;
- 2) maar dat dit **feitelijk** tot **gevolg** heeft dat er een **onderscheid in behandeling** tussen mannen en vrouwen bestaat, in die zin dat een aanzienlijk groter percentage vrouwen dan mannen (of vice versa) door de regeling wordt benadeeld.

Dergelijke regeling is verboden:

- 3) **tenzij** de discriminator een **objectieve rechtvaardigingsgrond** kan aanvoeren ter verantwoording van het verschil in behandeling. Hiervoor moet hij aantonen:
 - dat hij met het criterium een **rechtmatig doel** nastreeft dat belangrijk genoeg is om voorrang te krijgen op het beginsel van gelijke behandeling

- dat de middelen (het aangewende criterium) **passend en noodzakelijk** zijn om dit doel te bereiken (proportionaliteit).

Er dient vermeld te worden dat de BILKA-test in de rechtsleer niet altijd dezelfde lading dekt. Bij PRECHAL³⁸ bijvoorbeeld omvat de test de hele redenering die de kern uitmaakt van het concept, terwijl bij HERVEY³⁹ de "Bilka-test" beperkt is tot de beoordeling van de door de discriminator opgeworpen rechtvaardiging. Deze laatste zienswijze is eveneens verdedigbaar gelet op het feit dat Bilka precies met betrekking tot de vereisten waaraan de rechtvaardiging moet voldoen innoverend is geweest. Men zou in dit verband kunnen spreken van de Bilka-test *sensu lato* en *sensu stricto*⁴⁰.

³⁸ S. PRECHAL, "Combatting indirect discrimination in community law context", *L.I.E.I.* 1993, 87.

³⁹ T.K. HERVEY, *Justifications for sex discriminations in employment*, London, Butterworths, 1993, 264 p.

⁴⁰ K. VAN HAVERE, "Indirecte discriminatie op grond van geslacht in de sociaalrechtelijke sfeer", *Jura Falconis* 1995-96, 453-484.

2. De Bilka-test toegepast op richtlijn 2000/78/EG^{41 42}

Algemeen

De rechtspraak heeft twee hoofdcategorieën van doelen geïdentificeerd:

1) *De intergenerationele gerechtigheid*

Dit betekent, naar gelang van de omstandigheden van de betrokken betrekking:

- Het vergemakkelijken van de toegang tot werk voor jongeren.
- Het toelaten van het behouden van hun werk voor oudere werknemers.
- Het gelijkelijk verdelen over de verschillende generaties van kansen op een betrekking in een beroep waar deze kansen gelimiteerd zijn.
- Het bevorderen van de diversiteit en de uitwisseling van ideeën tussen jongere en oudere werknemers.

2) *De waardigheid*

Het vermijden van de noodzaak om oudere werknemers te ontslaan omwille van hun ongeschiktheid of hun te geringe prestaties (met behoud van hun waardigheid en hen een vernedering te vermijden) of het vermijden van het uitbreken van kostelijke conflicten en vermijden dat er verdeling gezaaid wordt over de geschiktheid of de geringe prestaties.

Het Hof bepaalde in *Age Concern England*⁴³ dat de lidstaten niet gehouden zijn om een lijst op te stellen met verschillen in behandeling die gerechtvaardigd kunnen worden door een legitiem doel, wanneer het mogelijk is om het doel te identificeren na te hebben onderzocht het doel legitiem is en de middelen om dit doel te realiseren gepast en noodzakelijk zijn.

In *Kücükdeveci*⁴⁴ werd duidelijk gesteld dat ‘flexibiliteit’ geen legitiem doel is wanneer het geïsoleerd in beschouwing wordt genomen. In deze zaak beoogde de flexibiliteit de gelijkheid tussen generaties en werd daarom als een legitiem doel beschouwd.

⁴¹ Richtlijn 2000/78/EG.

⁴² Zie ook D. O’DEMPSEY, “La discrimination sur la base de l’âge à la lumière de la jurisprudence de la CJUE” (http://www.era-comm.eu/oldoku/Adiskri/08_Age/Dempsey_July_FR.pdf).

⁴³ The Queen, on the application of The Incorporated Trustees of the National Council for Ageing (Age Concern England) tegen Secretary of State for Business, Enterprise and Regulatory Reform (C-388/07, 5 maart 2009).

⁴⁴ Seda Küçükdeveci tegen Swedex GmbH & Co KG. (C-555-07, 19 januari 2010).

In *Fuchs e.a/Land Hessen*⁴⁵ waren de doelen van de regels met betrekking tot de pensioensleeftijd de volgende:

- Het verzekeren van de gelijkheid tussen de generaties
- Het efficiënt plannen van vertrekken en rekruteringen
- Het stimuleren van de ontwikkeling en de bevordering van jongeren
- Het vermijden van geschillen over het vermogen van een oudere werknemer om zijn werk uit te voeren
- Het aanmoedigen van uitwisselingen van ervaringen tussen oudere collega's en de zopas verworven kennis van jongere collega's.

Al de bovenstaande doelen kunnen legitiem zijn.

Wat leren we uit de rechtspraak inzake leeftijd?

Luchtvaart

De zaak *Tyrolean Airways Tiroler Luftfahrt Gesellschaft*⁴⁶ gaat over het belang van vergelijkbaarheid van situaties om te bepalen of er sprake is van het bestaan van directe (of indirecte) discriminatie. De formulering gebruikt door het Europees Hof van Justitie suggereert dat er een onverbreekelijke of indirecte band moet bestaan met de leeftijd van de werknemers. Het Hof heeft niettemin enkele situaties geïdentificeerd waarin het verschil tussen de vergelijkbare situaties niet verbonden was met leeftijd, maar toch een effectieve rol speelden in de analyse. Het was niet de duurtijd van de ervaring die het verschil maakte, maar de duurtijd van de tewerkstelling bij de eerste luchtvaartmaatschappij. Het gaat dus niet om een regel gebaseerd op de duur van de ervaring, maar op de duur van de tewerkstelling bij een bepaalde luchtvaartmaatschappij.

De noodzaak van doel van 'tewerkstellingsbeleid' van het publiek belang is sterk onderstreept in het arrest *Prigge*⁴⁷. De Grote Kamer heeft geoordeeld dat een collectieve arbeidsovereenkomst waarin de tewerkstelling van piloten bij Lufthansa automatisch een

⁴⁵ Gerhard Fuchs en Peter Köhler tegen Land Hessen (C-159/10 en C-160/10; 21 juli 2011).

⁴⁶ Tyrolean Airways Tiroler Luftfahrt Gesellschaft mbH tegen Betriebsrat Bord der Tyrolean Airways Tiroler Luftfahrt Gesellschaft mbH (C-132/11, 7 juni 2012).

⁴⁷ Reinhard Prigge e.a. tegen, Deutsche Lufthansa AG, (C-447/09, 13 september 2011).

einde neemt wanneer de piloten de leeftijd van 60 jaar bereiken, niet gerechtvaardigd kan worden.

De rechtvaardiging valt hier niet onder artikel 6, §1, omdat de doelstellingen betrekking hebben op de veiligheid in de luchtvaart. Ze zijn als dusdanig niet verbonden met het tewerkstellingsbeleid etc. en moeten ofwel in het kader van artikel 2, § 5 (wat betreft de fysieke vereisten om een vliegtuig te besturen) beschouwd worden, ofwel in het kader van artikel 4, § 1. Geen enkele internationale of nationale wetgever beschouwde een absoluut verbod om een vliegtuig te besturen nadat de leeftijd van 60 jaar bereikt werd als noodzakelijk om haar doelen te bereiken, zodat deze regel niet gerechtvaardigd kan worden op grond van de afwijkingen in kwestie.

Rechtbanken moeten steeds verduidelijken wat het doel inhoudt langs de kant van de verdediging. De flexibiliteit van de werknemer is geen legitiem doel op zich. Het kan gaan om een middel om andere doelen te bereiken. De legitieme doelen moeten van nature in het algemeen belang zijn, wat niet zo is in het geval van een eenvoudige flexibiliteit van arbeidskrachten.

In de zaak *Werner Fries vs. Luftansa Cityline GmbH*⁴⁸ liggen de feiten aan de basis van de prejudiciële vragen anders. De piloot had de leeftijd van 65 jaar bereikt en volgens de collectieve arbeidsovereenkomst liep zijn arbeidsovereenkomst nog twee maanden wat in strijd is met andere bepalingen.

De regels met betrekking tot de toestemming om als piloot actief te zijn in het commercieel luchtvervoer steunen op Verordeningen 216/2008 en 1178/2011 waarvan het de doelstelling is om het tot stand brengen en in stand houden van een hoog uniform veiligheidsniveau in de burgerluchtvaart in Europa. Een bijlage I van deze laatste Verordening, met name FCL.065 bepaalt tot op welke leeftijd een piloot mag deelnemen aan het commercieel luchtvervoer.

⁴⁸ Werner Fries tegen Lufthansa CityLine GmbH (C-190/16, 5 juli 2017).

Het Hof besluit dat deze bijlage en de leeftijdsbeperking die ze inhoudt niet strijdig is met artikel 21, lid 1 van het Handvest (non-discriminatie) noch met artikel 15, lid 1 van het Handvest (recht te werken en vrijelijk gekozen beroep uit te oefenen).

FCL.065, onder b), van bijlage I bij verordening nr. 1178/2011 moet aldus worden uitgelegd dat het de houder van een bewijs van bevoegdheid als bestuurder die de leeftijd van 65 jaar heeft bereikt, niet verboden is te fungeren als piloot op ferryvluchten in het kader van de bedrijfsactiviteit van een vervoerder, waarbij passagiers noch vracht of post worden vervoerd, of als instructeur en/of examiner aan boord van een luchtvaartuig te werken zonder tot het cockpitpersoneel te behoren.

Tandarts

In *Petersen*⁴⁹ bepaalde het Hof dat het verbod om het beroep na de leeftijd van 68 jaar uit te oefenen als geconventioneerde tandarts, maar niet als privé-tandarts, niet coherent was met de zorg om de gezondheid van patiënten te beschermen. Het is niet nodig om de geconventioneerde arts te verplichten om op pensioen te gaan wanneer zij of hij de leeftijd van 68 jaar bereikt heeft, om de gezondheid van patiënten te beschermen.

Artikel 4 van de richtlijn staat de lidstaten toe om in hun nationale wetgeving een verschil in behandeling te voorzien op basis van leeftijd wanneer, vanwege de natuur van een professionele activiteit of de voorwaarden voor de uitoefening ervan, het leeftijdsaspect een essentiële en determinerende professionele voorwaarde vormt, mits het een legitiem doel betreft en de voorwaarde proportioneel is.

Brandweer

De zaak *Wolf/Stadt Frankfurt am Main*⁵⁰ gaat over een reglement dat een maximumleeftijd van 30 jaar vaststelt voor de aanwerving van brandweermannen. Deze leeftijdsrestrictie kan worden gerechtvaardigd door artikel 4, §1 omdat de fysieke capaciteiten die vereist zijn voor de functie van brandweerman, verbonden zijn met 'leeftijd'. Op te merken valt dat in dit arrest bewijzen worden aangereikt voor het verband tussen het kenmerk en de leeftijd.'

⁴⁹ Domnica Petersen tegen Berufsausschuss für Zahnärzte für den Bezirk Westfalen-Lippe (C-341/08, 12 januari 2010).

⁵⁰ Colin Wolf tegen Stadt Frankfurt am Main (C-229/08, 12 januari 2010).

Politie

De zaak *Perez/Ayuntamiento de Oviedo*⁵¹ gaat eveneens over de maximumleeftijd bij de rekrutering en artikel 4. Wanneer er een bewijs bestaat van het verband tussen leeftijd en fysieke geschiktheid, kan dit beschouwd worden als een essentiële en determinerende voorwaarde in de zin van artikel 4, §1, voor de toepassing van een tewerkstelling bij de lokale politie. Bovendien worden de verzekering van de operationele capaciteit en de goede werking van de diensten van de politie, beschouwd als een legitiem doel in de zin van artikel 4. Overweging 23 van de richtlijn duidt aan dat artikel 4 toepassing vindt in slechts een beperkt aantal situaties: in geval van een afwijking van het principe, moet dit strikt geïnterpreteerd worden. Er moet bewezen worden dat het kenmerk onvermijdbaar verbonden is met een bepaalde leeftijd en dat dit kenmerk niet aanwezig is bij personen die deze bepaalde leeftijd hebben.

Artikel 6, §1 wijkt af van het principe van de gelijke behandeling met betrekking tot een directe discriminatie die gegrond is op leeftijd, en moet dus restrictief geïnterpreteerd worden. Om een directe discriminatie die gegrond is op leeftijd te rechtvaardigen, moet het beoogde doel betrekking hebben op “het tewerkstellingsbeleid, de arbeidsmarkt of de professionele opleiding”, en niet enkel op “individuele motieven die eigen zijn aan de situatie van de werkgever, zoals bijvoorbeeld de reductie van kosten of de verbetering van de competitiviteit.” De compatibiliteit met de doelen van het tewerkstellingsbeleid is niet voldoende. De maatregel moet een dergelijk doel hebben. Er zijn minder doelen waarschijnlijk om directe discriminatie te rechtvaardigen dan doelen die indirecte discriminatie rechtvaardigen.

Maar er zijn ook andere situaties denkbaar⁵². In het kader van de door de autonome regio Baskenland uitgeoefende bevoegdheden heeft de Ertzaintza [autonome Baskische politie] als wezenlijke taak personen en zaken te beschermen, de vrije uitoefening van hun rechten en vrijheden te waarborgen en toezicht te houden op de veiligheid van de burgers op het gehele grondgebied van de autonome regio. Daartoe oefent zij de taken uit die de rechtsorde toekent aan de veiligheidsdiensten van de Staat.

⁵¹ Mario Vital Pérez tegen Ayuntamiento de Oviedo (C-416/13, 13 november 2014).

⁵² Gorka Salaberria Sorondo tegen Academia Vasca de Policía (C-258/15, 15 november 2016).

Het beschikken over bijzondere fysieke capaciteiten is een leeftijdsgebonden kenmerk en bij de taken met betrekking tot bescherming van personen en zaken, arrestatie en bewaking van daders van strafbare feiten en preventieve patrouilles kan sprake zijn van het gebruik van fysiek geweld.

Artikel 2, lid 2, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, gelezen in samenhang met artikel 4, lid 1, van die richtlijn, moet aldus worden uitgelegd dat het zich niet verzet tegen een regeling als in het hoofdgeding, die bepaalt dat kandidaten voor bij een politiekorps openstaande agentfuncties waarbij sprake is van het verrichten van alle operationele en uitvoerende taken van dat politiekorps, de leeftijd van 35 jaar niet mogen hebben bereikt.

Specifieke maatregelen toegang tot de arbeidsmarkt

In *Abercrombie vs. Antonino Bordonaro*⁵³ dat artikel 21 van het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie en artikel 2, lid 1, artikel 2, lid 2, onder a), en artikel 6, lid 1, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moeten aldus worden uitgelegd dat zij zich niet verzetten tegen een bepaling zoals die in het hoofdgeding, op grond waarvan een werkgever een oproepovereenkomst met een werknemer jonger dan 25 mag sluiten, ongeacht de aard van de te verrichten prestaties, en deze werknemer mag ontslaan zodra hij 25 wordt, aangezien met die bepaling een legitieme doelstelling van het beleid op het terrein van de werkgelegenheid en de arbeidsmarkt wordt nagestreefd en de middelen waarin is voorzien om die doelstelling te bereiken, passend en noodzakelijk zijn.

Uitspraken

Reinhard Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa AG (C-447/09, 13 september 2011)

Uitgangspunt is louter economisch, niet mensenrechten.

⁵³ *Abercrombie & Fitch Italia Srl tegen Antonino Boronaro* (C-143/16, 19 juli 2017).

Artikel 2, lid 5 van richtlijn 2000/78/EG moet worden uitgelegd in de zin dat de lidstaten bepalingen mogen vaststellen waarbij de sociale partners worden gemachtigd om bepalingen vast te stellen in de zin van bedoeld artikel 2, lid 5⁵⁴ die binnen de werkingssfeer van collectieve overeenkomsten vallen en op **voorwaarde** dat die **voorschriften inzake machtiging voldoende nauwkeurig** zijn om te **verzekeren** dat de betrokken bepalingen de in artikel 2, lid 5, neergelegde **vereisten naleven**.

Een **maatregel** als die welke in het **hoofddeding** aan de orde is, die de leeftijdsgrens vanaf welke piloten hun beroepsactiviteiten niet langer mogen uitoefenen op 60 jaar vaststelt terwijl de nationale en internationale voorschriften deze leeftijdsgrens op 65 jaar vaststellen, is **geen maatregel die noodzakelijk is voor de openbare veiligheid en voor de bescherming van de gezondheid** in de zin van bedoeld artikel 2, lid 5.

Artikel 4, lid 1 van richtlijn 2000/78 moet worden uitgelegd in de zin dat het zich **verzet tegen een bepaling in een collectieve overeenkomst**, zoals die welke in het hoofddeding aan de orde is, die de **leeftijdsgrens** vanaf welke wordt aangenomen dat piloten **niet langer over de fysieke capaciteiten** beschikken om hun beroepsactiviteit uit te oefenen, op **60 jaar** vaststelt terwijl de **nationale en internationale voorschriften** deze leeftijdsgrens op **65 jaar** vaststellen.

Artikel 6, lid 1, eerste alinea, van richtlijn 2000/78 moet worden uitgelegd in de zin dat de **veiligheid van het luchtverkeer** **geen legitiem doel** in de zin van die bepaling is.

Feiten

Internationale en Duitse reglementeringen voorzien dat een lijnpiloot, tussen 60 en 64 jaar oud, zijn activiteiten maar mag verderzetten voor zover hij lid is van een crew bestaande uit verschillende piloten die jonger moeten zijn dan 60 jaar. Deze reglementeringen verbieden aan piloten om hun activiteiten verder te zetten boven de 65 jaar.

De toepasselijke collectieve arbeidsovereenkomst op het boordpersoneel van de vliegtuigmaatschappij Deutsche Lufthansa – erkend door het Duitse recht – verbiedt de piloten hun activiteiten verder te zetten na hun 60 jaar.

De heren Prigge, Fromm en Lambach werden talrijke jaren te werk gesteld bij Deutsche Lufthansa, eerst als piloot, daarna als boordcommandant. Wanneer ze de leeftijd van 60 bereiken nemen hun arbeidsovereenkomsten automatisch een einde zoals voorzien in de

⁵⁴ In de bij die bepaling bedoelde materies.

collectieve arbeidsovereenkomst. Ze menen dat ze slachtoffer zijn van leeftijdsdiscriminatie, zoals verboden door de Richtlijn, en vragen de rechtbank vast te stellen dat er geen einde kwam aan hun overeenkomst met Deutsche Lufthansa wanneer ze 60 werden en de verderzetting van de arbeidsovereenkomst te bevelen.

In rechte

Artikel 2, lid 5, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, moet aldus worden uitgelegd dat de lidstaten bepalingen mogen vaststellen waarbij de sociale partners worden gemachtigd om bepalingen vast te stellen in de zin van bedoeld artikel 2, lid 5, in de bij die bepaling bedoelde materies, die binnen de werkingssfeer van collectieve overeenkomsten vallen en mits die voorschriften inzake machtiging voldoende nauwkeurig zijn om te verzekeren dat de betrokken bepalingen de in artikel 2, lid 5, neergelegde vereisten naleven. Een maatregel als die welke in het hoofdgeding aan de orde is, die de leeftijdsgrens vanaf welke piloten hun beroepsactiviteiten niet langer mogen uitoefenen op 60 jaar vaststelt terwijl de nationale en internationale voorschriften deze leeftijdsgrens op 65 jaar vaststellen, is geen maatregel die noodzakelijk is voor de openbare veiligheid en voor de bescherming van de gezondheid in de zin van bedoeld artikel 2, lid 5.

Artikel 4, lid 1, van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat het zich verzet tegen een bepaling in een collectieve overeenkomst, zoals die welke in het hoofdgeding aan de orde is, die de leeftijdsgrens vanaf welke wordt aangenomen dat piloten niet langer over de fysieke capaciteiten beschikken om hun beroepsactiviteit uit te oefenen, op 60 jaar vaststelt terwijl de nationale en internationale voorschriften deze leeftijdsgrens op 65 jaar vaststellen.

Artikel 6, lid 1, eerste alinea, van richtlijn 2000/78 moet aldus worden uitgelegd dat de veiligheid van het luchtverkeer geen legitiem doel in de zin van die bepaling is.

Aandachtspunt(en)

- 46 Er zij aan herinnerd dat de omstandigheid dat de nationale voorschriften, in onderhavig geval volgens de gegevens van de verwijzende rechter artikel 14, lid 1, TzBfG, op grond van een objectieve reden mogen toestaan dat bij collectieve overeenkomst wordt voorzien in de automatische beëindiging van arbeidsovereenkomsten op een bepaalde leeftijd, niet betekent dat de betrokken collectieve overeenkomst niet in overeenstemming met het recht van de Unie hoeft te zijn en meer bepaald met richtlijn

2000/78 (zie in die zin arrest van 12 oktober 2010, Rosenblatt, C-45/09, nog niet gepubliceerd in Jurisprudentie, punt 53).

- 47 Het in artikel 28 van het Handvest neergelegde recht op collectieve onderhandelingen moet, binnen de werkingssfeer van het recht van de Unie, immers in overeenstemming hiermee worden uitgeoefend (zie in die zin arresten van 11 december 2007, International Transport Workers' Federation en Finnish Seamen's Union, „Viking Line”, C-438/05, Jurispr. blz. I-10779, punt 44, en van 18 december 2007, Laval un Partneri, C-341/05, Jurispr. blz. I-11767, punt 91).

Conclusie advocaat-generaal in de zaak-Prigge

Artikel 4, lid 1, van de richtlijn⁵⁵: de specifieke regeling van de wezenlijke en bepalende beroepsvereisten.

Krachtens artikel 4, lid 1, kunnen de lidstaten “bepalen dat een **verschil in behandeling** dat op een kenmerk in verband met een van de in artikel 1 genoemde gronden berust, **geen discriminatie** vormt, indien een dergelijk kenmerk, vanwege de aard van de betrokken specifieke beroepsactiviteiten of de context waarin deze worden uitgevoerd, een **wezenlijk en bepalend beroepsvereiste** vormt, mits het **doel legitiem** en het vereiste **evenredig** aan dat doel is”⁵⁶.

De inhoud van deze bepaling⁵⁷ is aan zeer **strikte criteria** gebonden:

- 1) in de eerste plaats moet het verschil in behandeling een „**legitiem doel**” dienen;
- 2) in de tweede plaats moet het gebaseerd zijn op een „**kenmerk in verband met**” de **discriminatiegrond**;
- 3) ten slotte moet dit kenmerk een „**wezenlijk en bepalend**” **beroepsvereiste** vormen en bovendien **evenredig** aan dat doel zijn⁵⁸.

⁵⁵ Richtlijn 2000/78/EG.

⁵⁶ Overweging 55 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

⁵⁷ Omgezet in Duits recht in § 8 van het AGG en ook daar in principe van toepassing op alle discriminatiegronden die in de richtlijn worden behandeld.

⁵⁸ Overweging 56 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

Wat betreft het legitiem doel

Over het aangevoerde doel, in casu de veiligheid van het luchtverkeer⁵⁹, wil de advocaat-generaal slechts opmerken dat – los van de vraag of dit doel het onderwerp van collectieve onderhandelingen kan zijn – **dit wel degelijk een legitiem doel zou kunnen vormen** in de zin van dit artikel⁶⁰.

Artikel 6, lid 1, van de richtlijn: rechtvaardiging van verschillen in behandeling op grond van leeftijd

Lidstaten⁶¹ kunnen bepalen dat *“verschillen in behandeling op grond van leeftijd geen discriminatie vormen indien zij in het kader van de nationale wetgeving objectief en redelijk worden gerechtvaardigd door een legitiem doel, met inbegrip van legitieme doelstellingen van het beleid op het terrein van de werkgelegenheid, de arbeidsmarkt of de beroepsopleiding, en de middelen voor het bereiken van dat doel passend en noodzakelijk zijn”*.

Er gelden dus twee eisen waaraan moet zijn voldaan voor rechtvaardiging van een verschil in behandeling: er moet in de eerste plaats sprake zijn van een legitiem doel, en in de tweede plaats moet het middel **“passend en noodzakelijk”**, met andere woorden **evenredig** zijn⁶².

De eerste van die twee eisen verwijst concreet naar een **“legitiem doel, met inbegrip van legitieme doelstellingen van het beleid op het terrein van de werkgelegenheid, de arbeidsmarkt of de beroepsopleiding”**⁶³.

Omdat in deze zaak een beroep is gedaan op de **veiligheid van het luchtverkeer** als doel van de hier bestreden maatregel, **moet eerst worden bepaald of een dergelijk doel wel kan vallen onder artikel 6, lid 1**. Daarna bespreekt de advocaat-generaal de mogelijkheid om de

⁵⁹ Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

⁶⁰ Overweging 57 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

⁶¹ Krachtens artikel 6, lid 1, van richtlijn 2000/78/EG.

⁶² Overweging 39 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

⁶³ Overweging 70, van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

bescherming van de vrijheid van collectieve onderhandelingen als legitiem doel van sociale politiek te beschouwen binnen een zo bijzondere context als die van de onderhavige zaak⁶⁴.

a) Het doel van de veiligheid van het luchtverkeer

Als artikel 6, lid 1, letterlijk zou worden uitgelegd, dan zou elk legitiem doel onder die bepaling kunnen vallen: de in die bepaling gebruikte woorden “**met inbegrip van**” lijken er immers op te wijzen dat de daaropvolgende lijst een enunciatieve (niet uitputtende) opsomming is, zoals ook – verderop in diezelfde bepaling – de opsomming van situaties waarin een verschil in behandeling gerechtvaardigd kan zijn, slechts enunciatief is⁶⁵. Uit het soort voorbeelden dat de richtlijn geeft, is echter wel een zekere afbakening te lezen wat betreft de aard van deze rechtvaardigingen⁶⁶.

Dit verklaart waarom de rechtspraak al enige tijd pleit voor een striktere uitlegging van de bepaling, waarin deze uiteindelijk wordt beperkt tot doelstellingen van sociale politiek in het algemeen. Zo bepaalt het Hof in het arrest *Age Concern England* uitdrukkelijk “*dat uit artikel 6, lid 1, van richtlijn 2000/78 blijkt dat de doelstellingen die als ‘legitiem’ op grond van leeftijd, doelstellingen zijn van sociale politiek, zoals die in verband met het beleid op het terrein van de werkgelegenheid, de arbeidsmarkt of de beroepsopleiding*”^{67 68}.

Naar de mening van de advocaat-generaal is de gedachte die in deze arresten wordt verwoord, “dat de opsomming van artikel 6, lid 1, op zich niet uitputtend is.” De lijst zou niet beperkt zijn tot de doelstellingen van “het beleid op het terrein van de werkgelegenheid, de arbeidsmarkt

⁶⁴ Overweging 71 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak *Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa* (C-447/09, 13 september 2011).

⁶⁵ In deze zin bijvoorbeeld advocaat-generaal E. Sharpston in haar conclusie in *Birgit Bartsch tegen Bosch und Siemens Hausgeräte (BSH) Altersfürsorge GmbH* (C-427/06, 23 september 2008), overweging 110.

⁶⁶ Overweging 72 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak *Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa* (C-447/09, 13 september 2011).

⁶⁷ Zie in dezelfde zin *David Hütter tegen Technische Universität Graz* (C-88/08, 18 juni 2009) en de conclusies van advocaat-generaal Y. Bot in de zaken *Seda Küçükdeveci tegen Swedex GmbH & Co KG*. (C-555-07, 19 januari 2010), overweging 37 en *Dominica Petersen tegen Berufungsausschuss für Zahnärzte für den Bezirk Westfalen-Lippe* (C-341/08, 12 januari 2010), overweging 55. Andere, meer indirecte steun voor deze stelling kan worden gevonden in punt 25 van de considerans van de richtlijn en in de reeds aangehaalde arresten *Werner Mangold tegen Rüdiger Helm* (C-144/04, 22 november 2005), overweging 63; *Félix Palacios de la Villa tegen Cortefiel Servicios SA* (C-411/05, 16 oktober 2007), overweging 68 en *Dominica Petersen tegen Berufungsausschuss für Zahnärzte für den Bezirk Westfalen-Lippe* (C-341/08, 12 januari 2010), overweging 48-50.

⁶⁸ Overweging 73 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak *Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa* (C-447/09, 13 september 2011).

of de beroepsopleiding”⁶⁹ al mag het toepassingsgebied zich ook niet verder uitstrekken dan doelstellingen van sociale politiek in ruime of algemene zin, waarvan die eerdergenoemde doelstellingen slechts een uitdrukking of voorbeeld zijn⁷⁰.

Deze uitlegging is volkomen coherent met de rechtspraak waarin het optreden van de sociale partners binnen de specifieke context van artikel 6, lid 1, wordt aanvaard⁷¹. Aangezien deze bepaling bedoeld is om ruimte te bieden aan maatregelen die gebaseerd zijn op overwegingen van sociale politiek of werkgelegenheidsbeleid, hetgeen het specifieke terrein is van collectieve onderhandelingen, is het logisch dat de toepassing van die bepaling aan de sociale partners kan worden overgelaten⁷².

Op grond van het voorgaande meent de advocaat-generaal dat een **doelstelling als de luchtverkeersveiligheid**, wegens het duidelijk ontbrekende verband met het terrein van de sociale politiek en het werkgelegenheidsbeleid, **niet kan worden beschouwd als een “legitiem doel”** in de zin van artikel 6, lid 1, van richtlijn 2000/78 zoals uitgelegd in de rechtspraak. Artikel 2, lid 5 zou de meest logische bepaling zijn waarop een doel als de luchtverkeersveiligheid zou kunnen worden gebaseerd⁷³.

Aangezien het Bundesarbeitsgericht uitdrukkelijk de veiligheid van het luchtverkeer noemt als doel van de bestreden maatregel, zou de toetsing van de maatregel aan artikel 6, lid 1, hier kunnen eindigen. In laatste instantie is het immers de taak van de nationale rechter, *“die bij uitsluiting bevoegd is om de feiten van het bij hem aanhangig geding te beoordelen en de toepasselijke nationale wetgeving uit te leggen, om de reden voor de handhaving van de betrokken maatregel vast te stellen en aldus de daardoor nagestreefde doelstelling te bepalen”*⁷⁴.

⁶⁹ Dit zijn de enige onderwerpen die uitdrukkelijk worden genoemd.

⁷⁰ Overweging 74 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

⁷¹ Zie Félix Palacios de la Villa tegen Cortefiel Servicios SA (C-411/05, 16 oktober 2007), overweging 68 en Gisela Rosenblatt tegen Oellerking (C-45/09, 12 oktober 2010), overweging 41.

⁷² Zie punt 36 van de considerans van de richtlijn, waarin „voor wat de onder collectieve arbeidsovereenkomsten vallende bepalingen betreft” uitdrukkelijk naar deze mogelijkheid wordt verwezen.

⁷³ Overweging 76 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

⁷⁴ Dominica Petersen tegen Berufungsausschuss für Zahnärzte für den Bezirk Westfalen-Lippe (C-341/08, 12 januari 2010), overweging 42.

De advocaat-generaal wil deze uiteindelijke bevoegdheid van de verwijzende rechter niet in twijfel trekken. Om de verwijzende rechter echter een nuttig antwoord te kunnen bieden dat hem in staat stelt het nationale geding te beslechten, mag het onderzoek naar aanleiding van de opgeworpen vraag⁷⁵, naar de mening van de advocaat-generaal niet beperkt blijven tot de hypothese dat het doel waar de bestreden maatregel op is gericht de luchtverkeersveiligheid is, maar ook andere mogelijkheden omvatten⁷⁶.

b) De bescherming van de vrijheid van collectieve onderhandelingen als legitiem doel van sociale politiek in de zin van artikel 6, lid 1 van richtlijn 2000/78

De betrokken “vervroegde” beëindiging van de arbeidsverhouding is, evenals het geval was in vergelijkbare situaties waarover het Hof heeft geoordeeld, niet in de desbetreffende nationale rechtsorde geïntroduceerd via een of andere vorm van wetgeving, maar via een collectieve arbeidsovereenkomst. Deze omstandigheid maakt het naar de mening van de advocaat-generaal mogelijk om op andere wijze te onderzoeken of de bestreden maatregel wellicht een legitiem doel heeft. Dat onderzoek zou kunnen beginnen bij enkele eerdere uitspraken van het Hof ter zake, als een “natuurlijke ontwikkeling” van die uitspraken⁷⁷.

Om te beginnen moet eraan worden herinnerd dat erkend is dat **collectieve arbeidsovereenkomsten**, als deel van de rechtsorde van de lidstaten, **een eigen functie hebben voor het bereiken van de doelstellingen van de richtlijn** (punt 36 van de considerans en artikel 18 van de richtlijn). Daar gaat het volgens de advocaat-generaal niet om. De vraag is of, afgezien van die niet bestreden functie, de doelstelling om ruimte te laten voor collectieve onderhandelingen ter zake (dat wil zeggen ‘voor de vaststelling van het concrete moment van beëindiging van de arbeidsverhouding binnen de context van de verkrijging van het pensioenrecht’) niet de kenmerken zou kunnen hebben van een legitiem doel van sociale politiek in de zin van de richtlijn⁷⁸.

⁷⁵ In het kader van artikel 6, lid 1.

⁷⁶ Overweging 77 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

⁷⁷ Overweging 78 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

⁷⁸ Overweging 79 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

Wat de advocaat-generaal hier aan de orde stel, is niet een nieuwe versie van de discussie inzake de afweging tussen “grondrechten” en “fundamentele vrijheden”. De vraagstelling hier is bescheidener, want zij beoogt slechts de collectieve onderhandelingen te beschouwen als een “legitiem doel” van sociale politiek, dat in een concreet geval de reikwijdte van het algemeen beginsel van non-discriminatie op grond van leeftijd zou kunnen relativeren.

De advocaat-generaal is van mening dat zowel de jongste rechtspraak als de omstandigheden van de zaak zelf ertoe uitnodigen dit voorstel over te nemen. Wat de rechtspraak betreft lijkt er in de eerste plaats, vanaf het arrest *Palacios de la Villa* tot en met het arrest *Rosenblatt*, een tendens in de rechtspraak van het Hof waar te nemen volgens welke de clausules in collectieve overeenkomsten die het einde van de arbeidsverhouding koppelen aan het ontstaan van een pensioenrecht, uit het oogpunt van de richtlijn gerechtvaardigd zijn voor zover ze impliciet beantwoorden aan het legitieme doel om “plaats te maken voor de volgende generatie bij het vinden van werk”⁷⁹. Daarnaast noemt het arrest *Rosenblatt* het recht op collectieve onderhandelingen, dat thans in het Handvest is vastgelegd, alsook de “flexibiliteit” die door de collectieve arbeidsovereenkomst wordt geboden⁸⁰.

Het Hof heeft in het arrest *Rosenblatt* beslist dat in een collectieve arbeidsovereenkomst mag worden bepaald dat arbeidsovereenkomsten automatisch worden beëindigd, zelfs op een moment waarop het volkomen zeker is dat de werknemer nog aan alle voorwaarden voldoet om de betrokken werkzaamheden te kunnen blijven uitvoeren, mits hij dan meteen aanspraak kan maken op pensioen. Het Hof meent dat een dergelijke bepaling beantwoordt aan het legitieme doel om jongere generaties de toegang tot werk te verschaffen⁸¹.

De advocaat-generaal meent dat deze arresten niet op een logische en volledige manier kunnen worden begrepen zonder rekening te houden met het feit dat zij een bepaling

⁷⁹ *Gisela Rosenblatt tegen Oellerking* (C-45/09, 12 oktober 2010), overweging 43 en 48.

⁸⁰ In *Gisela Rosenblatt tegen Oellerking* (C-45/09, 12 oktober 2010), overweging 67 merkt het EU-Hof van Justitie daarbij het volgende op: „Dat het aldus aan de sociale partners wordt overgelaten om een evenwicht te bepalen tussen hun respectieve belangen, biedt een niet te verwaarlozen flexibiliteit, aangezien elk van de partijen de overeenkomst eventueel kan opzeggen.” Zie ook Overweging 80 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak *Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa* (C-447/09, 13 september 2011).

⁸¹ Overweging 81 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak *Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa* (C-447/09, 13 september 2011).

betreffen die het resultaat is van collectieve onderhandelingen, wat de legitimiteit van die bepaling alleen nog maar versterkt⁸². Vandaar dat de advocaat-generaal het Hof op basis van deze rechtspraak voorstelt om in bepaalde omstandigheden de bescherming van een eigen ruimte voor de collectieve onderhandelingen als mogelijk legitiem doel van sociale politiek te aanvaarden⁸³.

In de tweede plaats moet rekening worden gehouden met **de omstandigheden van de zaak**, dat wil zeggen met de uitoefening van het beroep van piloot. De vordering van verzoekers in het hoofdgeding (namelijk dat hen wordt toegestaan te blijven vliegen, zij het onder de voorwaarden die voor werknemers ouder dan 60 jaar gelden, tot aan het moment waarop hun vlieglicentie volgens de JAR-FLC 1.606a vervalt) is gebaseerd op het feit dat elke ruimte voor legitiem onderhandelen met de sociale partners op dit concrete punt is vervallen. Als er namelijk één kenmerk is waardoor de onderhavige zaak werkelijk afwijkt van de zaken die eerder door het Hof zijn beslist, dan is het wel dat de uitoefening van het beroep van piloot ingevolge internationale regels in het algemeen aan een leeftijdsgrens is gebonden waarboven het niet meer mag worden uitgeoefend. Bepaalde argumenten volgend die in deze procedure zijn aangevoerd, zouden de voor piloten gesloten collectieve arbeidsovereenkomsten, in tegenstelling tot collectieve arbeidsovereenkomsten voor andere beroepen, de datum van automatische beëindiging van de arbeidsverhouding enkel kunnen stellen op het tijdstip waarop de vlieglicentie vervalt⁸⁴.

⁸² Het Hof heeft op het algemene gebied van discriminatieverboden onderzocht welk belang moet worden gehecht aan het feit dat een ongelijke behandeling haar oorsprong vindt in collectieve onderhandelingen. In het bijzonder wil de advocaat-generaal daarbij wijzen op het arrest Royal Copenhagen, waarin is uitgemaakt dat, hoewel het beginsel van gelijke beloning van mannelijke en vrouwelijke werknemers ook geldt wanneer de beloning in een collectieve arbeidsovereenkomst wordt vastgesteld, de nationale rechter toch rekening kan houden met die omstandigheid bij “de beoordeling van de vraag of de verschillen in gemiddelde beloning tussen twee groepen werknemers al dan niet het gevolg zijn van objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van geslacht”. Zie *Specialarbejderforbundet i Danmark tegen Dansk Industri, voorheen industriens Arbejdsgivere optredend voro Royal Copenhagen A/S* (C-400/93, 31 mei 1995), overweging 45 en 46.

⁸³ Wat betreft de opneming van de vrijheid van collectieve onderhandelingen in de categorie “sociale politiek”, noemt artikel 151 VWEU, waarmee titel X van het Verdrag aanvangt die aan de “sociale politiek” van de Unie is gewijd, de “sociale dialoog” als een van de doelstellingen van die politiek, en verwijst artikel 155, dat in diezelfde titel staat, ook naar de dialoog tussen de sociale partners op het niveau van de Unie. Overweging 82 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

⁸⁴ Overweging 83 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

Het is niet nodig ons af te vragen of op deze wijze niet een element van ongerechtvaardigde discriminatie zou kunnen ontstaan tussen het beroep van piloot en de meeste andere beroepen, en evenmin om deze vraag te bestuderen als afweging tussen twee rechten. Het lijkt in elk geval duidelijk dat de instandhouding van een transactieruimte voor collectieve onderhandelingen op dit gebied in principe aanspraak kan maken op erkenning als legitiem doel van sociale politiek in de zin van artikel 6, lid 1, eerste alinea, van de richtlijn⁸⁵.

De advocaat-generaal is bijgevolg van mening dat er een **eigen transactieruimte bestaat voor collectieve onderhandelingen**, een bijzonder gebied waar die onderhandelingen rechtmatig kunnen plaatsvinden, en dat **de regels inzake de beëindiging van de arbeidsverhouding zich op natuurlijke wijze inpassen in die eigen transactieruimte of dat eigen terrein van de collectieve onderhandelingen**.

Het feit dat collectieve onderhandelingen zijn gevoerd over dit onderwerp, is al een belangrijke stap naar legitimering van hetgeen in die onderhandelingen is bepaald. Maar ook op dat gebied bestaat geen absolute vrijheid voor de sociale partners, want (1) **nadat eerst moet worden vastgesteld dat er sprake is van een legitiem doel dat leidt tot toepassing van artikel 6, lid 1,** (2) **moet de maatregel nog worden onderworpen aan de evenredigheidstoetsing die in die bepaling wordt verlangd**. Dat wil zeggen dat, bij het beroep van piloot, de hypothese dat een leeftijdsgrens van jonger dan 65 jaar collectief onderhandelbaar zou zijn, in principe niet onverenigbaar is met richtlijn 2000/78, mits natuurlijk de maatregel een evenredigheidstoetsing doorstaat⁸⁶.

⁸⁵ Overweging 84 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

⁸⁶ Overweging 85 van de conclusie van 19 mei 2011 van advocaat-generaal P. Cruz-Villalón in de zaak Reinhardt Prigge e.a. tegen Deutsche Lufthansa (C-447/09, 13 september 2011).

Ingeniørforeningen i Danmark tegen Tekniq (C-515/13, 26 februari 2015)

Feiten

- 7 Landin is geboren op 24 november 1944 en is op 11 januari 1999 overeenkomstig de bepalingen van de funktionærlov als ingenieur in dienst getreden.
- 8 Teneinde een hoger bedrag te verkrijgen, heeft hij verzocht om met ingang van zijn vijfenzestigste verjaardag, op 24 november 2009, de uitkering van zijn algemeen ouderdomspensioen op te schorten.
- 9 Op 30 november 2011 heeft verwerende partij in het hoofdgeding Landin, inmiddels 67 jaar oud, op de hoogte gesteld van haar beslissing hem na een opzegtermijn van zes maanden aan het eind van de maand mei 2012 te ontslaan, overeenkomstig de bepalingen van de funktionærlov en rekening houdende met zijn aantal dienstjaren.

Prejudiciële vraag

- 13 Daarop heeft het Østre Landsret de behandeling van de zaak geschorst en het Hof de volgende prejudiciële vraag gesteld:

„Moet het uit de artikelen 2 en 6 van richtlijn [2000/78] voortvloeiende verbod van directe discriminatie op grond van leeftijd aldus worden uitgelegd, dat het zich ertegen verzet dat een lidstaat een rechtsregeling handhaaft waarin is voorzien dat een werkgever, in geval van ontslag van een werknemer die gedurende 12, 15 of 18 jaar ononderbroken bij dezelfde onderneming in dienst is geweest, bij beëindiging van de arbeidsverhouding van de werknemer een vergoeding moet betalen ter hoogte van respectievelijk één, twee of drie maanden salaris, maar dat deze vergoeding niet wordt uitgekeerd indien de werknemer bij beëindiging van de arbeidsverhouding aanspraak kan maken op het algemeen ouderdomspensioen?”

In rechte

De artikelen 2, leden 1 en 2, onder a), en 6, lid 1, van richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep moeten aldus worden uitgelegd dat zij zich niet verzetten tegen een nationale regeling zoals die welke in het hoofdgeding aan de orde is, die bepaalt dat, in het geval van het ontslag

van een werknemer die gedurende een ononderbroken periode van 12, 15 of 18 jaar in dienst van dezelfde onderneming is geweest, de werkgever bij beëindiging van de arbeidsverhouding met deze werknemer een vergoeding ter hoogte van respectievelijk één, twee of drie maanden salaris betaalt, maar dat deze vergoeding niet wordt uitgekeerd als de desbetreffende werknemer ten tijde van de beëindiging van de arbeidsverhouding aanspraak kan maken op het algemeen ouderdomspensioen, voor zover deze regeling enerzijds objectief en redelijk wordt gerechtvaardigd door een legitieme doelstelling van beleid op het terrein van de werkgelegenheid en arbeidsmarkt en anderzijds een passend en noodzakelijk middel vormt voor het verwezenlijken van deze doelstelling. Het is aan de verwijzende rechter om na te gaan of dit het geval is.

Aandachtspunt(en)

Legitiem doel

- 20 Voor de beoordeling of het met de in het hoofdgeding aan de orde zijnde bepaling nagestreefde doel legitiem is, moet enerzijds worden opgemerkt dat de speciale ontslagvergoeding, zoals de verwijzende rechter onder verwijzing naar de memorie van toelichting bij het ontwerp voor de funktionærlov verklaart, dient ter facilitering van de overgang naar een nieuwe dienstbetrekking voor oudere werknemers met een aanzienlijk aantal dienstjaren bij dezelfde werkgever. Indien de wetgever het recht op deze vergoeding wenste te beperken tot werknemers die op de datum van hun ontslag geen recht hadden op een algemeen ouderdomspensioen, blijkt anderzijds uit de door de verwijzende rechter aangehaalde memorie van toelichting bij deze wettelijke maatregelen, dat deze beperking berust op de constatering dat personen die aanspraak kunnen maken op een dergelijk ouderdomspensioen over het algemeen de arbeidsmarkt verlaten (zie in die zin arrest *Ingeniørforeningen i Danmark*, EU:C:2010:600, punt 27).
- 22 Het doel van bescherming van werknemers met een groot aantal dienstjaren in de onderneming en van hulp bij hun herintreding in het arbeidsproces dat met de speciale ontslagvergoeding wordt nagestreefd, valt binnen de categorie van de legitieme doelstellingen van het beleid op het terrein van de werkgelegenheid en de arbeidsmarkt in de zin van artikel 6, lid 1, van richtlijn 2000/78 (arrest *Ingeniørforeningen i Danmark*, EU:C:2010:600, punt 29).

Passend middel

- 27 Beperking van de speciale ontslagvergoeding tot alleen de werknemers die, op het tijdstip van hun ontslag, niet in aanmerking zullen komen voor een algemeen ouderdomspensioen, lijkt niet onredelijk in het licht van het door de wetgever nagestreefde doel, namelijk het bieden van een betere bescherming aan de werknemers voor wie de overgang naar een nieuwe dienstbetrekking wegens hun aantal dienstjaren in de onderneming moeilijk blijkt te zijn. Door artikel 2a, lid 2, van de funktionærlov kunnen ook beperkingen worden gesteld aan de mogelijkheden van misbruik, namelijk dat een werknemer een vergoeding krijgt die bedoeld is om hem te helpen bij het zoeken naar een nieuwe dienstbetrekking, hoewel hij met pensioen gaat (zie in die zin arrest *Ingeniørforeningen i Danmark*, EU:C:2010:600, punt 34).

Noodzakelijk middel

- 31 Daarnaast beoogt de in geding zijnde maatregel overeenkomstig het evenredigheidsbeginsel en de noodzaak om misbruik te bestrijden, te waarborgen dat de speciale ontslagvergoeding enkel wordt uitgekeerd aan de personen voor wie zij is bestemd, dat wil zeggen aan degenen die willen blijven werken, maar die, gezien hun leeftijd, over het algemeen meer problemen ondervinden bij het vinden van een nieuwe baan. Door deze maatregel kan ook worden voorkomen dat de speciale ontslagvergoeding wordt uitgekeerd aan personen die daarnaast in aanmerking zullen komen voor een algemeen ouderdomspensioen.
- 35 Blijkens de toelichtingen van de verwijzende rechter en de Deense regering berust deze uitsluiting op de gedachte dat werknemers over het algemeen de arbeidsmarkt verlaten wanneer zij in aanmerking komen voor een algemeen ouderdomspensioen. Wegens deze op leeftijd gebaseerde beoordeling zal een werknemer die weliswaar voldoet aan de voorwaarden voor ontvangst van een algemeen ouderdomspensioen, maar daarvan tijdelijk wenst af te zien teneinde zijn beroepsloopbaan voort te zetten, de speciale ontslagvergoeding niet kunnen ontvangen die toch bedoeld is om hem te beschermen. De betrokken maatregel heeft weliswaar als legitiem doel te voorkomen dat deze vergoeding ten goede komt aan personen die geen nieuwe dienstbetrekking zoeken, maar een vervangingsinkomen in de vorm van een algemeen ouderdomspensioen zullen ontvangen, maar leidt aldus ertoe dat ontslagen werknemers die op de arbeidsmarkt

willen blijven, voornoemde vergoeding wordt ontzegd op de enkele grond dat zij met name wegens hun leeftijd over een dergelijk pensioen zouden kunnen beschikken (zie arrest Ingeniørforeningen i Danmark, EU:C:2010:600, punt 44).

- 38 Aangezien het ouderdomspensioen dat in die zaak aan de orde was, kon worden uitgekeerd vanaf de leeftijd van 60 jaar, zou elke werknemer die op het tijdstip waarop zijn arbeidsverhouding werd beëindigd, deze leeftijd had bereikt, slechts aanspraak hebben kunnen maken op een lager pensioen in verhouding tot dat welk hij zou hebben verkregen als hij had kunnen wachten tot de pensioengerechtigde leeftijd om zijn rechten erop te doen gelden. De werknemer liep dus inderdaad het risico dat het uitbetaalde bedrag zou worden verlaagd vanwege de vervroegde pensionering.
- 39 Dat is niet het geval in de zaak in het hoofdgeding, waarin het gaat over het uitsluiten van de speciale ontslagvergoeding in het geval dat de werknemer, op het tijdstip waarop de arbeidsverhouding wordt beëindigd, aanspraak kan maken op het algemeen ouderdomspensioen. Zoals blijkt uit het aan het Hof overgelegde dossier is dit ouderdomspensioen gelijk te stellen aan een toelage die men ontvangt wanneer de op nationaal niveau vastgestelde pensioengerechtigde leeftijd is bereikt. In de periode van 1999 tot 2013 ligt de normale pensioenleeftijd op 65 jaar en deze leeftijdsgrens zal geleidelijk worden opgetrokken tot 67 jaar in het jaar 2027.
- 40 Vastgesteld moet immers worden dat het risico op een verlaging van het uitgekeerde bedrag vanwege de vervroegde pensionering in beginsel geen werknemers betreft die, zoals Landin, 67 jaar oud op de datum van zijn ontslag, aanspraak kunnen maken op het algemeen ouderdomspensioen.